

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

BEŞİNCİ GENİŞLEME DENEYİMİ İŞİĞINDA
TÜRKİYE –AVRUPA BİRLİĞİ MÜZAKERELERİ

- HUKUKSAL/POLİTİK SORUN ALANLARI -

Sezin İBA
2501050195

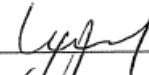

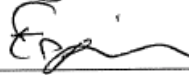
Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Engin SELÇUK

İstanbul 2007

TEZ ONAYI

Enstitümüz AVRUPA BİRLİĞİ Anabilim Dalında 2501050195 numaralı SEZİN İBA'nın hazırladığı "BEŞİNCİ GENİŞLEME DENEYİMİ IŞIĞINDA TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ MÜZAKERELERİ-HUKUKSAL/POLİTİK SORUN ALANLARI" konulu YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca 20.07.2007 Cuma günü saat 11.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*Kabul*.....'ne* ~~OYBİRLİĞİ~~/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
DOÇ.DR.SEVİM BUDAK	KABUL	
YRD.DOÇ.DR.LEYLA SANLI	kabul	
YRD.DOÇ.DR.ÖZLEM TERZİ	Dizeltme	
YRD.DOÇ.DR.BURAK SEMİH GÜLBOY	Dizeltme	
YRD.DOÇ.DR.ENGİN SELÇUK	Kabul	

ÖZ

Avrupa Birliği oluşumundan bu yana geçirdiği genişlemelerle, Avrupa bütünüleşmesi yolunda başarılı olmuş bir örgütlenmedir. Bu örgütlenme, son on yılda Türkiye gündeminde de en üst sıralarda yer almıştır. Özellikle Aralık 2004 tarihli Brüksel Avrupa Konseyi'nde alınan Türkiye-AB katılım müzakerelerinin başlaması kararı, Avrupa ülkelerini, Avrupa bütünüleşmesini tekrardan gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu süreç içerisinde Hırvatistan ile Türkiye neredeyse eş müzakere çerçevesine tabi tutulmuştur. Ancak "eşitlik" yalnızca farklı öznelere aynı biçimde davranmak şeklinde kavranamaz. Türkiye geçmiş genişleme deneyimlerindeki birçok öznenen farklıdır ve bu farklılık uygulamada bir takım sorunlar doğurmaktadır. Bu alışma, Soğuk Savaş sonrası eski Doğu Bloğu ülkelerinin AB ile bütünüleşmesini ve Türkiye müzakerelerinin uygulamadaki sorunlarını konu almaktadır. Müzakerelerin başlamasıyla Türkiye-AB ilişkilerini farklı bir çizgiye sürükleyen gelişmeler yaşanmıştır. Bu tez alışması, Türkiye'nin yalnızca teknik olmayıp aynı zamanda "politik ve yakından izleyici" bir nitelikte gerekleēecek olan müzakere sürecinde AB'nin diğer müzakerelerde görülmeyen bir yaklaşım sergileyerek öne sürdüğu bazı talepleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Avrupa'nın genişleme tarihi, son üye olan 10 ülkenin performansları ve Türkiye'nin müzakerelerde karřılaēacađı politik ve hukuksal sorun alanları üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

European Union is a successful organization in an integration way with series enlargements since its inception. The organization has been of utmost importance on the agenda of Turkey for the last 10 years. Especially, the decision to open the Turkey-EU accession for negotiation on December 2004 Brussels European Council, European Countries have been forced to re-examine the Europe integration. Croatia and Turkey have nearly equal negotiation framework in this process. But “equivalence” is not understood only to deal different subjects like the others. Turkey is different from the subjects of the past enlargement experiences, and this dissimilarity cause some issues in practice. The subject matter of this study is the integration of Eastern Block countries to the EU after the cold war and the issues in practice of Turkey’s negotiation. With the opening of negotiations, there have been improvements that have carried the relations of Turkey-EU to the different level. This thesis study aims to highlight the demands of EU from Turkey which show differences from the ones with other new members during the process of negotiations that is not only technical, but also ‘political and under close observation (scrutiny)’. For this purpose, the history of Europe’s enlargements, the performance of the last 10 members and the political and legal obstacles Turkey will encounter during negotiations have been considered.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye-AB katılım müzakerelerini izleyerek, genişleme sürecinin nasıl işlediğini göstermektir. Bu amaçla, beşinci genişleme deneyimi ışığında Türkiye-AB müzakerelerinin siyasi ve hukuksal boyutu mercek altına alınmış, Doğu Bloğu ülkelerinin müzakere süreçleri ile karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır. Bu incelemede AB'nin, Türkiye'nin üyeliği için bir ön koşul niteliğinde sayılan bazı talepleri belirtilmiştir. Bu anlamda, çalışma müzakere sürecinde yaşanan gelişmeleri ve Birliğin beklentilerini genel bir bakış açısıyla sunmaya çalışmıştır.

Bu araştırma konusunu seçmemin temel nedeni Türkiye'nin gündemini kapsayan tam üyelik müzakere sürecini izleme isteğimden ötürüdür. Bu anlamda konunun seçimi ve tezimin hazırlanmasında devamlı eleştiri ve katkılarıyla beni yönlendiren tez danışmanım ve sevgili hocam Yrd. Doç. Dr. Engin Selçuk'a gönülden teşekkür ederim. Gösterdiği ilmî hassasiyet ve disiplin, bundan sonraki çalışmalarım da bana rehber olacaktır. Tüm eğitim hayatım boyunca akademik ciddiyeti ve deneyimleriyle görüşlerini benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Hasret Çomak'a, katkıları ve desteklerini her zaman arkamda hissettiğim tüm dostlarıma ve tabii ki koşulsuz sevgileriyle tezimin yükünün hafifleten, burada adını yazmayı unuttuğum ama yüreğimdeki yerleri büyük olan herkese sonsuz teşekkür borçluyum. Ayrıca anlayışı ve desteği için sevgili kardeşime, kariyerimin devamı konusunda beni her zaman destekleyerek sabırlarını esirgemeyen aileme ve son olarak beni mutlaka bir yerlerden izlediklerine inandığım sevgili anneme ve babama teşekkürüm ise yaşam boyudur.

Konunun genişliği göz önüne alınırsa tezde çıkabilecek hatalar ve eksiklerden kaynaklanan tüm sorumluluk kuşkusuz yalnızca bana aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

1.1. AVRUPA'DA BİRLİK FİKRİNİN OLUŞUMU	6
1.1.1. Avrupa Birliği Bütünleşme Hareketleri	9
1.1.2. Avrupa Birliği Kurumsal Temelleri	14
1.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE GENİŞLEME VE DERİNLEŞME	21
1.2.1. AB'nin İnşasında Genişleme ve Derinleşme Tarihi	24
1.2.2. 1990'lara Kadar Yaşanan Genişleme Deneyimleri	25
1.2.2.1. Altılar Avrupa'sından Dokuzlar Avrupa'sına	26
1.2.2.2. Dokuzlardan Onlar Avrupa'sına	31
1.2.2.3. Üçüncü genişleme–Onikiler Avrupa'sı	32
1.2.3. Avrupa Topluluğu'nun Soğuk Savaşı Süresince Avrupa Birliği'nin İnşası ..	34
1.3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI POLİTİK ARAYIŞLAR VE GENİŞLEME SÜRECİ	36
1.3.1. Doğu Blok'unun Çöküşü ve Berlin Duvarının Yıkılmasının Avrupa Birliği'ne Yansımaları	37
1.3.2. Maastricht Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması) Işığında Avrupa Topluluğu'nun Avrupa Birliği'ne Dönüşümü	39
1.3.3. Dördüncü Genişleme Süreci: Onikiler Avrupa'sından Onbeşler Avrupa'sına Geçiş	45

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞİNCİ GENİŞLEME DENEYİMİ ve TÜRKİYE

2.1. KOPENHAG'DAN NİCE'E GENİŞLEME SÜRECİ	49
2.1.1. Soğuk Savaş'ın Ardından Avrupa Birliği - Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri İlişkileri	50
2.1.1.1. Kopenhag Kriterleri	53
2.1.1.2. Gündem 2000	55
2.1.2. Ön-Katılım Girişimleri.....	57
2.1.2.1. Mali Yardımlar.....	58
2.1.2.2. Yapısal Diyalog ve Beyaz Kitap.....	60
2.1.3. Katılım Öncesi Stratejileri ve Üyelik Başvuruları	62
2.1.3.1. Ortaklık Antlaşmaları (Avrupa Antlaşmaları)	63
2.1.3.2. Üyelik Başvuruları	65
2.1.4. Lüksemburg Zirvesi ve Genişleme Süreci	65
2.1.4.1. Katılım Ortaklığı	67
2.1.4.2. Avrupa Konferansı.....	69
2.1.5 Amsterdam Antlaşması	70
2.1.6 Helsinki Zirvesi ve Müzakereler.....	72
2.1.6.1. Katılım Müzakereleri Süreci.....	73
2.1.6.2. Müzakereler İçin Bir Yol Haritası	75
2.1.6.3. Katılım Antlaşmaları ve Üyelik Süreci.....	76
2.1.7. Nice Zirvesi.....	77
2.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SON GENİŞLEME DALGASI ve TÜRKİYE	82
2.2.1. Bulgaristan ve Romanya	82
2.2.2. Hırvatistan Müzakere Süreci.....	85
2.2.3. Tam Üyelik Sürecinde Türkiye.....	89
2.2.3.1. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Perspektifi	89
2.2.3.2. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri	94
2.2.3. Türkiye'nin Tam Üyelik Süreci	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE-AB MÜZAKERELERİ ve SORUN ALANLARI

3.1. MÜZAKERE ÇERÇEVESİ'NDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR	111
3.2. KIBRIS SORUNU	114
3.2.1. Müzakereler Öncesi Dönemde Kıbrıs Sorunu	114
3.2.2. 2004 Sonrası Dönemde Kıbrıs Sorunun Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Yansıması.....	124
3.3. SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI VE ERMENİ YASA TASLAĞI..	130
3.4. AZINLIK HAKLARI VE AZINLIKLARIN KORUNMASI	143
3.4.1. Türkiye'de Azınlıklar.....	149
3.4.2. Azınlıkların Vakıflar Sorunu	155
3.5. FENER RUM PATRİKHANESİ SORUNU	159
3.5.1. Ekümeniklik	163
3.5.2. Heybeliada Ruhban Okulu	164
3.6. İHAS HUKUKUNUN UYGULANMASINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR	168
SONUÇ	179
KAYNAKÇA.....	185

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABA	: Avrupa Birliği Antlaşması
AB	: Avrupa Birliği
AEA	: Avrupa Ekonomik Alanı
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHK	: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİİP	: Adalet ve İçişlerinde İşbirliği Politikası
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AT	: Avrupa Toplulukları
ATS	: Avrupa Tek Senedi
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
COMECON	: Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Alanı
EMU	: Avrupa Para Sistemi
EOKA	: Kıbrıslı Savaşçılar Milli Organizasyonu
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EUROPOL	: Avrupa Polis Teşkilatı
GATT	: Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Antlaşması
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HRO	: Heybeliada Ruhban Okulu
ISPA	: Katılım Öncesi Yapısal Araç
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
KTFD	: Kıbrıs Türk Federe Devleti
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OECD	: Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OEEC	: Avrupa Ekonomik Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SAPARAD	: Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Yapısal Uyarlanma Programı
TAİEX	: Teknik Destek Bilgi Değişim Ofisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu

GİRİŞ

20. yüzyılın en önemli oluşumlarından biri sayılan Avrupa Birliği 21. yüzyılda da uluslararası alanda en etkin aktör olmayı hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda Birlik, bünyesine kattığı ülkelerle tam anlamıyla bir bütünleşme modeli oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı acı izleri silmek ve kıtada kalıcı bir barış sağlamak adına başlayan bu bütünleşme süreci, birbirini izleyen katılımlarla günden güne büyüyerek günümüze kadar gelmiştir. Avrupa devletleri mutlak ulusal egemenlik çağının sona erdiğinin ancak güçlerini birleştirerek ekonomik ve sosyal gelişmelerini sürdürebileceklerinin farkına vararak birleşmeyi seçmişlerdir. 1952 yılında altı ülkenin (Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Belçika, Hollanda) Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) oluşturmasıyla başlayan Avrupa bütünleşme projesi zamanla genişleyip derinleşerek Avrupa Birliği (AB) halini almıştır. Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin oluşumundan bu yana yaşadığı tarihsel gelişimi, geçirdiği evreleri ve Türkiye ile ilişkilerini konu almaktadır. Çalışmada aynı zamanda, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB ile bütünleşmesi ve Birliğin bu ülkeleri bünyesine katarak nasıl bir değişim geçirdiğinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu anlamda yaklaşık yarım yüzyıldır süren AB bütünleşmesi kıtanın genişlemesi ve güçler dengesi üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. AB'ye üye devletlerin refah seviyesinin yükselmesi ve demokratik unsurların tüm kurumlarıyla birlikte yerleşmesi AB'nin öneminin giderek artması sonucunu doğurmuştur. 1990'lı yılların ilk yarısından itibaren ortaya çıkan Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ihtiyacı, AB'yi kaçınılmaz olarak gelişmelerin merkezine iterek, Birliğe barış ve refahın yaygınlaştırılması için ciddi sorumluluklar yüklemiştir. Söz konusu barış ve refahın sağlanması adına AB, eski Doğu Bloğu ve bazı Akdeniz ülkelerini bünyesine dâhil ederek genişlemeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, siyasi bütünleşme ile kıtada yüzyıllardır yaşanan bölünme ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bu anlamda Avrupa Birliği'ne giden yol uluslararası bölgesel bütünleşme kavramı çerçevesinde ekonomik birlik ve siyasi birlik

oluşumlarının karşılıklı ilişkilerinin niteliğine göre gelişen bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

İki kutuplu sistem süresince başarılı bir siyasi örgütlenme olmak için çaba sarf eden Avrupa Birliği 1990'larda yaşanan gelişmelerle haritasında bazı değişikliklere uğramıştır. 1989 yılında Demir Perde'nin inmesiyle Yalta düzeni son bulmuş, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri bağımsızlıklarına yeniden kavuşmuşlardır. Avrupa kıtasını ikiye bölen Doğu-Batı kutuplaşmasının son bulması Avrupa bütünleşmesi için de gerekli zemini hazırlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte MDAÜ demokratikleşme ve piyasa ekonomisine geçiş için yoğun bir reform süreci başlatmışlar; bu sayede AB normlarına yaklaşmış ve tam üyelik hedeflerini gerçekleştirmişlerdir. Gerçekleşen reformlar sonrasında 10 yeni ülkenin Birliğe katılımı 21. yüzyılın en büyük siyasi ve ekonomik bütünleşme hareketine dönüşmüştür. Bu kapsamda 1 Ocak 2004 tarihinde gerçekleşen genişlemeyle Avrupa Birliği'nin üye sayısı 25'e çıkmıştır. Buna bağlı olarak Avrupa kıtasının çehresi değişiklik göstermiş; en önemlisi tarihsel bağlarla bağlı ülkeler tekrardan bir arada yaşama şansı bulmuşlardır.

Türkiye-AB ilişkilerine baktığımız zaman, 1959 yılında başlayan süreç, 1987'de Türkiye'nin fiilen Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yaptığı başvuru ile resmileşmiştir. Bu tarih itibariyle Türkiye'nin dış politikada en büyük ilgisi Avrupa Birliği'ne kaymış; Türkiye'nin adaylığı AB gündeminin en önemli maddelerinden biri haline gelmiştir. Bunun ardından Türkiye 1999 Helsinki Zirvesi'nde "**diğer ülkelere uygulanan ölçütlerin aynısına tabi olarak Birliğe katılım doğrultusunda ilerleyen bir aday ülke**" olarak nitelendirilmiştir. Bu karar Türkiye-AB ilişkilerinde farklı bir döneme geçildiğini göstermiş, yüzyıllardır Avrupalı olarak anılmak isteyen Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Aday ülke ilan edilmesiyle Türkiye de diğer ülkeler gibi AB standartlarına uyum sağlamak için hızlı bir reform sürecine girmiştir. Bu reformların yapılacağı ön katılım stratejisinin ana hatları Kopenhag Kriterlerinin uygulamaya konulmasına yönelik olarak belirlenmiştir. Buna göre özellikle siyasi kriterler AB ve diğer Avrupa ülkeleri

için bir **ön koşul** niteliğinde olup, tüm Avrupa ülkelerinin paylaştığı ortak demokratik değerleri temsil etmektedir.

17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi'nde alınan tarihi müzakere kararı Türkiye için bir kilometre taşı niteliğinde olmuştur. Bu karar Türkiye adına ilk başta olumlu yönde değerlendirilse de Brüksel Zirvesi Avrupa Konseyi Sonuç Bildirgesi'nin satır aralarında AB'nin beklentileriyle katılım konusu oldukça zorlaştırılmıştır. Türkiye'nin katılımı önünde duran muhtemel sorunlarını irdeleyen bu tez çalışması, güncel gelişmeleri takip ederek müzakerelerin geleceği hakkında bir inceleme sunmaya çalışmıştır. Bugün Türkiye-AB ilişkilerine baktığımız zaman Türkiye'nin Birliğe katılımı için Kopenhag Kriterlerinin tek başına yeterli olmadığı başka verilere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu anlamda katılım müzakereleri Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye adil yaklaşmadığı iddialarıyla gölgelenmiştir. Bu dönemde eleştirilerin ilgi odağı, Türkiye için hazırlanan katılım müzakerelerinin ilke ve esaslarını belirleyen Müzakere Çerçeve Belgesi olmuştur. Bu çalışmanın ana sorunsalı da Türkiye-AB tam üyelik müzakere sürecini izleme ve anlayabilme merakından ortaya çıkmıştır.

Bu anlamda tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Avrupa'daki bütünleşmenin tarihsel kökenleri, Avrupa Birliği'nin kuruluşu ve genişleme deneyimleri incelenmiştir. Bu çerçevede Avrupa Birliği fikrinin doğuşundan günümüze kadar geçirdiği evreler, soğuk savaş süresince Avrupa Birliği'nin oluşumu ve yaşadığı genişlemelerin Birliğe kazandırdıkları ele alınmıştır.

İkinci bölümde, iki kutuplu sistemin sona ermesiyle ortaya çıkan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB ile bütünleşmelerinin sağlanması, kıtanın yeniden birleşme çabaları, anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada beşinci genişleme sürecinde yaşananlar, müzakere sürecinin teknik yapısı ve üyelik koşulları analiz edilmeye çalışılmıştır. Beşinci genişleme sürecinin önceki genişlemelerden farklı olan yapısı, genişleme süreci boyunca tarafların karşılaştığı siyasi ve ekonomik sorunlar irdelenmiştir. Bulgaristan ve

Romanya'nın 2007'deki üyeliği ile Türkiye ve Hırvatistan'ın aday ülke olarak topluluk müktesebatına uyumları yönündeki gelişmeler çalışma içinde kısaca özetlenmiştir. Aday ülkelerin müzakere süreçlerinin anlatılmasının yanı sıra, Türkiye-AB ilişkileri de kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye-AB ilişkileri tarihsel bir arka plana dayandırılarak günümüzdeki yansımaları ile bir bütün olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde yaşanan önemli dönüm noktaları belirtilerek, tam üyelik ile ilgili olarak gerek Avrupa gerekse Türkiye kamuoyunu meşgul eden konular politik açıdan ele alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye-AB müzakerelerinin teknik bir süreç olmanın yanı sıra aynı oranda politik bir süreç olduğu ve bu süreçte AB'nin Türkiye'den beklentileri belirtilmiştir. AB'nin diğer müzakere süreçlerinden farklı olarak, Türkiye'nin müzakere sürecinde politik bir tutum sergileyerek ön koşul niteliğinde taleplerde bulunması Avrupa'nın üyelik konusunda samimiyetsizliğine ilişkin düşünceleri de güçlendirmiştir.

Diğer aday ülkelerin müzakere süreçlerinden daha farklı bir seyir gösteren Türkiye tam üyelik müzakereleri açık uçluluk nedeniyle de bir belirsizlik örneğidir. Müzakerelerin sonucuna yönelik olarak Bildirge'de **“bu müzakereler sonucu önceden garanti edilmeyen açık uçlu bir süreçtir”** ifadesinin varlığı bunun somut kanıtıdır. Bunun yanı sıra müzakere çerçevesine ilişkin sorunlar, müzakerelerin askıya alınması, yükümlülük azaltıcı önlemler de Türkiye'yi bağlayan ve üyelik önünde duran karmaşık problemlerdir. Bu bağlamda tezde, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin bütünleşmeyi nasıl sindirdikleri, genişlemenin zorlukları, ekonomik bir birliğin siyasi bir birliğe giden aşaması incelenerek Türkiye'nin böyle bir örgütlenmeye nasıl uyum sağlayacağı anlatılmaya çalışılmıştır. Bu sırada Türkiye'den üyelik için asıl istenenin ne olduğu sorusuna cevap aranmış ve Türkiye müzakerelerinin MDAÜ'nin müzakere sürecinden ne ölçüde farklı olduğu tartışmaya açılmıştır.

Bu tez çalışmasının esas amacı Türkiye-AB katılım müzakerelerinin geleceği hakkında giden tartışmaya katkı sağlamaktır. Bunu da Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişlemenin ışığı altında yapmıştır. Çalışmada, aynı zamanda Türkiye'nin demokratik, insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygılı bir ülke olma yolunda gerçekleştirmesi gereken Kopenhag Siyasi Kriterlerini “araç” olarak görmeyi bırakıp, halkının yaşam seviyesini, refahını, özgürlüklerini arttırmayı ve korumayı hedefleyen, bulunduğu coğrafyada güçlü bir ülke olmaya gayret eden Türkiye'nin bu kriterleri asıl amacı olarak görmesi gerekliliği görüşü savunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

Avrupalı direniş Avrupa'yı yeniden yaratacaktır.

Albert Camus

II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçları Avrupa kıtasının büyük devletlerini bir araya getirmiş; temelde Avrupa'da mevcut bulunan Fransız-Alman çekişmesine son vermek için Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nu kurmalarını sağlamıştır. Kıtada gerekli olan barışın sağlanması amacıyla kurulan bu örgütlenme, zamanla genişleme ve derinleşmeye giderek diğer bütünleşme modellerinden ayrılmış ve ekonomik anlamda beklenmeyen bir başarı elde etmiştir. Soğuk Savaş süresince yaşanan gelişmeler Avrupa'da ekonomik bütünleşmenin yanı sıra siyasi bütünleşmeyi de gerekli kılmıştır. Bunun üzerine Avrupa ülkeleri soğuk savaşın da sona ermesiyle yeni bir politika arayışı içine girmiş ve Avrupa Birliği'nin kurucu antlaşmalarından Maastricht Antlaşması imzalanmıştır. Bu tarihten itibaren Avrupa'da siyasi bütünleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. 1990'larda yaşanan dördüncü genişlemeyle AB ekonomik açıdan zenginleşerek Orta ve Kuzey Avrupa ekseninde yeni açılımlar kazanmıştır. Bu dönem yaşanan gelişmeler Birliği beşinci ve en kapsamlı genişlemesine doğru götürmüştür.

1.1. AVRUPA'DA BİRLİK FİKRİNİN OLUŞUMU

Modern çağ Avrupa'sında birlik oluşturulması fikri 14. yüzyıldan itibaren tarihçiler, filozoflar, hukukçular ve siyasetçiler tarafından farklı zamanlarda düşünülmüş ve dile getirilmiştir. Bunun sebebi Avrupa kıtasının yüzyıllar boyunca birçok devlet tarafından şiddetli savaflara sahne oluşudur. Bu savaflar kıtada bir bütünleşmenin gerekliliğini göstermiştir. Bazı yazarlara göre Avrupa bütünleşmesi düşüncesinin temelleri Fransız hukukçu Pierre Dubois'in 1306 yılında yayınlanan bir eserinde

bulunabilir. Kimi yazarlar ise bu düşünceyi Rousseau ve Kant'ın eserlerinden başlatırlar.¹ Fakat bunlar dışında da pek çok düşünür, bilim adamı ve siyasetçi sürekli savaş içerisinde olan Avrupa'nın birlik ve bütünlük içinde olması yönünde düşünceler üretmiş ve girişimlerde bulunmuşlardır. La Rochefoucauld, William Penn, Duc de Sully, Emile de Girardin, Victor Hugo ve Briand bunlardan en önemlileridir.² Bu düşünürler idealist bir söylem olan Avrupa'nın bütünleşmesine, ortak Avrupalı bilincine ve kimliğine vurgu yapmışlardır. Örneğin Duc de Sully, 1638'de basılan "**Büyük Proje**" adlı eserinde Avrupa'nın düzeni için Avrupa Devletlerinin zorunlu koalisyonundan bahsetmiştir. Sully, Hıristiyanlıkla beslenmesini öngördüğü "Büyük Proje"nden, Türklerin Hıristiyan olmadıkları, Rusların da "yanlış bir Hıristiyanlık" (Ortodoksluk) içinde olduklarından dolayı dışlanması gerektiğini belirtmiştir.³

15. yüzyıl sonlarında Fransa ve Habsburg İmparatorluğu arasında İtalya'ya hâkim olmak amacıyla yapılan savaş, 16. yy Avrupa siyasetine de damgasını vurmuştur. 17. yüzyıl Orta Avrupa'yı bir savaş alanı haline getiren Otuz Yıl Savaşları'nın etkisinde kalmıştır.⁴ Avrupa bütünleşmesi tarihine bakıldığında; Napolyon'un da Avrupa'yı birleştirme çabaları olduğu görülmüştür. Fakat bu çaba kıtanın tamamını kapsayan bir savaşa dönüştüğünden, Avrupa'da bütünlük olacağı yerde, sınırların kalıcı olmasına yol açmıştır. Abbé de Saint-Pierre ve Victor Hugo'nun "**Birleşik Avrupa Devletleri**"nin kurulmasına ilişkin planları Avrupa'da "daimi barışı" sağlamak amacıyla ortaya atılmış fikirlerdir. Bunlarla beraber 17. yüzyılda Kant'ın, "Avrupa Birleşik Devletleri"

¹ Enver, Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, Ankara, 3. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, 2006, s. 3.

² Erhan Erçin, Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye, **İktisadi Kalkınma Vakfı**, İstanbul, No:170, Ağustos 2002, s. 2.

³ Halim Nezihoğlu, "Avrupa'nın Bütünleşme Süreci Işığında Avrupa Kimliğine Bir Bakış", **Yeni Türkiye**, Ankara, Sayı 36, Kasım-Aralık 2000, s. 872.

⁴ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **Avrupa Birliği**, Ankara, ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, ODTÜ Yayıncılık, t.y., s. 3.

kurulmasına yönelik fikirleri Avrupa bütünleşmesi açısından önemli görülmüştür.⁵ Sonrasında Emerie Cruce, gümrüklerin azaltılması suretiyle uluslararası ticaretin geliştirilmesini ve birlik sağlanmasını önermiş; ayrıca Montesquieu, Voltaire, Proudhon ve Saint Simon gibi birçok düşünürün de siyasal liberalizmi ve barışı esas alan bir bütünleşme modelini ya da birlik fikrini savundukları görülmüştür.⁶

18. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da sanayi devrimiyle bütünleşme çabaları hız kazanmıştır. Bu dönemde J.J.Rousseau uluslarüstü nitelikli bir federal birlik yoluyla, barışın sağlanmasının mümkün olacağını savunmuştur. 19. yüzyılda ise bütünleşme olgusu daha etkin bir görünüm sergilemiştir. Fransız düşünür Comte de Saint-Simon 1814 yılı basımlı “Avrupa Topluluğunun Reorganasyonu” adlı kitabında, dış politika, ekonomi, iletişim, eğitim, din ve ahlaki konular gibi Avrupalıların ortak meselelerinden sorumlu olacak tek bir Avrupa federal örgüt modelinden bahsetmiştir.⁷ Özellikle 1815 Viyana Kongresi sonrasında Avrupa haritasının yeniden şekillenmesiyle Prusya, “Maasen Tarifesi” ile iç gümrükleri kaldırarak Avrupa'da kalıcı bir barışın tesisi için önemli adımlar atmıştır. Bu dönemde gerçekleşen iki ayrı birleşme Avrupa bütünleşme süreci içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bunlar Alman gümrük birliği (Zollverein) ve İtalyan birliğidir. Her ikisi de Avrupa'da ekonomik ve siyasal bütünleşme için örnek ve öncü niteliğinde olmuşlardır.⁸ Ancak İtalyan devletlerinin oluşturduğu birlik Zollverein kadar başarılı olamamıştır. Bunun sebebi Alman gümrük birliğinin (Zollverein) 1815 Viyana Kongresi sonrasında Avrupa'yı yeniden düzenlemiş olması ve Almanya'nın diğer Avrupa ülkelerini, gümrük indirimi uygulamasıyla etkilemiş olmasıdır. Bu iki birleşme sonrası dönemde Avrupa devletleri özellikle I. Dünya Savaşı'na kadar içlerine kapanmışlar ve bütünleşme düşüncesinden uzak durmuşlardır.⁹

⁵ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Beta Yayınları, 1998, s. 1.

⁶ İbrahim S.Canbolat, **Türkiye ve Avrupa Birliği**, İstanbul, Alfa Basım Yayım ve Dağıtım, 1997, s. 69.

⁷ Halim Nezihoğlu, **a.g.m.**, s. 873.

⁸ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 3.

⁹ Rıdvan Karluk, **a.g.e.**, s. 2.

1.1.1. Avrupa Birliği Bütünleşme Hareketleri

Avrupa'nın bütünleşmesine yönelik "federal" ya da "kon federal" planlar, Ortaçağ'dan itibaren birçok düşünür tarafından dönem dönem gündeme getirilmiş ve uluslararası uyuşmazlıkların ortadan kaldırılması için Avrupa'da bir mekanizmanın oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır. Avrupa'daki bütünleşme olgusunu, 19. yy ikinci yarısında Victor Hugo şu cümlelerle özetlemiştir: " ...Siz Fransızlar, siz İtalyanlar, siz İngilizler, siz tüm kıtanın ulusları, onurunuzdan, niteliklerinizden hiçbir şey kaybetmeden bir gün gelecek yüksek düzeyde bir birlik oluşturacak ve Avrupa'da kardeşliği kuracaksınız. "10

Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere Avrupa Birliği fikri yeni icat edilen bir fikir değildir. Daha Avrupa Topluluğu'nun kurulmasından ve gelişip Avrupa Birliği'ne dönüşmesinden çok önce, Avrupa Devletleri'ni birleştirme düşüncesi çeşitli biçimlerde siyasal ifadesini bulmuştur. Fakat 20. yüzyıla gelindiğinde Avrupa bütünleşme modelleri, o zamana kadar yaşanmış en büyük savaşın -I. Dünya Savaşı- etkisiyle daha somut biçimde kendini göstermiştir.¹¹ Savaş sonrası barışa duyulan özlemle Avrupa devletlerinin bir araya gelmesi fikri yoğunluk kazanmış; 1923'te Pan- Avrupa Hareketi'nin önderi Kont Coudenhove Kalergi "Avrupa Birleşik Devletleri"¹² nin oluşturulması çağrısında bulunmuştur. Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand da 5 Eylül 1929'da Cenevre'de Milletler Cemiyeti Asamblesi'nde yaptığı ünlü konuşmasında **Avrupa Birliği** düşüncesini öne sürmüştür.¹³ Fakat barışçı bir bütünleşmeye yönelik bu fikirler baskın olan milliyetçilik ve emperyalizm dalgaları karşısında çıkacak yol bulamamıştır. Bu fikirlerin olgunlaşip benimsenmesi ancak II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olmuştur.¹³

¹⁰ Halim Nezihoğlu, **a.g.m.**, s. 873.

¹¹ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 3.

¹² Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789–1980**, Çev: Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, Mayıs 2002, s. 321.

¹³ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 3.

“Avrupa Birleşik Devletleri” her dönemde hümanist ve barışçı bir hayalin parçası olmuştur. Fakat 20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ve kıtayı derinden yaralayan çatışmalar bu hayali darmadağın etmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın topyekûn yıkılışı ve artık eskimiş olan ulusal yapıların siyasal ve ekonomik bakımdan çökmesi Avrupa’da umutların kaybolmasına yol açmıştır. Savaş sonrası Avrupa, yüzyıllardır egemen olduğu dünya hâkimiyeti rolünü kaybetmiş, dünya sahnesinin merkezini iki yeni süper devlet, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği’ne bırakmıştır. Harap olan Avrupa’nın yeniden canlandırılması görevini ise ABD üstlenmiştir.¹⁴ Avrupa’nın bu hâkimiyeti kaybetmesiyle Avrupalı devlet adamları kıtanın bütünleşmesi konusunda seferber olmuşlardır. Bu yeni başlangıç isteği ve bütünleşme olgusu Alman Konrad Adenauer, Fransız Robert Schuman ve Jean Monnet, İtalyan Alcide de Gasperi gibi dönemin siyaset ve iktisatçıları da etkilemiştir.¹⁵

Bu konuda ilk defa resmi görüşünü açıklayan İngiliz muhafazakâr lider Winston Churchill olmuştur. Churchill, Fransız-Alman işbirliğinin temel bir zorunluluk olduğunu işaret ederek, Avrupa devletlerinin Amerika Birleşik Devletleri gibi birleşik bir devlet oluşturmaları çağrısında bulunduğu Zürih’teki ünlü konuşmasında, İngiltere’nin bu girişim içinde etkin bir katılımcı olarak değil, daha çok bir destekleyici olarak yer almasını öngörmüştür.¹⁶ Zaten savaştan sonra da “*Avrupa ile birlikteyiz ama onun bir parçası değiliz*” söylemi ile İngilizlerin herhangi bir oluşuma dâhil olmayacağını açıkça belirten Churchill, Avrupa Birleşik Devletleri hedefini gerçekleştirmek için bir bölgesel yapı kurmak gerekliliğinden ve Avrupa Konsey’ini oluşturmaktan da bahsetmiştir.¹⁷

¹⁴ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁵ Stephen J.Lee, **a.g.e.**, s. 322.

¹⁶ Cüneyt Akalın, “Monnet’in Gölgesindeki Avrupa’dan Türkiye’ye; Liberalizm-Cumhuriyetçilik Kavgası”, **Avrupa Birliği Dersleri**, Ed. İrfan Kalaycı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 9.

¹⁷ P.S.R.F. Mathijsen, **A Guide to European Union Law**, London, Thomson Sweet&Maxwell, Eighth Edition, s. 12.

Churchill'in konuşmasının kabul görmesinden sonra Avrupa kıtasına yardım girişimleri başlamıştır. Kıtada savaşın yarattığı yıkım sonucu milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, iletişim sistemleri ve ulaşım durmuş, sınaî ve zirai üretim çok büyük darbe yemiş, altyapı çökmüş, kitlesel göç ve barınma, açlık ve hastalık gibi çok büyük sosyal sorunlar baş göstermiştir.¹⁸ Savaş, ülke ekonomilerine kaldıramayacakları bir yük getirirken, birçok Avrupa kentinin 19. yüzyıldaki gelişimlerini kaybetmesine sebep olmuştur.¹⁹ Savaş sürecinde direnen güçler hem kıtanın tekrar toparlanması, hem de Birleşik Avrupa ideallerini gerçekleştirmek için ABD'den yardım almak zorunda kalmışlardır. Avrupa'nın yeniden imarı açısından önemli olan bu yardım politikasının somutlaşmış hali 1947'de ilan edilen ve ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın adıyla anılan **“Marshall Planı”** olmuştur.²⁰ **“Avrupa'yı İyileştirme Planı” (European Recovery Plan)** olarak kabul edilen plan kongre içindeki muhalefete rağmen, 1948'de uygulamaya girmiştir. ABD'nin yaptığı bu yardımlar, Avrupa'nın savaş sonrasında yeni oluşmaya başlayan iki kutuplu sistemde dünya hâkimiyeti rolünden bağımlı bir konuma inmesine neden olmuştur. Bu durum, Avrupa'nın bağımsız ulus-devlet rekabetini sürdürme imkânını elinden almış, uluslararası işbirliğini mecbur kılan bir etki yaratmıştır. ABD ise Avrupa bütünleşmesini destekleyen bir politika sergilerken, hem SSCB'nin Batı Avrupa'ya sarkmasını önlemek istemiş, hem bu ülkelerde güçlenen komünist partilerin etkinliğini engellemeye çalışmıştır.²¹ Ayrıca Avrupa'nın ekonomik anlamda ayağa kalkamamasının kendi ekonomik gelişmesine sekte vuracağı düşüncesi ABD'nin Avrupa'ya mali kaynak sağlamasının bir başka önemli sebebidir.

Amerika tarafından finanse edilen bu yardım sayesinde katılımcı Avrupa ülkelerinin ekonomilerinde enflasyon düşüşü ve üretim artışı gerçekleşmiştir. Plan 1953'te sona erdiğinde, aralarındaki sorunların azaldığı, işbirliğinin geliştiği ve **“Ortak**

¹⁸ Walter Laqueur, **Europe In our Time: A History 1945- 1992**, t.y, s. 6–9.

¹⁹ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 6.

²⁰ Paul Craig, Grainne de Burca, **EU Law, Text, Cases and Materials**, London, Oxford University Press, 3rd edition, s. 7.

²¹ Cüneyt Akalın, **a.g.m.**, s. 10.

Pazar” kavramının genel bir kabul gördüğü, savaşın etkisinden biraz da olsa kurtulmuş bir Avrupa ortaya çıkmıştır. Bu, Avrupa bütünleşmesi açısından önemli bir aşamaya geldiğinin kanıtıdır. Bu plan sonrasında 12 Temmuz 1947’de Paris’te bir araya gelen Avrupa ülkeleri kıtanın ihtiyaçlarını belirlemek ve bunları karşılamak amacıyla sonradan ismi Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) olarak değiştirilen “**Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı**”’nı (OEEC) kurmaya yönelik bir girişim başlatmışlardır.* Siyasi bütünleşmenin temellerini atan bu teklif önce Almanya daha sonra İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından kabul edilmiştir. Temel ilkesi serbest piyasayı korumak olan bu örgüt, ABD mali yardımlarının dağıtımını ve Marshall Planı’nın uygulanması koordinasyonunu üstlenmiştir.²² Aynı yıl “**Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Antlaşması (GATT)**” ’nın imzalanmasıyla dünya ticareti serbestleştirilmeye ve yeni uluslararası düzen kurulmaya çalışılmıştır.²³ 1947’de 23 ülke tarafından imzalanan ve 1 Ocak 1948’de yürürlüğe giren bu antlaşmanın kuruluş amacı ithalat vergilerini azaltmak, uluslararası ticaretin önündeki tüm engelleri kaldırmak ve ticarete ayırıcı uygulamalara son vermektir.

Savaş sonunda Batı Avrupa ülkeleri Nazizm ve Faşizme karşı zafer kazanmış; buna karşın kıtanın doğu tarafında Komünizmle karşı karşıya kalmışlardır. Doğu Avrupa’yı denetleyen ve hızla sosyalistleştiren SSCB tehlikesi Batı Avrupa hükümetlerini endişelendirmiştir. Bu “kızıl tehlike” Avrupa ülkelerinin 1948 yılında NATO’nun temelini oluşturan Brüksel Antlaşması’nı imzalamalarına sebep olmuştur. Bu antlaşma SSCB’nin yayılcı politikası ve Almanya’nın tekrar silahlanma isteği karşısında Batı Avrupa ülkelerinin birbirine yardım etme isteğinden ötürü ortaya çıkmıştır.

* Bu konferansa SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri katılmamıştır. Sovyetler Birliği ve onun hegemonyası altında kalan Doğu Avrupa ülkelerinin Marshall planı çerçevesinde yapılan yardımları reddetmeleri, bütünleşmenin sadece Batı ile sınırlı kalacağını da açıkça göstermiştir.

²² Paul Craig, Grainne de Burca, **a.g.e.**, s. 7.

²³ **A.e.**

Brüksel Antlaşması'nın ardından 1949'da ABD, Sovyetler Birliği karşısında yer alan Avrupa ülkeleri ile askeri bir ittifak oluşturmaya karar vermiş ve 4 Nisan 1949'da Washington Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayla ABD, Kanada ve hür Avrupa devletleri arasında askeri pakt niteliğini taşıyan **NATO** (North Atlantic Treaty Organization) kurulmuştur.²⁴ NATO'nun ardından Birleşik Krallık, Fransa, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda arasında güvenlik ve işbirliğini güçlendirmek amacıyla **Batı Avrupa Birliği** (Western European Union) kurularak mevcut Brüksel Antlaşması'nın kapsamı, 1954'te Almanya Federal Cumhuriyeti ile İtalya'yı da içine alacak biçimde genişletilmiştir. Daha sonra BAB'a Portekiz, İspanya ve Yunanistan da dâhil olmuştur. BAB, üyelerine güvenlik ve savunma için daha sıkı işbirliğine yönelik bir platform sunarak bu alanda bir Avrupa kimliği yaratmalarına katkıda bulunmuş ve böylece Atlantik İttifakı içinde Avrupa'nın sesinin daha güçlü çıkmasını sağlamıştır.

Kıtayı otuz yılda iki büyük savaşa sürükleyen milliyetçilik akımının etkisini kaybetmeye başlamasıyla Avrupa'da güçlü "uluslararası/uluslarüstücü" bir akım ortaya çıkmıştır. Güçlenen bu akımın en somut örneği Mayıs 1948'de değişik Avrupa ülkelerinden gelen delegelerin katılımıyla "**Avrupa Hareketi**" **Movement Européenne**) adlı bir örgütün kurulması olmuştur. Örgütün ilk başarısı ise, 1949'da Avrupa Konseyi'nin oluşturulmasıdır. Siyasal ve askeri alanda işbirliğini amaçlayan Avrupa Konseyi, ülkeler arasında ekonomik işbirliğini teşvik etse de, devletler arası bir organizasyon olmaktan öteye gidememiş ve "uluslarüstü" bir yaklaşım benimseyememiştir.²⁵

²⁴ Kemal İnat, "Avrupa Politik İşbirliği'nin Doğuşu", **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ed. Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 8.

²⁵ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 8.

1.1.2. Avrupa Birliği Kurumsal Temelleri

1950'lere gelindiğinde Avrupa'nın hızla düzelen sorunları, Avrupalı federalistlerin bütünleşmeye esas dinamiğini verecek olan ekonomik işbirliği çerçevesinde örgütlenme çabalarını arttırmıştır. Avrupa Birliği düşüncesini istemeyenler tüm çabalara tepki ile yaklaşırken, bu fikri destekleyenler ise çeşitli çözümler üretmeye başlamışlardır. Çözüm, Avrupa Birliği'nin çok uzun zamandır savunucusu olan Fransız Jean Monnet'ten gelmiştir. Monnet'e göre savaş sanayinin temel hammaddesi olan kömür ve çelik üretimleri ekonomik kaynaklı bir havuza girmeli ve bölge ulus-ötesi bir otoritece yönetilmelidir.²⁶ Bölgenin ekonomik kaynakları kontrol altına alınarak, yönetimin bir üst otoriteye devredilmesi çözümü Avrupa'da meydana gelebilecek yeni savaşları önlemeye ve güçlü bir ekonomi oluşturmaya yöneliktir.²⁷

Monnet'in görüşü dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından 9 Mayıs 1950 tarihinde deklare edilmiştir. "**Schuman Bildirgesi**" olarak anılan bu öneri o zamana kadar gerçekleştirilen Avrupa bütünleşme girişimlerinin en etkili olmuştur. Bildirgeye göre, Fransa ile Almanya'nın kömür ve çelik üretimlerini, öteki Avrupa ülkelerinin de katılabileceği bir örgüt çerçevesinde, ortak bir yüksek otoriteye bağlı olarak birlikte yürütmeleri öngörülmüştür.²⁸ Almanya ve Fransa arasındaki düşmanlığın ortadan kalkmasıyla Avrupa'da barışın gerçekleşeceğini belirten bildiri, Avrupa Birliği'nin Fransa-Almanya çekirdeği etrafında gerçekleşen bir olgu olduğunu da göstermiştir.²⁹ Esasen, II. Dünya Savaşı sonrasında bütünleşme, Fransa için Almanya'yı kontrol altında tutmak, Almanya ise savaşın getirdiği dışlanmışlığı aşmak ve sisteme girmek amacını taşımıştır. İki ülkenin bu hesapları, onların ortak bir zeminde buluşmalarını sağlamıştır.

²⁶ Cüneyt Akalın, **a.g.m.**, s. 12.

²⁷ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 3.

²⁸ Paul Craig, Grainne de Burca, **a.g.e.**, s. 8-9.

²⁹ Jean-Luc Mathieu, **Avrupa Birliği**, Çev: İsmail Yerguz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s. 12.

Robert Schuman'ın “*Avrupa askeri bir ittifak ve ekonomik bir topluluk haline gelmeden önce kültürel bir topluluk olmalıdır*” ifadesi, Avrupa'nın ortak kültürel arka planına ve kimliğine zemin hazırlamış; bütünleşme sürecine ivme kazandırmıştır.³⁰ Bu söylemle birlikte Avrupa ülkeleri bütünleşme sürecine girmiş; üç küçük (Belçika, Lüksemburg, Hollanda) ve üç büyük (Almanya Federal Cumhuriyeti, Fransa, İtalya) altı Avrupa ülkesi 18 Nisan 1951'de **Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)** 'nin kuruluşuna ilişkin Paris Antlaşmasını imzalamışlardır.³¹ Antlaşmanın 23 Temmuz 1952'de 50 yıllık bir süreyle yürürlüğe girmesiyle, Schuman Planı yaşama geçmiş olup, planın fikir babası Jean Monnet kabul edilmiştir.³²

AB'nin ilk çekirdek örgütü olan AKÇT aynı zamanda Avrupa'nın ilk gerçek uluslar-üstü kurumudur.³³ Kurumun ekonomik rolünün yanında siyasal işlevi de önem kazanmış; birkaç yıl öncesine kadar savaşan Avrupa devletlerini psikolojik ve siyasal açıdan birbirine yaklaştırmıştır.³⁴ AKÇT, özünde kömür ve çelik üretimine bağlı bir Ortak Pazar oluşturarak üye ülkelerin ekonomilerinin gelişimine katkıda bulunmayı, böylece istihdamı arttırmayı ve toplumların yaşam kalitesi iyileştirmeyi hedeflemiştir. Bu hedef gerçekleştirilirken kurumsal yapılanmaya da gidilmiştir. Topluluğun yürütme organı olarak Monnet'nin başkanlık ettiği “Yüksek Otorite” kurulmuş, her alandaki çalışmalarını denetleyecek bir “Parlamentar Asamble” ve hukuki denetimin sağlanması için bir “Adalet Divanı” oluşturulmuştur. Dördüncü temel kurum ise “Bakanlar Konseyi”dir.³⁵ AKÇT bu yapısı itibarıyla tüm bütünleşme modellerinden ayrılmıştır.

³⁰ Halim Nezihoğlu, **a.g.m.**, s. 873.

³¹ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 13.

³² M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 9.

³³ Stephen J.Lee, **a.g.e.**, s. 324.

³⁴ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 14.

³⁵ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 4.

Savaştan hemen sonra, savaşın galip ve mağluplarını eşit olarak işbirliğinde bulunabilecekleri bir kurumsal yapı içinde bir araya getiren Topluluk, temelde barışı sağlayan bir araç olarak algılanmıştır.³⁶ AKÇT'nin oluşumuyla Avrupa'daki güçler ve bunlar arasındaki ihtilaflar, özellikle Fransa-Almanya anlaşmazlığı ve bu ülkelerin sahip oldukları kömür ve çelik gibi stratejik endüstri dalları kontrol altına alınmış; bu ülkelerin birbirlerine karşı savaşma olasılığı ortadan kalkmıştır.³⁷ Kısaca Avrupa bütünleşmesinin temelinde yatan düşünce sadece ekonomik kaynaklı değil, aynı zamanda politik kaynaklıdır da. Bunun başlıca göstergesi ise yüzyıllardır süregelen rekabeti ortadan kaldırmak amacıyla temel menfaatleri birleştirme yoluyla kurulan AKÇT'dir. Topluluk, iki büyük savaş sonrası bölünmüş olan halklar arasında “*daha geniş ve daha derin bir birliktelik*” yaratma düşüncesiyle ortaya çıkmış ve II. Dünya Savaşı sonrası ABD ile Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu iki kutuplu dünyada Batı Avrupa'nın konumunu güçlendiren bir etki yaratmıştır.³⁸

AKÇT'nin beklenmedik ekonomik başarısı askeri ve siyasi alanlarda da bütünleşme girişimlerini hızlandırmıştır. **Avrupa Savunma Topluluğu ve Avrupa Siyasal Topluluğu** bu girişimlerin somutlaşmış halidir.³⁹ Bu girişimler politik ve güvenliğe dayalı bütünleşmelerin gerçekçi olamamasından ötürü başarılı olamamışlardır. 1952'de girişimlerine başlanan Avrupa Savunma Topluluğu'nun başarısızlığının sebebi, Almanya'nın yeniden silahlanmasını öngören antlaşmaların Fransa Ulusal Meclisince Fransız ulusal egemenliğini sınırlandırdığı gerekçesiyle reddedilmesidir.⁴⁰ 1953 yılında başlayan Avrupa Siyasal Topluluğu girişimi ise üye ülkeler arasında egemenlik yetkilerinin devri konusunda yaşanan anlaşmazlık yüzünden başarısızlıkla

³⁶ Pascal Fontaine, **On Derste Avrupa**, Çev: Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Lüksemburg, 2004, s. 8.

³⁷ Enver, Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 16.

³⁸ Canan Balkır, “Kimlikler Avrupası Üzerine Düşünceler”, **Yeni Türkiye**, sayı: 36, yıl: 6, Kasım-Aralık 2006, s. 815.

³⁹ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁰ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 10.

sonuçlanmıştır.⁴¹ Bu başarısız girişimlerin ardından anlaşılmıştır ki Avrupa açısından siyasal bir bütünlükten söz edebilmek için ancak 1990'ları beklemek gerekecektir. Askeri alanda bütünleşme ise ancak 1990'ların sonunda gündeme gelecektir.

Ekonomik bütünleşme derinleştirilmeden siyasi bütünleşmenin gerçekleşmeyeceğini anlayan federalistler ilk planlarına dönerek, ekonomik başarının itici gücünden yararlanmak istemişlerdir.⁴² Bu sebeple Haziran 1955'te Messina'da toplanan Avrupalı liderler AET ve EURATOM'un dayandığı genel ilkeleri saptamışlar; bunu 1956 Nisan'ında hazırlanan “Spaak Raporu”nda belirtmişlerdir.⁴³ Rapora göre, Avrupa'nın ekonomik gelişmesini sürdürebilmesi için tam anlamıyla bütünleşmesi gerektiği, bunun anahtarının da “Gümrük Birliği”nde olduğu vurgulanmıştır. Bu görüşün kabul görmesiyle 25 Mart 1957'de Roma Antlaşması imzalanmış ve Topluluk üyelerinin ulusal parlamentolarında 1 Ocak 1958'de yürürlüğe girmiştir.⁴⁴

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun 1952'de kuruluşundan 5 yıl sonra 1957'de imzalanan bu antlaşmayla AKÇT 'ye ek olarak, altı ülkenin kömür ve çeliğin yanı sıra diğer sektörlerde de ekonomi birliği sağlaması öngörülmüş; bu amaçla **Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)** ve **Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)** kurulmuştur.⁴⁵ EURATOM ile nükleer enerji konusunda üye devletler arasında koordinasyon ve işbirliği amaçlanırken, AET ile ekonomik anlamda bütünleşme sağlanması öngörülmüştür. Bundan sonra AKÇT, EURATOM ve AET'nin asli organları 1965'te imzalanan ve 1 Temmuz 1967'de yürürlüğe giren “Füzyon Antlaşması” ile birleştirilmiş, tek bir Konsey, Komisyon ve Parlamento oluşturulmuş ve “**Avrupa Toplulukları**” terimi kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁶ Bilindiği üzere 1993'te yürürlüğe

⁴¹ Kemal İnät, **a.g.m.**, s. 12.

⁴² Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 5.

⁴³ Paul Craig, Grainne de Burca, **a.g.e.**, s. 10.

⁴⁴ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁵ **A.e.**

⁴⁶ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 5.

giren Maastricht Antlaşması ile Avrupa Toplulukları, Avrupa Birliği (AB) bünyesine dâhil edilmiştir.

Altıların ekonomik anlamdaki başarısından sonra sosyalist ülkeler de kendi işbirliği örgütlerini kurma yoluna gitmişlerdir. Bu ülkelerin 1947’de **COMECON**’u kurmaları sonucun ortaya çıkan kapitalist-sosyalist işbirliği örgütleri ayrışması, 1960’da İngiltere’nin bazı alanlardaki egemenlik haklarını “uluslarüstü” bir kurum olan AET’ye devretmek istememesi sonucu bir grup Avrupa ülkesiyle birlikte “**Avrupa Serbest Ticari Birliği**”ni (EFTA)⁴⁷ kurmasıyla Avrupa’da bir EFTA-AET rekabetine dönüşmüştür.⁴⁸ Ekonomik bütünleşme ve uluslarüstücülüğe sıcak bakmayan ülkeler tarafından kurulan bu örgütün kurulmasıyla tam anlamıyla komünist olmayan Avrupa iki iktisadi bölgeye ayrılmıştır; “iç altı” ve “dış yedi”.⁴⁹ Fakat AET’nin kısa sürede yakaladığı büyük başarı, EFTA’nın önderliğini yapan İngiltere’nin ve sonrasında diğer ülkelerin de AET’ye katılma isteğinde bulunmasına yol açmıştır.

Özellikle ekonomik alandaki başarıdan cesaret alan Altılar, 1960’ların başlarında siyasi anlamda bütünleşmeye yeniden yönelmişlerdir. Topluluk liderleri 1961’de Bonn’daki toplantıda, başında Fransa’nın Danimarka Büyükelçisi Christian Fouchet’nin bulunduğu bir komiteyi, “**Avrupa Politik Birliği**” kurulmasına yönelik çalışmalar yapmakla görevlendirmişlerdir.⁵⁰ Bütün tarafların kabul edebileceği bir formül bulma çabasına giren komite birinci ve ikinci Fouchet planları olarak bilinen iki ayrı taslak sunmuştur. Ne var ki, birliğin yapısı ve alacağı biçim konusunda üye ülkeler arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarını bir türlü aşılammış; sonunda, görüşmelerin askıya alınmasına karar verilmiştir. 1968 yılında Topluluğa üye ülkeler arasında gümrük birliği oluşturma hedefi tekrar gündeme gelmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek adına 1 Temmuz

⁴⁷ EFTA’nın üyeleri İngiltere, Avusturya, Danimarka, İsveç, Norveç, Portekiz ve İsviçre’dir.

⁴⁸ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 10.

⁴⁹ Stephen J.Lee, **a.g.e.**, s. 324.

⁵⁰ Kemal İnat, **a.g.m.**, s. 14.

1968 itibariyle üye ülkeler arasındaki tüm ticaret engelleri kaldırılmış ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük politikası izlenmeye başlanmıştır.⁵¹

70'lerin başında bütünleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte, Topluluk, yeni politika arayışı içine girmiştir. Aralık 1969'daki Lahey Zirvesi'nin ekonomik ve siyasi birlik alanında ilerleme sağlamaya yönelik çağrısından yola çıkan Topluluk siyasi liderleri, 1972 ve 1974 tarihli Paris toplantılarında 1980'den önce Avrupa Birliği'ni gerçekleştirme hedeflerini ilan etmişler, Avrupa'nın dünya politikasında sözünü dinletebilecek güçte olması gerektiğini vurgulamışlardır.⁵² Bu anlamda ilk somut gelişme "**Avrupa Siyasi İşbirliği Topluluğu**"nun kuruluşu olmuştur. Avrupa Siyasi İşbirliği Topluluğu, AET'yi diğer uluslararası kuruluşlar içinde tek bir ses olarak temsil etme konusunda etkinleştirmiştir.⁵³ Fakat ulus-üstü özellikten tamamen uzak olmasından dolayı üye ülkeler arasındaki dış politika kararlarına ilişkin koordinasyonun artırılması amacıyla bir danışma mekanizması olmaktan öteye gidememiştir.⁵⁴ Bir diğer gelişme ise 13 Mart 1979'da kurulan ve Avrupa'da parasal işbirliğine yeni bir boyut getirmeyi amaçlayan "**Avrupa Para Sistemi**" (EMU)'dir.⁵⁵ Avrupa Para Sisteminin oluşturulması döviz kurlarının istikrar kazanmasına yardımcı olmuş ve üye ülkelerin karşılıklı dayanışmalarını sürdürmelerine olanak sağlayan politikalar üretmelerine ve ekonomilerini disipline sokmalarına katkı sağlamıştır.⁵⁶ Bu sisteme Altıların dışında İrlanda ve Danimarka da üye olmuştur. Bu gelişmelerle ekonomik ve parasal birliğin kurulması, Topluluk kurumlarında reforma gidilmesi ve ortak bir dış politika ile 1980'lere doğru birlik sürecinin tamamlanması öngörülmüştür.

1980'lerin başı Topluluk içinde yapılması öngörülen birçok reform tartışmasının başlamasına sebep olmuştur. Bu reform önerilerinden en dikkat çekici olanı 14 Şubat

⁵¹ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 17.

⁵² Kemal İnat, **a.g.m.**, s. 17.

⁵³ Paul Craig, Grainne de Burca, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁴ Kemal İnat, **a.g.m.**, s. 16.

⁵⁵ Paul Craig, Grainne de Burca, **a.g.e.**, s. 18.

⁵⁶ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 8.

1984'te benimsenen “**Avrupa Birliği'nin Kuruluşuna İlişkin Anlaşma Taslağı**”dır. Altiero Spinelli'nin fikir babası olduğu bu taslak, Avrupa Birliği'ne giden yolda Parlamento'nun ileriye doğru gelişimini ortaya koymuştur. Antlaşma, doğrudan ulusal politikaların esasına giren ekonomik ve parasal politikalar, sosyal politikalar gibi alanlarda Birliğe yeni yetkiler devredilmesini öngörmüştür.⁵⁷

1985'e gelindiğinde Avrupa'da işbirliğini geliştirecek komiteler, Milano'da topluluk liderlerini bir araya getirerek, Avrupa Birliği'ne açılan yolun iç sınırların bulunmadığı bir ekonomik alan yaratılarak gerçekleştirilebileceğini ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda Topluluk, 1984 yılında hazırlanan Beyaz Kitap'a dayanarak, 1 Ocak 1993'e kadar tek pazar oluşturmayı kendisine hedef edinmiştir.⁵⁸ Bu hedef doğrultusunda bugünkü Avrupa Birliği'nin oluşumunda önemli bir dönüm noktası olan **Avrupa Tek Senedi (ATS)** 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe girmiştir.⁵⁹ ATS'nin temelinde yatan düşünce, bir türlü gerçekleşmeyen malların, sermayenin, kişilerin ve hizmetlerin serbestçe dolaşabildiği; Ortak Pazar'ın gerçekleştirilmesi önündeki tüm engellerin kalktığı bir Avrupa yaratmak ve üye ülkeler arasındaki ilişkileri bir Birlik haline dönüştürmektir.⁶⁰

1980'lerin sonunda yaşanan gelişmeler Avrupa'nın siyasi görünümünü çarpıcı şekilde değiştirmiştir. Bu değişim, MDAÜ'nin Sovyet kontrolünden çıkarak Avrupa'ya tekrardan dönmelerine neden olmuştur.⁶¹ Bu gelişmeler Avrupa Birliği fikrinin sadece bir düşünce olmaktan çıkmasına; somut, gözle görülür bir hale gelmesine neden olmuştur. 1990'ların başında Topluluk liderleri iki hükümetler arası konferans düzenlemişler ve bunların sonucunda “**Avrupa Birliği Antlaşması**”nı 7 Şubat 1992'de

⁵⁷ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 13.

⁵⁸ Paul Craig, Grainne de Burca, **a.g.e.**, s. 19.

⁵⁹ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 17.

⁶⁰ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 25.

⁶¹ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 9.

Maastrich'te imzalamışlardır.⁶² 1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastrich Antlaşması, Avrupa Topluluğu'nda tek bir para birimi ve ortak bir merkez bankası sistemine dayalı “**Ekonomik ve Parasal Birlik**” ile “**Ortak Dış ve Güvenlik Politikası**” perspektiflerine dayalı bir “siyasi birlik” kurulmasını öngörmüştür.⁶³ Antlaşma ile Avrupa Topluluklarına yeni boyutlar kazandırılmış ve AB'nin “üç temel direği” oluşturularak, yeni bir hukuksal yapı düzenlenmiştir. Maastrich sonrası Avrupa Birliği kurucu antlaşmaları 1996'da Amsterdam Antlaşması ve son olarak 2000 yılında Nice Antlaşması ile yenilenmiştir.

21. yüzyıla geldiğimizde Avrupalılar küreselleşmenin yol açtığı zorluklara göğüs germek durumunda kalmışlardır. Bu sebeple Mart 2000'de Lizbon'da toplanan AB Konseyi, “**Lizbon Stratejisi**”ni kabul ederek Birliğin ekonomisinin gelişmesini, yenilikçi faaliyetlerin ve yatırımların teşvikini ve sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte Avrupa eğitim sisteminin modernleşmesini sağlamaya çalışmıştır.⁶⁴ Bu strateji AB'yi on yıl içinde “dünyanın en rekabetçi ve en dinamik, kalıcı bir büyümeye sahip, iş yaşamı niceliksel ve niteliksel olarak iyileşen, sosyal açıdan tutarlı ve çevreye saygılı” bir hale getirmeyi hedeflemiştir.⁶⁵

1.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE GENİŞLEME VE DERİNLEŞME

AKÇT'nin kuruluşundan Avrupa Birliği'nin oluşumuna uzanan yolda derinleşme ve genişleme kavramları önemli yer tutmuşlardır. Genişleme, Topluluğa yeni üye ülkelerin katılımıyla sonuçlanan ve birbirini takip eden beş dalgayı tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Derinleşme ise, Avrupa Birliği sistemi içinde bazı ortak politikaların güçlendirilmesi anlamında kullanılan terimdir. Derinleşme, işbirliği yapılan

⁶² Paul Craig, Grainne de Burca, **a.g.e.**, s. 22.

⁶³ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 18.

⁶⁴ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 9.

⁶⁵ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 74.

alanların genişlemesi, üye ülkelerin münhasır egemenlikleri altında bulunan alanların artan biçimde Topluluğa devredilmesi anlamında kullanılmaktadır.⁶⁶ Derinleşme süreci, bazen ortak politikaların güçlendirilmesinin yanı sıra Avrupa bütünleşmesini kolaylaştıracak yapısal reformların uygulanmasını da içermektedir. Ayrıca derinleşme, AB'nin genişlemesi için bir ön koşul olarak değerlendirilmektedir.

Birliğe üye olmak isteyen ülkelerin sayısının artmasıyla yaşanan tartışmalar “genişleme” ve “derinleşme” kavramları çerçevesinde bir kutuplaşmaya sebep olmuştur. Bunun temelinden yatan neden, AB kurumlarında ve bazı Avrupa politikalarında reform yapılmaksızın, Roma Antlaşması'yla oluşturulan sistemin üye sayısının 25-30'a yükselmesiyle birlikte etkin biçimde işleyemeyeceği inancıdır. “Derinleşme” taraftarları, AB'nin işleyiş biçimi ve kurumların yapısının tümüyle gözden geçirilmediği sürece genişlememesi gerektiğini savunurlarken, “genişleme” taraftarları ise bu hedefin öncelikli olduğunu ileri sürmektedirler. Genişlemeyi savunanların görüşlerinin ardında yatan düşünce, AB'nin siyasi alandaki yetkilerinin artması yönündeki isteksizliktir.⁶⁷ Genişleme sürecinin geri dönüşü olmaksızın başladığı andan itibaren genişleme-derinleşme tartışmasının dengesi derinleşme aleyhine bozulmuştur. Çünkü AB'nin genişlemesi kesinlik kazanmıştır. Özellikle Avrupalılık kavramı çeşitlilik (diversity) üzerine oturtulduğundan bu anlayış genişleme sürecinde etkili olmuştur. Fakat kendi içinde çelişkili ve değişken değerlere sahip olan Avrupa, genişleme sürecinde “öteki” kimliği ile yüzleştiği her an çok kültürlülük-tek kültürlülük taraflarının çatışmalarıyla karşı karşıya gelecektir.⁶⁸

⁶⁶ İktisadi Kalkınma Vakfı, <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1112>, 18 Ekim 2006.

⁶⁷ İ.Kaya Ülger, “Avrupa Dış Politikası ve AB Genişlemesi”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ed. Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 38.

⁶⁸ K.İnanç Işıklar, AB: Görünür Genişleme, Görünmez Derinleşme Süreçlerine Eleştirel Yaklaşım, 12 Ekim 2006, (Çevrimiçi) <http://www.hakimiyetimilliye.org/index.php?news=15>, 15 Aralık 2006.

Avrupa Birliği, ortak bir amacı paylaşan ve ortak değerler çevresinde toplanan ülkelerin kendi aralarında oluşturdukları büyük ve kapsamlı bir birliktir. Buradan yola çıkılırsa genişleme, Birliğin tarihsel başarılarından ötürü diğer ülkelerin de böyle bir kuruluşun parçası olma arzusundan doğan bir kavramdır. 25 Mart 1957’de imzalanan Roma Anlaşması’nda belirtildiği üzere, genişleme, büyümeyle ve bütünleşmeyle birleşmiştir.⁶⁹ 1992 Maastricht Antlaşması ise ekonomik ve siyasal bütünleşme hedefi doğrultusunda “*Topluluğa her Avrupalı ülke tam üyelik için başvuruda bulunabilir*” ifadesiyle genişlemeye zemin hazırlamıştır. Antlaşmaya göre, başvuru öncelikle Konseye sunulur. Konsey de Komisyon’a danışarak Avrupa Parlamentosu’nun uygun görüşünü aldıktan sonra oybirliği ile kararını verir. AET’yi kuran Roma Antlaşması’nın 237(1). Maddesinde, Avrupa Tek Senedi’nin 8. maddesinde yapılan değişikliğe göre (şimdi ABA’ nın 49. maddesidir) üyelik prosedürü bu şekilde karara bağlanmıştır.⁷⁰ Bu anlamda genişleme farklı ülkelerin birliğe uyum çabaları ve dışarıda kalan ülkelerin tutumu ile ilgili sorunlar yaratırken, derinleşme ise demokrasi, zıtların etkileşimi ve daha fazla yetkinin ulus üstü bir kuruma devredilmesinden doğan sorunlar yaratmıştır.

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB’ye katılması ise Kopenhag Zirve’sinde karara bağlanmıştır. Bu karar alınırken Avrupa Birliği 1945 yılından bu yana özgür dünyayı komünist dünyadan ayıran perdeyi indirirken, kıtadaki bölünmeyi sona erdirmeye çalışmıştır.⁷¹ Avrupa ülkeleri özellikle Kopenhag Zirvesinden sonra aday ülkelerin gelişmelerine yardım etme yoluyla genişlemeyi desteklemişlerdir.⁷² Üye ülkeler son genişlemeyle birlikte ortak hareket etme niyetiyle uluslararası beklentileri karşılamayı amaç edinmişlerdir. Bu anlamda tüm aktörler şu an için sürecin zorluklarını göğüslemeye razı gözükmemektedirler. Ama esas yük Almanya, Fransa ve İngiltere gibi

⁶⁹“Roma Antlaşması Avrupa kıtasının kaynaklarını korumak için bütünleşmeye, barışı ve özgürlüğü güçlendirmeye ve bu idealleri paylaşan Avrupa ülkelerini bu çabaya katılmaya çağırır. Antlaşmayla Avrupa Topluluğu’nun oluşturulmasına karar verilmiştir.”

⁷⁰ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 44.

⁷¹ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 11.

⁷² Heather Grabbe, Kirsty Hughes, **a.g.e.**, s. 4.

lokomotif ülkelere düşmüştür. Birliğin bundan sonraki süreçte ağırlıklı politikasının genişleme ya da derinleşme yolunda vereceği karar, bu lokomotif ülkelerin hareket alanlarını da etkileyecektir.⁷³

Avrupa Toplulukları'ndaki genişleme ve derinleşme kavramları arasındaki ikilem sadece 20. yüzyılda değil Avrupa bütünleşmesinin en başından beri yaşanmıştır. Günümüzde ise AB daha fazla ekonomik büyüme, daha olgun bir siyasal birlik ve daha iyi işleyen kurumsal bir yapı arayışına girerken, genişleme süreci de halen devam etmektedir. Birlik, bugün 27 üyeli bir oluşumken genişlemeyle birlikte derinleşmeye de çalışmaktadır. Derinleşme, AB'nin hem genişleyebilmesi, hem de yetkileri elinde tutabilmesi açısından önem teşkil etmektedir.

1.2.1. AB'nin İnşasında Genişleme ve Derinleşme Tarihi

Yarım yüzyıldan fazla süren bütünleşme süreci Avrupa ülkeleri arasındaki geçmişe dayalı kin ve düşmanlığı yok etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla 1951 Paris Antlaşmasıyla kurulan AKÇT, sonrasında AET'nin iktisadi başarısı ve bu demokratik alanın prestiji üye sayısının 10 yılda iki katına çıkmasına sebep olmuştur.⁷⁴ 1990'lı yıllara gelindiğinde demir perdenin çökmesi Doğu-Batı düşmanlığının sona ermesine, kıtanın siyasi ve ekonomik olarak tekrardan birleşmesine ve Avrupa halklarının her zaman ihtiyaç duydukları Avrupa ruhunun yeniden canlanmasına sebep olurken Avrupa Birliği ilk defa bu kadar büyük ölçüde bir genişlemeye sahne olmuştur.⁷⁵ Siyasi bütünleşme yolunda bugün en etkin örgütlenme olan Avrupa Birliği, Avrupa bütünleşmesi tarihinin de en somut başarısıdır. Bu başarı diğer ülkelerde de bu oluşumun

⁷³ K.İnanç Işıklar, **a.g.m.**

⁷⁴ Bahadır Kaleağası, "AB'nin Derinleşme ve Genişleme İkilemi ve Avrupa'da Yeni Bir Düzen Arayışı", (Çevrimiçi) <http://www.abhaber.com/bahadirkale/bahadirkale0135.asp>, 05 Aralık 2006.

⁷⁵ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 15.

bir parçası olma isteği uyandırırken, yeni anlaşmaların sonuçlandırılmasıyla daha fazla ülke Birliğe katılmış, böylece Avrupa bütünleşmesi için gerçekleştirilen anayasal otoritenin şekli değişik bir boyut kazanmıştır.⁷⁶ İlk altı ülke ve kıtanın diğer ülkeleri kuruluş amacına sadık kalarak devamlı olarak Birliğin hem “genişlemesi” hem de “derinleşmesi” yönünde mücadele etmişlerdir. Her genişleme AB’nin sadece dış şeklini değil, aynı zamanda Avrupa’da gücün yeniden dağılımını ve yetki paylaşımını da değiştirmiştir. Kuruluşundan itibaren üye üyeler, onların ideallerini paylaşan Avrupa halklarını, “çabalarına katılmaya” davet etmişlerdir. O zamandan bu yana, Birlik, bir dizi genişleme yoluyla, başlangıçtaki altı üyeden dokuz, ona, on ikiye, daha sonra on beşe ve beşinci genişlemeyle yirmi beşe ulaşırken, şu an ise yirmi yedi üyelik bir oluşuma dönüşmüştür. Bu süreç halen devam etmektedir.

1.2.2. 1990'lara Kadar Yaşanan Genişleme Deneyimleri

II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın geleceği hakkında ilk fikir beyan eden devlet adamı Winston Churchill olmuştur. Churchill, 5 Mart 1946 tarihinde yaptığı konuşmada: *“Avrupa Kıtası, Adriyatik Denizi'nden Baltık Denizine doğru uzanan bir demir perde ile bölünmüştür. Bu perdenin gerisinde ise, Merkezi ve Doğu Avrupa'nın eski ülkeleri; Varşova, Berlin, Prag, Viyana, Belgrad, Budapeşte, Bükreş, Sofya bulunmaktadır... Bu, uğruna savaştığımız 'Özgür Avrupa' değildir.”* ifadesini kullanmıştır.⁷⁷ Bu ifadeyle bölünen Avrupa'nın bir gün birleşeceği ve bunun temelinde yeni bir yapılanmanın bulunacağı ve İngiltere'nin bunu destekler bir görünüm sergileyeceğini belirtmiştir. AKÇT'nin kuruluşunda ulus-üstü bir kuruma yetkilerini devretmek istemeyişi İngiltere'yi bu oluşumun dışında tutmuştur. Fakat Topluluğun ekonomik anlamda kazandığı başarılar, İngiltere başta olmak üzere Danimarka, İrlanda ve Norveç'i de etkilemiş, üyelik için başvuruda bulunmalarına sebep olmuştur. Sonuçta

⁷⁶ Anneli Albi, “EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe”, t.y., s. 9.

⁷⁷ Winston Churchill, “Sinews Of Peace (Iron Curtain Speech)”, Westminster College, Aktaran: Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri İle İlişkileri**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2005, s. 5.

Topluluğun ilk genişlemesi 1973 yılında İngiltere, Danimarka, İrlanda'nın katılımıyla gerçekleşmiştir.⁷⁸

AT' nin ikinci ve üçüncü genişlemesi güney Avrupa ülkeleri eksenindedir. Bu ülkelerin ortak özelliği diktatörlük rejimlerinden kurtulmuş ve demokratikleşme sürecine geçmiş olmalarıdır.⁷⁹ Dördüncü genişleme ise 1989 Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasıyla beraber tam üyelik kriterlerinin belirlenmesiyle gerçekleşmiştir. Avusturya, İsveç ve Finlandiya gibi kuzey ülkelerinin AT' ye katılımı Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının oluşturulmasında ve AT bütçesinin kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır.⁸⁰ 1995'te üyelikleri resmen başlayan bu üç ülke AB tarihinde üyelikleri en kısa sürede tamamlanan ülkeler olmuşlardır. Bu genişleme Topluluğun 90'lı yıllardaki son genişlemesi olmuştur. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile ilişkiler ise bundan sonraki dönemde yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

1.2.2.1. Altılar Avrupa'sından Dokuzlar Avrupa'sına

Avrupa Topluluklarının elde ettiği başarılar ve üye ülkelerin ekonomilerinde görülen kalkınma diğer Avrupa ülkelerinin de topluluğa dâhil olma isteğini ortaya çıkarmıştır. Fakat bu düşünüldüğü kadar kolay olmamış; Avrupa Toplulukları'nın ilk genişleme süreci oldukça sancılı gerçekleşmiştir.⁸¹ AKÇT'nin oluşturulması sürecinde, bazı alanlardaki egemenlik haklarını, “uluslarüstü” bir kuruma devretmek istemediğini ileri sürerek bu oluşumun dışında kalmayı yeğleyen ve AKÇT' ye alternatif olarak EFTA'nın (**European Free Trade Area**) kurulmasında başı çeken İngiltere'nin,

⁷⁸ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 16.

⁷⁹ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 19.

⁸⁰ Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri İle İlişkileri**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2005, s. 10.

⁸¹ Martin J. Dedman, **The Origin and Development of The European Union**, Routledge, New York, 1996, s. 94–129.

1961’de yaptığı tam üyelik başvurusu genişleme sürecinin başlangıcı kabul edilir. İngiltere’nin ABD ile yakın ilişkileri ve Avrupalılık fikrinden çok Atlantik ötesi bağlara önem veren siyaseti, Fransız Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle’ün tepkisini çekmiş ve İngiltere’nin bu ilk başvurusu Fransa tarafından tek taraflı olarak Roma Antlaşması’na uygun olmadığı gerekçesiyle veto edilmiştir.⁸² Fransa’nın İngiltere’nin üyeliğine sıcak bakmamasının en önemli sebebi De Gaulle’ün bu ülkeye karşı duyduğu antipatidir. II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgaline karşı hazırladığı donanmanın bizzat İngilizler tarafından batırılmasını ömrü boyunca unutamayan De Gaulle, bu ülkeye hiç bir zaman güven duygusuyla bakmamıştır. İngilizler 1962’den başlayarak yaptıkları tüm tam üyelik başvurularının karşısında bu psikolojinin bir sonucu olarak Fransız vetosunu bulmuşlardır.⁸³ İngiltere’nin AT’ye katılmasının Fransa’nın konumunu sarsacağını düşünen De Gaulle bu ülkenin ABD ile yakın ilişkileri nedeniyle bir Avrupa devleti olarak değerlendirilemeyeceğini, İngiltere ile tam üyelik değil, bir ortaklık antlaşması yapılması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁴ Bu olumsuz yaklaşım, İngiltere ile birlikte İrlanda, Danimarka ve Norveç’in 1961’de AET’ye yaptıkları ilk başvuruların da sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

Bu olumsuz cevap karşısında İngiltere 1967’de Birliğe başvurusunu yenilemiştir.⁸⁵ İngiltere’nin bu ikinci başvurusu AT içinde önemli bir destek görmüştür. Bunun en önemli sebebi, Fransa’nın tek başına Avrupa liderliğine soyunmasına karşı diğer üye ülkelerin büyük tepki göstermesi ve Fransa’yı dengeleyecek bir güç arayışına girmeleridir. Bu anlamda İngiltere, Topluluk içinde dengeleyici unsur olarak görülmüştür. İngiltere’nin AT’ ye katılma arzusu ile AT içinde denge arayışı, birbirini

⁸² Popüler Tarih Dergisi, Avrupa Birliği Dosyası, Aralık 2004, s. 49.

⁸³ Can Baydarol, “Avrupa’nın Yeniden Yapılanması Sürecinde Genişleme”, (Çevrimiçi) <http://www.deltur.cec.eu.int/kitap/onbesler.rtf>, 13 Kasım 2006, s. 3.

⁸⁴ İ. Kaya Ülger, “Avrupa Dış Politikası ve AB Genişlemesi”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ed. Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 41.

⁸⁵ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 15.

tamamlayan bir görünüm çizmiştir. Ancak Fransa, ikinci başvuruya karşı da veto kartını oynamakta çekinmemiş; İngiltere'nin üyeliğini engellemiştir.⁸⁶

İngiltere'nin katılım müzakerelerine başlaması ancak De Gaulle'nin 1969'da görevinden ayrılmasıyla gerçekleşmiştir. De Gaulle sonrası Fransa Devlet Başkanlığı'nı devralan Georges Pompidou, Fransa'nın sarsılan görüntüsünü değiştirmek adına daha ılımlı bir politika izlemiştir. Bu anlamda 1969'da yapılan Lahey zirvesi Fransa'nın Avrupa politikasında radikal bir değişikliğe girdiği süreç olarak da karşımıza çıkmaktadır. Fransa, Lahey'de AT'nin genişleme sürecindeki vetosunu kaldırırken, mevcut ortak pazarın tamamlanmasına karşı olan çekincelerini de kaldırmış; nihayet, Avrupa yapılaşmasının derinleşme ekseninde gelişmesine olanak tanımıştır.⁸⁷

Lahey Zirvesi'nin genişlemeye yeşil ışık yakmasının ardından, AT'nin ilk genişleme müzakereleri İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç'le başlamıştır.⁸⁸ Müzakerelerin başlamasıyla birlikte, İngiltere'nin çetin bir müzakere tutumu içinde olduğu ortaya çıkmıştır. Öyle ki; İngiltere, adeta yeni bir Topluluk kurucu antlaşması yapmak üzere hazırlanmış ve müzakerelere geçilir geçilmez bu tavrı sergilemeye başlamıştır. İşte bu noktada, "**Topluluk müktesebatının dokunulmazlığı**" düşüncesini geliştiren federalistler, müktesebatın tam üyelik süreciyle tehlikeye girebileceği gerçeği ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu sebeple müzakerelere yeni başlayan AT kanadı, Topluluk müktesebatı ile ilgili olarak yeni bir dokunulmazlık tanımı formüle etmiştir. Buna göre, Topluluğa katılmak arzusunda olan ülke, Topluluk müktesebatını tartışmaya açamayacaktır. Müzakerelerde sadece, Topluluk müktesebatına uyumun koşul ve süreleri tartışılacaktır. İlk müzakereler sırasında, özellikle İngiltere'nin tam üyeliği ile

⁸⁶ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 15.

⁸⁷ Can Baydarol, **a.g.m.**, s. 4.

⁸⁸ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 7.

birlikte ortaya çıkan bu strateji, daha sonra bütün tam üyelik müzakerelerinde de tartışılmaz bir müzakere pozisyonu haline dönüşmüştür.⁸⁹

Danimarka ve İrlanda ise 1950’li yıllarda topluluğa katılma konusunda ilgisiz davransalar da İngiltere ile olan ekonomik ve tarihi bağları bu ülkeleri de etkilemiştir.⁹⁰ Bu ülkeler için AB üyeliği, tarihleri boyunca sürdürdükleri ticarete İngiltere’ye bağımlılıklarını azaltma ve AB bağlantısı sayesinde diğer ülkelerle perakende ticareti yapma şansı anlamına gelmiştir. Bu ülkelerin AB’ye giriş için görüşme süreçleri, İngiltere’nin üyelik sürecine bağlı olmuştur. Yürütülen müzakereler sonucunda bu dört ülke ile katılım antlaşmaları 1970’te imzalanmıştır. Norveç halkının bu katılım antlaşmasını halk oylamasıyla reddetmesi sonrası, diğer üç ülke AET’ye 1 Ocak 1973’ten itibaren tam üye olmuşlardır.⁹¹ Bu üç ülkenin katılımıyla birlikte altılar Avrupa’sı dokuzlar Avrupa’sına dönüşmüştür. AT, üyelikten doğan yükümlülüklerin yerine getirebilmesi bakımından bu ülkelere 5 yıllık bir geçiş dönemi tanımıştır. Fakat bu ilk genişleme süreci, Avrupa’nın gelişmiş ülkelerinden olmalarına rağmen 10 yıldan fazla bir sürede tamamlanmıştır. Bu genişlemeden sonra İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya ile birlikte AT’nin büyük devletleri arasında sayılmıştır. Özellikle 1980’lerde İngiltere, düzensiz iç pazarı düzenli bir hale getirmek ve hükümetler arası işbirliğini sağlamak amacıyla hâkim bir role soyunmuştur.⁹² Bu ilk genişleme bir yandan Ortak Pazar’ı da genişletirken, Avrupa Toplulukları’nın dünya siyasetinde uluslar arası etkinliğini de artmıştır.⁹³

⁸⁹ İ. Kaya Ülger, **a.g.m.**, s. 41.

⁹⁰ Neil Nugent, **European Union Enlargement**, The European Union Series, Palgrave Macmillan, y.y., 2004, s. 25.

⁹¹ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 16.

⁹² Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 25.

⁹³ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 15.

AT'nin ilk genişlemesi benzer yönetim dokularına sahip, benzer kalkınma seviyesine ulaşmış ülkelerin birleşmesiyle gerçekleşmiştir. AT'nin bu üç ülkeyi bünyesine alması ilk bakışta sorunsuz görülse de içinde yaşanılan konjonktüre de bağlı olarak sorunlar yaşanmıştır. 1970'li yılların ekonomik kriz ortamı, dolar şoku ve petrol şoklarının etkisi, Topluluk ülkelerini korumacı politikalar izlemeye sürüklerken, AT hedeflerinden uzaklaşmıştır. Yeni üye devletlerin katılımı ile birlikte, sorun daha da ağırlaşmış, karar alma süreci giderek daha hantal bir işleyişe dönmüştür. Esasen altı üye devletli bir Topluluk için öngörülen mekanizmaların, dokuz üye devlete uyarlanması, Topluluk karar alma süreçleri üzerinde ciddi rahatsızlıklara yol açmış, sorun her genişlemeyle birlikte artarak devam etmiştir.⁹⁴ Ancak sorunlardan en dikkate alınması gereken şüphesiz Topluluk bütçesiyle ilgili sorundur. Altıların kendi aralarındaki dengeler gözetilerek gerçekleştirilen bütçe gelir ve giderleri ile ilgili teknik düzenlemeler, İngiltere'nin katılımı ile tartışmaya açılmıştır. İngiltere, özellikle Commonwealth⁹⁵ ülkeleri ile yaptığı ticaret hacmini daraltmamasına bağlı olarak, Topluluk bütçesine en fazla kaynak aktaran ülke konumuna gelmiş, fakat tarımın milli gelir içindeki payının düşüklüğü sonucu, bu bütçeden en az pay alan ülke olmuştur. İngilizler, bundan şikâyetçi olmuş, buna karşılık, Topluluğu özerk bütçe ile donatan AT kanadı, bu yapıdan taviz verilmesi halinde, üye devletlerin katkı payı ödediği klasik uluslararası örgüt haline dönüşmekten endişe duymuşlardır.⁹⁶ Başlayan sert müzakereler, dönemin İngiltere Başbakanı Thatcher'a "**Demir Lady**" unvanını kazandırırken, sorunun çözümü için 1984 Fontainebleau Zirvesi'ni beklemek gerekmiştir.

⁹⁴ İ. Kaya Ülger, **a.g.m.**, s. 42.

⁹⁵ British Commonwealth: İngiliz Uluslar Topluluğu, İngiltere ve sömürgeleri tarafından 1926 yılında kurulan, sömürgeler bağımsızlığını kazanmaya başladıktan sonra bugünkü hukuki statüsüne sahip ülkeler bütünüdür.

⁹⁶ **A.e.**

1.2.2.2. Dokuzlardan Onlar Avrupa'sına

1980'lerde yaşanan iki genişleme dalgası benzer üç ülkenin katılım süreçlerinden ibarettir. AT'nin ikinci ve üçüncü genişlemeleri güney Avrupa ülkeleri ekseninde Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in üyelikleriyle gerçekleşmiştir.⁹⁷ 8 Haziran 1959'da AET'ye "ortak üye" olmak için başvuran Yunanistan ile AET arasında önce 1962'de Atina Antlaşması olarak bilinen bir "Ortaklık Antlaşması (Atina Antlaşması)" imzalanmıştır. Buna antlaşmaya göre, Yunanistan'ın nihai hedefinin AET'ye tam üyelik olduğu ifade edilmiş, 22 yıl sonra AET'ye tam üye olması tasarlanmış, bu süre içerisinde ise üyeliğe hazır hale gelmesi öngörülmüştür.⁹⁸ Fakat 21 Nisan 1967'de askeri darbeye başlayan cunta dönemi Topluluk ile Yunanistan arasındaki ilişkileri dondurmıştır. 1974 yılında Kıbrıs'ta yaşanan hükümet darbesi sonucunda Türkiye'nin başlattığı askeri müdahale süreci, bugün giderek daha karmaşık hale gelen Kıbrıs sorununun başlangıç noktasını oluştururken, 1967'den beri Yunanistan'da iktidarda olan Albaylar Cuntası'nın sonunu getirmiştir.

Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmesinin ardından Yunanistan 1974'te demokratik rejime geri dönmüş ve AET'nin askıya aldığı ilişkiler tekrar canlanmıştır. İlişkilerin normale dönmesiyle Yunanistan, Atina Antlaşmasında öngörülen tarihten önce 12 Haziran 1975'de Birliğe tam üyelik için başvurmuştur.⁹⁹ Bu başvuru üzerine Komisyon'un 29 Ocak 1976'da yayımladığı rapora göre Yunanistan'ın zayıf ekonomisi, bölgeler arasındaki büyük farklılıklar, yüksek oranda tarımsal nüfus bulundurması gibi nedenlerle Yunanistan'ın tam üyeliğe ehil olmadığı belirtilmiştir.¹⁰⁰ Demokrasinin yerleşmesiyle AET-Yunanistan ilişkileri tekrar ivme kazanmış; bununla

⁹⁷ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 27.

⁹⁸ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 7.

⁹⁹ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁰⁰ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 15.

beraber Konsey ekonomik sıkıntıları geri plana iterek siyasal gerekçeleri ön plana çıkararak müzakerelerin 1976'da başlamasına karar vermiştir. Müzakere sürecinde Yunanistan'ın Topluluğa katılımının ülkede demokrasinin gelişimini olumlu şekilde etkileyeceği düşünülmüş ve katılım süreci üye ülkeler tarafından desteklenmiştir. Bunun üzerine Yunanistan ile Topluluk arasında 28 Mayıs 1979'da Katılım Antlaşması imzalanmış ve 1 Ocak 1981 tarihinden itibaren Yunanistan AET'nin onuncu tam üyesi olmuştur.¹⁰¹

Yunanistan'ın tam üyeliği, ekonomik gerekçelerden ziyade siyasi gerekçeler ön plana çıkartılarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, Yunanistan, AT açısından ekonomik olarak çok fazla soruna yol açmamıştır. Zira küçük ülke sınırları ve az nüfusu, bu ülkenin mevcut ekonomik problemlerine karşın nispeten daha rahat hazmedilebilmesine olanak tanımıştır.¹⁰² Yunanistan'ın sorun yarattığı alanlar özellikle Türkiye ile ortaklık ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda yaşanmıştır. Yunanistan'ın özellikle Türkiye ile ikili sorunlarını, Türkiye-AB ikili sorunları haline dönüştürmek için sürekli bir gayret içinde olması siyasi gerekçelerle tam üyeliğe kabul edilen bu ülkenin, sürekli siyasi sorun yaratan bir ülke görünümüne kavuşmasına yol açmıştır.

1.2.2.3. Üçüncü genişleme–Onikiler Avrupa'sı

1980'li yıllarda yaşanan bir başka genişleme dalgası, yine Avrupa'nın güney ekseninde gerçekleşmiştir. Bu genişleme Avrupa'da iki önemli faşist diktatörün siyaset sahnesinden çekildiği ve demokrasiye kavuşan iki ülkenin, demokrasileşmelerini garanti altına alma isteklerinden dolayı Topluluğa dâhil olma arzularının sonucunda gerçekleşmiştir. Bu ülkeler Franco'dan kurtulan İspanya ile Salazar'dan kurtulan Portekiz'dir. Bu ülkeler diktatörlük rejiminin yıkılmasıyla demokrasilerinin kalıcı tesisi için AET'nin kapısını çalmışlardır

¹⁰¹ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁰² İ. Kaya Ülger, **a.g.m.**, s. 43.

1962'den, Franco rejiminin sona erdiği 1977'e kadar AET ile İspanya ilişkileri ticari nitelikli olmuştur. Franco'nun ölmesiyle İspanya'da demokratik rejim yeniden kurulmuş, 1977 ise demokratik seçimlerin yapılmasından sonra İspanya tam üyelik için başvurmuştur.¹⁰³ Bu ülkenin coğrafya ve nüfus açısından büyüklüğü ile o günkü AT ortalamalarının fazlaca gerilerinde kalan gelir yapısı, tam üyelik müzakerelerinin çok çetin geçmesine yol açmıştır. Bu çerçevede müzakereler kesilme noktasına kadar gelmiş, bu güçlüklerin aşılmasında, özellikle İspanyolların bütün sosyo ekonomik katmanlarının AT tam üyeliğine dört elle sarılmaları büyük rol oynamıştır.¹⁰⁴

Portekiz ise 1960 yılında oluşturulan EFTA'nın kurucu üyesidir. 70'lerin ortalarında EFTA'nın iki büyük ülkesinin -İngiltere ve Danimarka- Topluluğa katılımıyla AET-EFTA ilişkileri yeniden düzenlenmiştir. Portekiz de bu yeniden yapılanmadan yararlanmaya çalışmıştır. 1977'de tam üyelik için AET'ye başvuran Portekiz demokrasinin kurulmasına çaba harcamıştır.¹⁰⁵ 1977 yılında başlayan müzakereler 1985'te katılım antlaşmalarının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Yunanistan müzakerelerinde olduğu gibi politik faktörler üyeliğin oluşturduğu güçlüklerin üstesinden gelmiş ve İspanya ve Portekiz 1 Ocak 1986'da Topluluğa tam üye olmuşlardır.¹⁰⁶

İspanya ve Portekiz'in Topluluğa katılımlarıyla üye sayısı on ikiye yükselmiş ve bununla birlikte AT başlangıçtaki üye devlet sayısını ikiye katlamıştır. Özellikle İspanya'nın katılımı, AT' de beşinci büyük ülkenin varlığına yol açarken, karar alma sürecinin daha hantal bir hale gelmesine yol açmıştır.¹⁰⁷ Akdeniz genişlemesi denilen bu genişleme AET açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Örneğin **“ortak tarım**

¹⁰³ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁰⁴ İ. Kaya Ülger, **a.g.m.**, s. 44.

¹⁰⁵ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁰⁶ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁰⁷ İ. Kaya Ülger, **a.g.m.**, s. 44.

politikası” kapsamında güney Avrupa ürünlerine büyük bir destek sağlanmıştır. İspanya’nın büyük bir tarım ülkesi olması Topluluk bütçesine fazladan ekonomik yük getirmiş, AT ortalama olarak fakirleşmiştir.¹⁰⁸ Öte yandan bu ülkeler Topluluğa katılımlarıyla ciddi bir hukuk deneyimi ile karşı karşıya kalmışlardır. Topluluk müktesebatının gelişmiş yapısı, bu ülkelerde söz konusu hukuka uyum için idari ve adli kapasitelerin yeniden düzenlenmesi gereksinimini ortaya koymuş; sonuçta, bu genişleme dalgasıyla birlikte hem AT, hem de yeni üyeler birbirlerini hazmetmek için önemli bir süreç içine girmişlerdir.¹⁰⁹ Ayrıca Topluluk politikası Akdeniz alanına doğru daha yüksek bir üstünlük kurma yolunda ilerlemiş, 12 üye devlet arasındaki ekonomik kalkınma açığını azaltmayı hedefleyen Bütünleştirilmiş Akdeniz Programları gibi “yapısal programların” sunulması gerekliliğini ortaya koymuştur.¹¹⁰

1.2.3. Avrupa Topluluğu’nun Soğuk Savaşı Süresince Avrupa Birliği’nin İnşası

AT, 1985 yılında gerçekleştirdiği üçüncü genişlemenin ardından, 1995 yılına kadar içine kapanarak, kendi tekel sorunlarına çözüm arayışına girmiş ve genişleme deneyimlerinden uzak durmuştur. Bu süreç içerisinde bir yandan Ortak Pazar çerçevesinde tamamlanamayanları, “**Tek Pazar**” çatısı altında tamamlamaya yönelirken, öte yandan Topluluk bütünleşmesinin derinleştirilmesi doğrultusunda “**Ekonomik ve Parasal Birlik**” hedefini canlandıracak arayışlara girmiştir.¹¹¹

Üçüncü genişlemenin hemen öncesinde AT, 70’li yılların ortaya çıkardığı sorunları çözüme kavuşturmak amacıyla Fransa’nın Fontainebleau kentinde bir konferans düzenlemiştir. Konferansta İngiltere’nin bütçede yarattığı sorunlara çözüm

¹⁰⁸ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁰⁹ Can Baydarol, **a.g.m.**, s. 13.

¹¹⁰ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 8.

¹¹¹ Can Baydarol, **a.g.m.**, s. 13.

aranmaya çalışılmış ayrıca topluluk müktesebatının dokunulmazlığı konusunda tarihi bir karar verilmiştir. Özellikle Topluluk Komisyonu'na bu konuda verilen vekâlet daha sonra Maastricht Antlaşması'nın temel dayanağını oluşturan **yetki ikamesinin (subsidiarity)** oluşturulmasında bir esin kaynağı görüntüsü çizmiştir.¹¹² Bu vekâlet aynı zamanda bir türlü oluşturulamayan Ortak Pazar ile ilgili eksiklerin giderilmesi arzusunun taşıdığıdır. Bu vekâlet üzerine Komisyon çalışmalarını başlatmış, Haziran 1985'te, 1992 sonunda yapılması planlanan, Topluluk için her türlü engelin kaldırılmasına yönelik ayrıntılı bir takvimi ortaya koyan "beyaz kitap"ı yayımlamıştır.¹¹³

Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan **Avrupa Tek Senedi (ATS)** tüm üye devletlerin 28 Şubat 1986'da imzalamasıyla 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe girmiştir.¹¹⁴ Bu anlamda ATS önemli geleneksel ve bağımsız reformlar gerçekleştirmiş; ortak politikalar saptamış ve mevcut olanları geliştirmiştir.¹¹⁵ Tek Senet, iç pazarın tamamlanmasını öğütlerken, AET'nin yetkilerini birçok alanda arttırmış Avrupa Parlamentosu'nun rolünü güçlendirmiş, konseyde nitelikli çoğunluğu yaygınlaştırmış, Avrupa Siyasi İşbirliği'nin resmileştirmiştir.¹¹⁶ Fakat bu alanlar devletler ve Topluluk arasında paylaşılmaya başlanınca karışıklık yaratmış, devletlerin ekonomi, politika ve para konularında işbirliğine gitmeleri gerekliliği sonucunu doğurmuştur.¹¹⁷ ATS, Avrupa Birliği'nin kurulması hedefi olan ilk resmi belgedir. Amacı, "İç Pazar" olarak tanımlanan malların, sermayenin, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı ile iç sınırların ortadan kalktığı bir alan yaratmaktır.¹¹⁸ Bu amaca yönelik olarak Konsey'in karar verme usulü değiştirilmiş ve bazı yönergelerin kabulünde oybirliği yerine nitelikli çoğunluk yeterli görülmüştür. Buna göre her üye devlet için nüfusları ile orantılı olarak bir oy ağırlığı belirlenmiştir. Bu oy ağırlıkları Konsey'in karar alma sürecinde

¹¹² **A.g.m.**, s. 14.

¹¹³ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 24

¹¹⁴ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 17.

¹¹⁵ Paul Craig, Grainne de Burca, **a.g.e.**, s. 19.

¹¹⁶ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 17.

¹¹⁷ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 25.

¹¹⁸ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 18.

uygulanmaya başlanmıştır.¹¹⁹ Avrupa Tek Senedi ile birlikte Avrupa Topluluklarını kuran antlaşmalar ilk kez kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmiştir. Buna bağlı olarak yeni politikalar saptanmış ve mevcut olanlar geliştirilmiş ve değiştirilmiştir. Özellikle Avrupa Siyasi İşbirliği çerçevesinde dış politikada ve güvenlik politikalarında işbirliği ele alınarak o zamana kadar resmi bir düzenleme niteliği taşımayan bu alan için resmi düzeyde bir hukuki çerçeve belirlenmiştir.

1.3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI POLİTİK ARAYIŞLAR VE GENİŞLEME SÜRECİ

II. Dünya Savaşı sonrasında temelde ABD ile SSCB arasında gelişen düşmanca ilişkiler ve ideolojik çatışmalar Soğuk Savaş kavramının temelini oluşturmuştur. Bu çatışmalar henüz yıkıcı bir savaştan yeni çıkmış olan Avrupa Devletleri için şaşkıncı ve beklenmedik olaylara sebep olmuş, özellikle 1944 yılında Yalta'da alınan tarihi bir kararlar Avrupa kıtası yaklaşık yarım asır sürecek bir bölünmüşlüğe mahkûm edilmiştir.¹²⁰ 1946'da iki büyük devletin dünya hâkimiyetine soyunması Soğuk Savaş'ın başlangıcı kabul edilirken, 1980'lerin ortalarından başlayan gelişmeler iki kutuplu sistemin sonunu getirmiş, uluslararası siyasal sistem çok kutuplu bir hale dönüşmüştür.¹²¹ 45 senelik bu süre zarfında bütün dünyayı etkisi altına alan Soğuk Savaş dönemi 1989 yılında Demir Perde'nin inmesi, 1990'da iki Almanya'nın birleşmesi ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle son bulmuştur.¹²² Avrupa'yı neredeyse yarım asır ikiye bölen Doğu-Batı kutuplaşmasının ortadan kalkması da Avrupa kıtasının birleştirilmesi için büyük bir fırsat olmuştur. Tarihsel ve coğrafi bağlar, Soğuk Savaş sonrası Avrupa'yı yeniden bir araya getirmek ve Yalta sisteminin ızdıraplı bölünmelerini tekrardan yapılandırmak fikrinin duygusal ve manevi boyutunu

¹¹⁹ Buna göre toplamda 321 oyun 232'si bir kararın çıkması için gerekli oy sayısıdır.

¹²⁰ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 9.

¹²¹ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 24.

¹²² Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 9.

oluşturmuştur.¹²³ Bu anlamda yaşanan beşinci ve en geniş kapsamlı katılım süreci 1945'ten bu yana bölünmüş Avrupa'yı tekrardan birleştirerek, yeni bir güç olarak dünya sahnesine çıkacak Büyük Avrupa'yı (Grande Europe) yaratma amacı taşımıştır.¹²⁴

1.3.1. Doğu Blok'unun Çöküşü ve Berlin Duvarının Yıkılmasının Avrupa Birliği'ne Yansımaları

Yaklaşık yarım asır süren Soğuk Savaş'ın yumuşamaya başlaması, 1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel başkanlığına seçilen Mihail Gorboçov ile birlikte gerçekleşmiştir. Gorboçov ülke içerisinde yeniden yapılanmaya giderek değişimi belirlemiş ve hızla yaymaya başlamıştır.¹²⁵ Bu değişim ve reformlar bazı kesimler tarafından tepkiyle karşılanırken ABD'nin kısmi desteğiyle Doğu Avrupa ülkelerine demokrasi getirilmeye çalışılmıştır. Bu da Avrupa ile ilişkilerin yumuşamasına katkıda bulunmuştur. Gorboçov'un 1989 yılında ABD Başkanı Bush ile yaptığı zirve sonucu demir perdenin kalktığı ve soğuk savaşın sona erdiği kesinleşmiştir. 1917 Bolşevik İhtilali'nden 1990'lara kadar katı bir komünist rejimle yönetilen yeryüzünün belki de son imparatorluğu olan SSCB 26 Aralık 1991'de dağılmıştır.¹²⁶

II. Dünya Savaşı'nın sonunda üç ulus, Almanya, Kore ve Vietnam ikiye bölünmüştür. Almanya'yı ikiye ayıran Berlin Duvarı özellikle soğuk savaşın önemli bir sembolü haline gelmiş; hatta iki kutuplu dünyanın dengelerinin Berlin Duvarı üzerinde oluşturulduğu varsayılmıştır. Fakat 1980'lerin sonunda Doğu Almanya'da ortaya çıkan farklı sesler Almanya'nın yeniden birleşmesini gündeme getirmiştir.¹²⁷ Doğu Alman vatandaşlarının, daha demokratik ve iyi koşullara sahip Federal Almanya'nın bazı

¹²³ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, **a.g.e.**, s. 1.

¹²⁴ Cengiz Aktar, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 7.

¹²⁵ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara 14.baskı, İmge Kitabevi, Kasım 2005, s. 492.

¹²⁶ **A.e.**, s. 496.

¹²⁷ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 9.

büyükkelçiliklerine siyasi sığınma başvurularıyla ortaya çıkan gelişmeleri, 9 Kasım 1989 tarihinde Federal Almanya'nın sınırı açması ve Helmut Kohl'ün on maddeden oluşan yeniden birleşme planını açıklaması izlemiştir. İki Almanya'nın yeniden birleşeceğine ait görüşmeler 1990 Nisan'ında başlamış; Haziran ayında iki Almanya arasındaki parasal ve sosyal birlik gerçekleşmiş, aynı zamanda Almanya'nın vergi sistemi tümüyle değişmiştir. Bütün bu değişen koşullar altında, zaten ilke olarak bölünmeyi hiçbir zaman kabul etmemiş Federal Almanya, Doğu Avrupa'yı Birliğe dâhil etme yolundaki tüm engelleri kaldırarak, 3 Ekim 1990'da iki Almanya'nın birleşmesi gerçekleşmiştir. Bu birleşme sonucu AT'nin iradesi dışında genişlemiştir.¹²⁸

Almanya'nın birleşmesinden sonra ortaya çıkan ekonomik sorunlar Federal Almanya'nın Doğu Almanya'ya yaptığı yardımlarla giderilmeye çalışılmıştır. Ekonomik açıdan bu olumsuzluk ülkenin dış politikadaki etkinliğini azaltmamış, aksine birleşmeden sonra daha da güçlenen Almanya yalnız Merkezi ve Doğu Avrupa'da değil, Balkanlarda da aktif bir siyaset izlemiştir. Almanya, özellikle bağımsızlıklarını yeni kazanan Hırvatistan ve Slovenya'nın tanınmasında diğer Avrupa ülkelerini etkilemiş ve Yugoslavya'nın dağılmasında başrolü oynamıştır. Avrupa Birliği yolunda Almanya'nın birleşerek tek bir süper güç olması endişesi diğer ülkeler tarafından sıkça gündeme getirilse de, bu birleşme Batılı devletlerin Soğuk Savaş sonrası elde ettiği en önemli kazanımlardan biri olmuştur. Bu kazanım Almanya'nın ilerideki Avrupa haritasının şekillenmesinde öncü bir rol oynayacağını ve AB'nin genişleme projelerinde ağırlığa sahip olacağını açıkça ortaya koymuştur.¹²⁹

¹²⁸ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 502.

¹²⁹ **A.e.**, s. 504.

1.3.2. Maastricht Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması) Işığında Avrupa Topluluğu'nun Avrupa Birliği'ne Dönüşümü

İki Almanya'nın birleşmesinin ardından, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet denetiminden kurtulmaları, Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, Avrupa'nın siyasi görünümünü baştan aşağı değiştirmiştir. Bu gelişmeler, Avrupa'da ileri derecede bir bütünleşme için siyasal baskıları da arttırmıştır.¹³⁰ Soğuk savaş sonrası ortaya çıkan MDAÜ'nin yeniden Sovyetlerin pençesine düşmelerini engellemek, bunları kendi çatısı altına taşımak ve bir daha soğuk savaş tehdidinin ortaya çıkmasını önlemek için iç düzenlemeler yapmak AT için bir zorunluluk haline gelmiştir. Başlangıçta ve uzunca bir süre Avrupa gündeminin en önemli maddesi Tek Pazar'ın kontrollü bir şekilde oluşturulmasıyken, Tek Pazar aynı zamanda politik ve hukuksal kurumların gelişmesine de yol açmıştır. Avrupa Kömür ve Çelik Antlaşması'ndan Maastricht Antlaşması'na kadar bir grup antlaşma ve zirve bu sürecin mimarisini oluşturmuştur.¹³¹ Tüm bu nedenlerle küresel aktörlerden biri olmak iddiasıyla yola çıkan Avrupa, üye devletlerin kimliklerini koruyarak daha etkili ve daha demokratik bir örgüt olma yolunda girişimlere başlamıştır.¹³²

Bunların sonucunda Topluluk üyesi liderlerinden oluşan Avrupa Konseyi, 9–10 Aralık 1991'de Maastricht'te toplanarak **“Avrupa Birliği Antlaşması”** kararına varmışlardır. Maastricht Antlaşması olarak kabul edilen Antlaşma 7 Şubat 1992'de imzalanmış, 1 Kasım 1993'te yürürlüğe girmiştir.¹³³ Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi, *“AT' nin 34 yıllık tarihinde, en önemli kilometre taşı”* olarak nitelendirilmiş, günümüz Avrupa yapılaşmasının yeni temellerini ve hedeflerini ortaya koymuştur.¹³⁴ Antlaşma,

¹³⁰ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 27.

¹³¹ Leyla Sanlı, **Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2005, s. 39-40.

¹³² M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 27.

¹³³ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 18.

¹³⁴ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 28.

öncelikle kurucu antlaşmaları gözden geçirmiş ve Topluluğa yeni sütunlar eklemiştir.¹³⁵ Antlaşma, Topluluğa üç yeni sütun ekleyerek, Avrupa Birliği'ne giden yolun temelini oluşturmuştur. Fakat aynı zamanda içerik olarak, yeni Avrupa'nın gereksinimlerine etkili cevaplar verip vermeyeceği konusunda da birçok sorunun oluşmasına sebep olmuştur. *“Daha yakın bir birlik”* yaratma düşüncesiyle tasarlanan Antlaşma, birçok açıdan eleştirilmiş ama özellikle üç ülkede -Danimarka, Fransa, İngiltere- tartışmaların kaynağı olmuştur.¹³⁶

Antlaşma eski AET'nin içine yeni politikalar ekleyerek AET'yi dar bir kalıptan **“Avrupa Topluluğu” (AT)** geniş kalıbına taşımıştır. Bunun da ötesinde, Maastricht Antlaşması mevcut Topluluk sistemine hükümetler arası işbirliği alanlarını ilave ederek, günümüz **“Avrupa Birliği”**ni (AB) yaratmıştır.¹³⁷ Antlaşmanın imzalanmasıyla Birlik, üye devletlerin önüne 1999'a kadar gerçekleşmesi hedeflenen ekonomik ve parasal birlik, yeni ortak politikalar, Avrupa yurttaşlığı, diplomatik işbirliği, ortak dış ve güvenlik, adalet ve işbirliği gibi iddialı bir program sunmuştur.¹³⁸ Yedi kısımdan oluşan Antlaşmanın ilk bölümünde **“Avrupa Birliği”** kavramı tanıtılmış; hedefler belirlenmiş; Avrupa ülkeleri arasında daha sıkı ve daha yakın bir işbirliğine dayanan ekonomik ve parasal bir birlik kurulmasını, sonuçta tek bir para biriminin kullanılması kriterini ortaya koymuştur. Antlaşmanın 1. sütunu bir yandan Avrupa Konseyi'ni kurumsallaştırırken, Topluluğun üyesi olabilmek için ülke hükümetlerinin demokrasilerinin genel prensiplere dayanmak zorunda olduğuna, bununla beraber temel haklarının uluslararası hukukun genel ilkelerine karşı saygılı olmak zorunluluğuna işaret etmiştir.¹³⁹

¹³⁵ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 17.

¹³⁶ Andrew Druff, John Pinder, **Roy Pryce, Maastricht and Beyond, Building the European Union**, London and New York, 1995, s. 3.

¹³⁷ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 9.

¹³⁸ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 29.

¹³⁹ P.S.R.F Mathijsen, **a.g.e.**, s. 18.

Maastricht Antlaşması AB'nin "üç temel direği"ni oluşturarak, yeni bir hukuksal yapı düzenlenmiştir. Bu hukuki düzende AB'nin temelleri üç sütun üzerine oturturulmuştur. * Bu sütunlar;

- 1.Sütun: Avrupa toplulukları ve Ekonomik ve Parasal Birlik
- 2.Sütun: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)
- 3.Sütun: Adalet ve İç İşlerinde İşbirliği Politikası (AİİP)'dir.¹⁴⁰

ABA'nın ilk sütununda üç Topluluk (AET, EURATOM, AKÇT) daha sağlam bir temele dayandırılmış ve bunlara ekonomik ve parasal birlik hedefi eklenmiştir. Sağlanan yenilikler ve tamamlanması gereken hedeflerin başında gelen ekonomik ve parasal birlik hedefi, Topluluğun "Tek Pazar" yaratma amacının son basamağı olarak görülmüştür.¹⁴¹ Bu amaçla Avrupa Konseyi, parasal birlik için esaslı bir yönerge tanımlamış; üye devletler arasındaki ekonomik gelişmeleri izlemiş, bütçeye ait açıkları gidermeye çalışmıştır. Bunun için öncelikle bir Avrupa Para Enstitüsü kurulmuştur. Ardından, üye devletlerin Merkez Bankası guvernörlerinin katılacağı bir Avrupa Merkez Bankası Sistemi'nin oluşturulması ve nihayet tek paranın dolaşıma girmesiyle birlikte, üye devletlerin (tek paraya katılanların) tek bir Merkez Bankası'nın (**Avrupa Merkez Bankası**) idaresi altına girmeleri sağlanmıştır.¹⁴² Tüm bunlar neticesinde 1 Ocak 1999 itibariye parasal birlik sağlanmış; takip eden üç yıl içinde ulusal paralar tedavülden kalkarak "**Euro**" adı verilen yeni para birimi dolaşıma girmiştir. 1 Ocak 2002'de Euro banknotları ve madeni paralarının 12 AB ülkesinde kullanılmaya başlanmasıyla Avrupa, ekonomik ve mali bir disiplin altına girmiş; ayrıca Avrupa vatandaşları için ortak Avrupa kimliği daha iyi algılanmaya başlamıştır.¹⁴³ Tek para kıstasını yerine

* Buna 3 sütun teorisi denmektedir. AB mevcut olan üç topluluğu (AKÇT, AET, AAET) ortadan kaldırıp onların yerine geçmemiştir. Bu topluluklar sütunlarının birini oluşturmaktadır. Bunun yanına iki yeni sütun daha eklemiştir.

¹⁴⁰ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁴¹ Andrew Druff, John Pinder, Roy Pryce, **a.g.e.**, s. 270.

¹⁴² Can Baydarol, **a.g.m.**, s. 18.

¹⁴³ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 35.

getirmelerine rağmen egemenliklerini tam anlamıyla devretmekte direnen İngiltere, Danimarka ve İsveç “Euro Alanı”na girmeyen ülkelerdir.¹⁴⁴ Fakat bazı AB uzmanları 400 milyondan fazla AB vatandaşının kullandığı ortak para karşısında bu ülkelerinde uzun süre direnemeyeceğini düşünmektedirler.

Maastricht Antlaşması, Ekonomik ve Parasal Birliği kurmanın yanı sıra Avrupa’daki politik gelişmelere Batı Avrupa ülkelerinin tepkilerini somutlaştırmak amacıyla hükümetlerarası işbirliğine dayalı Ortak Dış ve Güvenlik Politikası oluşturmuştur.¹⁴⁵ İkinci temel direği oluşturan ODGP çerçevesinde üye devletlerin dış ve güvenlik politikalarında ortak hareket etmeleri kararlaştırılmış ve bu ortaklığın sağlanabilmesi için “ortak pozisyon” ve “ortak harekât” adı verilen iki araç tasarlanmıştır.¹⁴⁶ ODGP amacı ve Avrupalılık kimliğini ve bağımsızlığını barışın, güvenliğin ve Avrupa’nın dünyadaki yerinin gelişmesi için desteklenmesi hedefi özellikle Antlaşmanın giriş kısmında tekrarlanmıştır.¹⁴⁷ Bu sütun içinde yer alan bir diğer konu AB’nin ortak savunma politikasıdır. Bu doğrultuda, 1949 yılında kurulan, ancak daha sonra hukuki varlığı sürmekle birlikte fiili varlığını kaybeden Batı Avrupa Birliği (BAB), Maastricht Antlaşması’nın yürürlüğe girmesinin ardından yeniden canlandırılma sürecine girmiştir. Bu bağlamda bu sütun ulus-üstü olmaktan çok hükümetlerarası niteliğe sahip olmasıyla diğer sütunlardan ayrılmıştır. Federal bir sistemde, tek bir dış politika, tek bir güvenlik politikası olması gerektiği yaklaşımından hareketle geliştirilen bu sütun, hala tam olarak yaşama geçirilebilmiş değildir.

Maastricht’le gelen değişimlerinden bir diğeri Avrupa Vatandaşlığı kavramıdır. Jean Monnet 1952’de “*Biz devletleri bir araya getirmiyoruz, halkları birleştiriyoruz*”

¹⁴⁴ Cengiz Aktar, Avrupa Okumaları, Ed. Sinan Kılıç, Kanat Kitap 2, y.y., 2003, s. 13.

¹⁴⁵ Özlem Terzi, “Avrupa’nın Birliği: Avrupa’da Bütünleşmenin Tarihsel Dönüşümü”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ekim 2001, Sayı:25, s. 252.

¹⁴⁶ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁴⁷ Andrew Druff, John Pinder, Roy Pryce, **a.g.e.**, s. 270.

derken Avrupa bütünleşmesi için halkın desteğinin şart olduğu vurgulamıştır.¹⁴⁸ Bu bağlamda Topluluğa üye ülke vatandaşı olan herkes AB vatandaşı olarak kabul edilmiş ve antlaşmalardan doğan hak ve sorumluluklara sahip bir konuma gelmiştir. Antlaşma, Avrupa vatandaşlarının ilk hakkını Birlik içinde herhangi bir yerde dolaşma, çalışma ve yaşama hakkı olarak belirlemiştir.¹⁴⁹ Bu ilkeye göre üye ülkelerde ikamet eden “Birlik Vatandaşları” milliyete bakılmaksızın, Avrupa Parlamentosu seçimleriyle belediye seçimlerinde seçme ve seçilme, seçimlere aday olma ve oy kullanma ve diplomatik koruma haklarından yararlanabilmektedirler. Antlaşma ayrıca AB’yi vatandaşlarına daha yaklaştırabilmek için **Ombudsman pozisyonunu** oluşturmuştur. Ombudsman, bir AB vatandaşının AB kurum veya organına yönelik yaptığı şikâyet karşısında taraflar arası dostane çözüm yolu bulmaya çalışmaktadır.¹⁵⁰

Üçüncü sütunu oluşturan Adalet ve İçişlerinde İşbirliği alanına sığınma, sınır sorunları, gümrükler, göç, adli ve polis işbirliği, yolsuzluk ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele konuları girmektedir.¹⁵¹ Bu kapsamda üye devletler aralarındaki işbirliğini artırmak amacıyla bir **Avrupa Polis Ofisi (EUROPOL)** kurmuşlardır.¹⁵² Bu sütunda ortak vize ve göç politikası çerçevesinde, ilk somut adım olarak kabul edilen Schengen Vizesi ile kişilerin serbest dolaşımındaki iç sınırların kaldırılması sağlanmaya çalışılmıştır. **Amaç bir “Avrupa kalesi” yaratmak değil, ancak kişilerin yasal olarak AB’ye girişini ve serbest dolaşımını kolaylaştırmak olmuştur.**¹⁵³ Amsterdam Antlaşması ile birlikte bu alanda daha göreceli bir ilerlemenin kaydedildiği görülmüş, ortak vize ve göç politikası bu sütundan alınarak Topluluk sütununa eklenmiştir.

ABA’nın getirdiği bir diğer önemli yenilik **“yetki ikamesi” (subsidiarity)** kavramıdır. Kavram ilk kez 1987 Tek Senet değişikliği ile “Çevre Politikaları”

¹⁴⁸ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁴⁹ **A.g.e.**, s. 43.

¹⁵⁰ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁵¹ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁵² İktisadi Kalkınma Vakfı, <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1112>, 12 Kasım 2006.

¹⁵³ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 50.

kapsamında, Topluluk hukukuna nüfuz etmiş, daha sonra Maastricht Antlaşması'nın ilkeler bölümüne getirilerek kendine Topluluk hukukunun bütününe kapsayacak bir yer bulmuştur. Yetki ikamesi kavramıyla anlatılmak istenen ilişki, yetkinin en etkin kullanılabilirdiği noktada kullanıldığı bir örgütlenme şekli olduğudur.¹⁵⁴ Prensibe göre, Topluluk, bu Antlaşmayla kendisine verilen yetkilerin ve amaçların sınırları içinde davranmak zorundadır. Bu çerçevede Maastricht Antlaşması Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri arttırmış ve Parlamento'ya **ortak karar alma prosedürü (co-decision)** adı verilen yeni bir prosedür çerçevesinde bazı konularda veto etme ve gensoru verme yetkisi vermiştir. Antlaşmayla üye sayısının yeniden düzenlenmesi ve dış politika konularında nitelikli çoğunlukla karar alınması kabul edilmiştir. Parlamento elde ettiği bu son yetkilerle tek başına Topluluk adına bir tasarruf çıkaramasa da, belli durumlarda onay vermemesi ile bir Topluluk tasarrufunun kabulüne engel olabilmektedir. Parlamento adına bir kazanç olan ortak karar alma prosedürü, Konseyin yetkilerini bir anlamda sınırlamıştır.¹⁵⁵

Maastricht Antlaşması, daha doğuş anından itibaren bir dizi güçlkle karşı karşıya gelmiş, yürürlüğe girmesiyle de önemli sorunları AB gündemine taşımıştır. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden önce Topluluk yurttaşları AB girişimine uzak kaldıkları veya yeterince bilgilendirilmedikleri için Birliğe tepkisel davranmışlardır. İngiltere'nin antlaşmaya karşı olan muhalif tavırları, Fransa'da yürütülen anti-Maastricht propagandası, Danimarka halkının ilk oylamada Antlaşmayı reddetmesi ve Alman Anayasa Mahkemesi'nin Antlaşmayı uzun bir süre yürürlüğe sokmak istemeyişi bu sorunlardan sadece birkaçıdır.¹⁵⁶ Sonuç olarak Maastricht Antlaşması, ortaya koyduğu Avrupa Birliği hedefiyle hem üye ülkeler açısından yeni bir yapılanma sürecini, hem de dışarıda olup da Birliğe katılmak arzusunda olanlar açısından, eskiye oranla daha ağır koşulların ve belirsizliklerin bulunduğu bir tam üyelik süreci gerçeğini ortaya koymuştur. Bugün Topluluk müktesebatına ("*acquis communautaire*") uyumdan

¹⁵⁴ Can Baydarol, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁵⁵ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁵⁶ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 19.

bahsedildiğinde düne oranla çok daha fazla güçlkle karşılaşılmamasının sebebi de esasen bu gelişmelerde aranmalıdır.¹⁵⁷

1.3.3. Dördüncü Genişleme Süreci: Onikiler Avrupa'sından Onbeşler Avrupa'sına Geçiş

AKÇT'nin oluşturulmasında dışarıda kalmayı tercih eden ülkeler 1960'ta İngiltere önderliğinde ileride oluşabilecek politik birliğe sıcak bakmadıkları gerekçesiyle Topluluğa katılmayarak kendi serbest ticaret alanlarını kurmuşlardır.¹⁵⁸ 1990'lı yılların başında yedi EFTA ülkesi (Avusturya, Finlandiya, İzlanda, Lichtenstein, Norveç, İsveç ve İsviçre) ile AET arasında çok geniş kapsamlı bir ekonomik bütünleşme anlaşması yapılmıştır. “**Avrupa Ekonomik Alanı**” (EEA) olarak bilinen bu anlaşma, AET ile EFTA ülkeleri arasında ekonomik bütünleşmenin ileri düzeye taşınmasını amaçlamıştır.¹⁵⁹ Antlaşma ile bu ülkeler arasında serbest ticaret alanı yaratılmaya ve EFTA ülkelerini genişlemeye hazırlamaya çalışılmıştır.¹⁶⁰ Paralel ekonomik gelişme seviyesinde olan bu ülkeler arasında, farklı düzlemde bir ekonomik bütünleşmeyi sağlamayı hedefleyen Antlaşma, araştırma ve geliştirme, sosyal politika, tüketiciyi koruma, çevresel, istatiksel ve şirketler hukuku gibi ekonomik faaliyetlerle direk ilgili olan alanlarda işbirliğini şart koşturmuştur.¹⁶¹ Ancak Anlaşmanın asıl önemi, EFTA ülkelerinin bu Anlaşma aracılığıyla Topluluk müktesebatının büyük bir kısmıyla tanışmaları ve Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından bu ülkelerin AB tam üyeliğine hazır hale gelmeleri olmuştur.¹⁶²

¹⁵⁷ Can Baydarol, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁵⁸ Canan Balkır, **a.g.m.**, s. 816.

¹⁵⁹ İ.Kaya Ülger, **a.g.m.**, s. 45.

¹⁶⁰ Thomas Pedersen, **European Union and the EFTA Countries, Enlargement and Integration**, London, New York, Pinter Publishers, 1994, s. 2.

¹⁶¹ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁶² İ.Kaya Ülger, **a.g.m.**, s. 45.

Kasım 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılması ve ardından yaşanan gelişmeler, 1993’te yürürlüğe giren “Maastricht Antlaşması” ile siyasal bir boyut kazanan AB için, yeni bir genişleme imkânı doğurmuştur. Maastricht Antlaşması **“Hükümet rejimleri demokrasinin ilkelerine dayanan her Avrupa ülkesi Birliğe tam üyelik için başvurabilir”** maddesiyle AB’ye katılmanın ön koşulunu belirlemiştir. Bununla birlikte, ekonomik ve siyasal açıdan AB’nin çok gerisinde olan Doğu Avrupa ülkelerini üye olarak almanın getirebileceği maliyet düşünüldüğünde bu maliyeti Avrupa’nın diğer zenginleriyle paylaşmak için önce Avusturya, Finlandiya ve İsveç üye olarak alınmak istenmiştir. Bu ülkeler güneye oranla ekonomik anlamda daha gelişmiş ve demokrasinin tüm kurumlarının daha iyi işlediği Kuzey ülkeleridir.¹⁶³

EFTA ülkelerinden 17 Temmuz 1989’da ilk başvuruda bulunan Avusturya olmuştur. Avusturya, özellikle Almanya ile kültürel ve ekonomik bağları düşünüldüğünde AT’ye en yakın EFTA ülkesidir.¹⁶⁴ Avusturya’nın “ulusal bağımsızlık” konusunda gösterdiği tavır Belçika tarafından protesto edildiği için bu başvurunun işleme konması bir süre gecikmiş olsa da İsveç (1991) ve Finlandiya’nın (1992) üyelik başvurularının ardından bu üç ülkenin başvurusu toplu bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu üç ülkenin AB’ye katılırken ortak amaçları ekonomik pazarlarını genişletmektir.¹⁶⁵ Bu çerçevede Şubat 1993’te başlayan katılım müzakereleri kısa sürede tamamlanmış; Haziran 1994 Korfu Zirvesi’nde Katılım Antlaşmaları imzalanmıştır.¹⁶⁶ Norveç ise, 1973 genişlemesinde olduğu gibi yine referanduma gitmiş, Norveç halkı klasik Kuzeyci şüpheciliği ve biraz da AT’nin ortak balıkçılık politikasından duyduğu ekonomik endişelerle AB treninin dışında kalmayı tercih etmiştir.¹⁶⁷ İsviçre ise diğer EFTA ülkelerinden farklı bir görüntü çizerek kendi kimliğini ön planda tutmayı tercih ederek

¹⁶³ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁶⁴ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁶⁵ Thomas Pedersen, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁶⁶ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁶⁷ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 30.

AB üyeliğine sıcak bakmamıştır. Ülkede yapılan referandumun olumsuz şekilde sonuçlanmasıyla, İsviçre dördüncü genişleme sürecinin dışında kalmayı yeğlemiştir.¹⁶⁸

Bu üç ülkenin katılımıyla Birlik, Orta ve Kuzey Avrupa'ya doğru genişlerken, üye sayısı on beşe çıkmıştır. Dördüncü genişleme olarak anılan bu genişleme, 1990'lı yıllardaki Avrupa bütünleşme girişimlerinin ilki ve en sonuncusu olurken, nispeten sorunsuz bir genişleme olarak görülmüştür. Bunun en önemli sebebi bu ülkelerin birlik üyeleriyle rekabet edecek düzeyde bir piyasa ekonomisine sahip olmalarıdır. Aynı zamanda bu üç ülkelerin diğer üye devletlerle ortak değerleri taşıması ve refah seviyelerinin yüksek olması katılım müzakereleri kolay geçmesine sebep olmuştur.¹⁶⁹ İsveç'in EURO alanına girmekten kaçınması ise, bu genişlemenin tek pürüzü sayılmıştır. Avrupa Birliği bu genişlemeyle statüsünü ve etki alanını arttırırken, uluslararası bir aktör olarak dünya siyasetinde yerini almayı başarmıştır.¹⁷⁰ Bundan sonraki genişlemelerde ise Avrupa'nın alacağı şekil ve sınırlar sadece AB tarafından belirlenmemiş; Avrupa sınırlarının ve Avrupalılık fikrinin tanımlanmasında çok çeşitli faktörler etkili olmuştur.¹⁷¹ Özellikle 5. genişleme sürecinde bu faktörler büyük önem taşımıştır.

¹⁶⁸ İ.Kaya Ülger, **a.g.m.**, s. 45.

¹⁶⁹ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁷⁰ Thomas Pedersen, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁷¹ Canan Balkır, **a.g.m.**, s. 821.

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞİNCİ GENİŞLEME DENEYİMİ ve TÜRKİYE

“Sık sık geçmişin şimdikiymiş gibi ortaya çıkmasına izin veriyoruz ve geçmiş olgulara öyle bir dayanıklılık yüklüyoruz ki, uluslarımızın normal gelişmesini tamamıyla imkânsız kılıyor.”

Albert Schweitzer

Soğuk Savaş süresince birçok Avrupa’yı içinde barındıran Avrupa Kıtası’nda 1989-1993 yılları arasında meydana gelen gelişmeler ciddi bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirmiştir. İki kutuplu sistemin çözülmesi ile başlayan bu gelişmeler Berlin Duvarı’nın yıkılması, Sovyetler Birliği’nin parçalanması, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet denetiminden kurtulmaları ile Avrupa’nın siyasi yapısı tümenden değişmiştir. Avrupa Birliği, 90’lara kadar gerçekleşen genişlemelerle 15 üyeli bir oluşumken, Doğu Bloğu ülkeleri, bir zamanlar SSCB’nin bir parçası olan Baltık ülkeleri, Eski Yugoslavya Cumhuriyetleri ve iki Akdeniz ülkesi 1990 sonrası Avrupa Birliği’nin kapısını çalmışlardır. AB, Avrupa kıtasını istikrara kavuşturmak ve bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak için tarihsel bağları ve coğrafi yakınlıkları göz önünde bulundurarak siyasi, iktisadi ve güvenlik konularında bir birlik oluşturulması amacıyla MDAÜ ile karşılıklı işbirliğine dayalı bir sürece başlamıştır. 1993 Kopenhag Zirvesi’nde MDAÜ’nin Birliğe tam üye olabilecekleri açıkça belirtilerek üyelik için gerekli asgari koşullar saptanmıştır. 1997 Lüksemburg ve 1999 Helsinki Zirveleri sonucu Birlik ilk defa bu denli büyük bir genişlemeye yönelmiş ve uygun koşulları sağladıkları takdirde bu ülkelerin Birliğe katılmalarına karar vermiştir. Fakat bu genişleme Avrupa Birliği’nin kurumlarının etkin bir işleyiş sürdürmesine sekte vurmuş, Birliği ağır işleyen bir hale dönüştürmüştür. Bu kadar çok yeni ülkeyi içine sindirmek AB açısından oldukça zor bir deneyim olduğundan genişleme sonrası Birlik tutarlı bir politika sürdürememiştir. Bu anlamda beşinci genişleme diğerlerinden farklı olarak AB’nin geleceği açısından birçok önemli sorunu da beraberinde getirmiştir.

Amsterdam ve Nice Antlaşmalarıyla yeniden yapılanmaya giden ve genişlemenin getireceği yükü en aza indirgeyen AB mevcut yapısını 25 üyeli bir oluşuma uygun hale getirmeye çalışmıştır. Katılım Antlaşmalarının imzalanmasıyla tarihinin en kapsamlı genişlemesini yaşayan AB, 10 yeni ülkeyi 1 Ocak 2004 tarihiyle Birlik üyesi yapmıştır. Bulgaristan ve Romanya ise ancak 2007 itibariyle üyelikleri kesinleşen bir uyum süreci izlemişlerdir. Hırvatistan ve Türkiye ile müzakereler halen sürmektedir.

2.1. KOPENHAG'DAN NICE'E GENİŞLEME SÜRECİ

1990'lı yılların ikinci yarısında tarihinin en kapsamlı genişleme hareketine girişen Avrupa Topluluğu, eski Doğu Bloğu ülkelerini bünyesine katmaya hazırlanırken, kendisini uluslararası arenada kanıtlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 1993 Kopenhag Zirvesinde eski Varşova Paktı ülkeleri olan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ni (MDAÜ) kapsayan bir genişleme süreci başlatmıştır. 70'ler, 80'ler ve 90'lardaki genişleme dalgalarıyla kıyaslandığında beşinci genişleme 1945'ten yana bölünmüş Avrupa'yı Soğuk Savaş sonrası tekrardan birleştirmeyi ve bu sayede yeni bir güç olarak dünya sahnesine çıkmayı amaçlamıştır.¹

SSCB uyduları olan bu ülkeler ise yeni pazarlar bulmak ve Rusya'ya karşı kendilerini güvence altına almak için Avrupa Birliği'ne yaklaşmışlardır. Bu ülkeler sadece coğrafya olarak değil kültürleri, tarihleri ve beklentileri ile Avrupa'ya ait olan ülkelerdir. Bu nedenle katılım, kıtanın barışçıl yönlerle bütünleşmesi için benzersiz tarihi bir görev niteliğindedir.² Birliğin desteğiyle MDAÜ'nde bir kaç yıl içinde bir pazar kapitalizminin hukuksal, finansal, psikolojik ve sosyal yapıları oluşturulmuş ve

¹ Cengiz Aktar, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 7.

² Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Avrupa Birliği'nin Genişlemesi**, Tarihi Bir Fırsat, <http://www.deltur.cec.eu.int/genisleme.pdf>, 17 Aralık 2006.

buna bağılı olarak demokratik bir yaşamın doğuşu desteklenmiştir.³ Yükümlüklerini yerine getiren bu ülkeler 1 Ocak 2004'te katılım antlaşmalarının yürürlüğe girmesiyle Avrupa Birliğı üyesi olmuşlardır. Bu beşinci dalga on ülkeyi içine almaktadır: Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Macaristan, Slovenya, Slovakya. Bu yeni haliyle AB, 25 üyeli bir birlik haline gelmiştir.⁴

2.1.1. Soğuk Savaş'ın Ardından Avrupa Birliğı - Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri İlişkileri

1944 yılında Yalta'da alınan tarihi bir kararla Avrupa kıtası çok uzun yıllar sürecek olan bir bölünmüşlüğe mahkûm edilmiştir. Bu bölünmeyle birlikte Sovyetler Birliğı'nin denetimi altına giren Doğu Avrupa ülkeleri 1948'den sonra işbaşına getirilen kukla hükümetler ve liderler tarafından yönetilmişlerdir. 1947'de bu ülkelerin Moskova ile ideolojik birliklerinin sağlanması için “**COMİTERN**” kurulmuştur. 1949'da ise **COMECON (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi)** 'un kurulmasıyla Doğu Bloğu resmen oluşturulmuştur. AB ile Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiler de uzun süre Sovyetler Birliğı'nin kontrolünde oluşturulan bu yardım konseyi aracılığıyla yürütülmüştür.⁵

Kıtanın bölünmüşlüğü sebebiyle AET ile MDAÜ arasında uzun süre bir temas yaşanmamıştır. Doğu Avrupa ülkeleri merkezi planlama ile Sovyetler Birliğı sınırları içerisinde dış dünyaya kapılarını kapatırken, Batı Avrupa ise ortak politika ve projeler üreterek geleceğin Avrupasını oluşturmaya çalışmışlardır. 1980'lerde Sovyetler Birliğı'nin “dışa açılma” ve “yeniden yapılanma” politikaları sonucu Doğu-Batı ilişkileri

³ Jean-Luc Mathieu, **Avrupa Birliğı**, Çev: İsmail Yerguz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s. 22.

⁴ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **Avrupa Birliğı Hukuku**, Ankara, 3.Baskı, Asil Yayın Dağıtım, 2006, s. 51.

⁵ Erhan Erçin, Avrupa Birliğı Genişleme Süreci ve Türkiye, **İktisadi Kalkınma Vakfı**, İstanbul, No:170, Ağustos 2002, s. 10.

yumuşama evresine geçmiştir.⁶ Bunun sonucu olarak Topluluk ile COMECON ilişkilerinde de bir ilerleme gözlenmiştir. Fakat iki kurumun çok farklı yapılara ve özelliklere sahip olması ilişkilerin tutarlılık gösterememesine neden olmuştur AB'nin serbest ve bağımsız, demokrasiye hâkim olduğu ve uluslarüstü yapısına karşılık; COMECON, *de facto* olarak kısıtlı özgürlüklere sahip, egemenlik devrinin söz konusu olmadığı, işbirliğine kapalı bir yapıda faaliyet göstermiştir. Sovyet Bloğu'nda yaşanan dağılma sürecinin bir sonucu olarak COMECON ile AT arasında 25 Haziran 1988'de "**Ortak Bildiri**" imzalanmış; bu bildiriyle taraflar birbirlerini resmen tanımışlardır.⁷

1989 yılında Soğuk Savaş düzenin tasfiyesi ve komünist rejimin düşmesiyle birlikte 1945'ten beri bağımlı yaşayan Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri özgürlüklerine kavuşmuş fakat ekonomik açıdan parçalanmışlardır. Bu özgürlük sonrası MDAÜ Batı'yı Sovyetlere karşı kendilerini siyasal anlamda güvence altına alan bir liman olarak görmüşlerdir.⁸ Bu bağlamda yeni bir düzen arayışı içine giren bu ülkelerin vatandaşları ve önde gelen seçkinleri AB ve NATO gibi kurumsallaşmış oluşumlara katılmak için görüş birliğinde bulunmuşlardır.⁹ Dünya ekonomik düzeniyle yeniden bütünleşebilmek ve Sovyetlerin etki alanından çıkmak için uluslararası kuruluşlara katılma yönünde çok istekli bir tutum sergileyen bu ülkelerin en önemli dış politika amacı erken bir dönüşüm geçirdikten sonra "*Avrupa'ya yeniden dönmek*" olmuştur. Çünkü AB'ye katılım bu ülkeler için kaçınılmaz bir süreç haline gelmiş; Topluluk onları modern bir Avrupa devletine dönüştürecek bir kurum görünümünü vermiştir.¹⁰

⁶ Bahadır Kaleağası, "AB'nin Derinleşme ve Genişleme İkilemi Avrupa'da Yeni Bir Düzen Arayışı", (Çevrimiçi) <http://www.abhaber.com/bahadirkale/bahadirkale0135.asp>, 15 Mart 2007.

⁷ Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri**, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü), Ankara, 2005, s. 13.

⁸ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 22.

⁹ Wade Jacoby, **The Enlargement Of The European Union and NATO**, Ordering from the Menu in Central Europe, UK, Cambridge University Press, 2004, s. 1.

¹⁰ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, **Enlarging The EU Eastwards**, Royal Institute of International Affairs, 1998, s. 6-7.

1980’li yıllarda Topluluk kendi iç mekanizmalarını yeni yeni oturttuğu, farklı stratejiler geliştirerek güçlenmeye çalıştığı sıralarda Berlin Duvarı’nın yıkılışı ile hemen yanı başındaki coğrafyanın hızla çözülüşüne tanık olmuştur.¹¹ AB, hem tarihten gelen bağları, hem de coğrafi yakınlıkları sebebiyle Soğuk Savaş sonrası MDAÜ ile ekonomik ve siyasi anlamda bir yakınlık içine girmiş, bu ülkeleri teknik ve mali açıdan destekleyerek ilişkileri kurumsallaştırmıştır. Bu gelişmelerin ardından AB, birliğin derinleşmesi ve genişlemesi yolunda yoğun bir çalışmaya giderek bu ülkeleri katılım için desteklemiştir. Derinleşme anlamında üye ülkelere önemli roller düşerken, aynı ülkeler Birliğin genişlemesi konusunda proje ve programlarda yer alarak aday ülkeleri gelecekteki üyeliklerine hazırlamak için büyük uğraş vermişlerdir. Bu çabalar ışığında AT ile MDAÜ arasında 10 yıllık bir süre için geçerli olacak olan “**Ekonomik ve Ticari İşbirliği Antlaşmaları**” imzalanmıştır.¹² Bu antlaşmalar ticaretin serbestleştirilmesine yönelik girişimlerde bulunulmasını teşvik etmiştir.

Birlik, MDAÜ ile arasındaki kurumsal ilişkileri geliştirme anlamında herhangi bir imkân doğduğunda, bu ülkelerin Pazar ekonomisine geçişlerini kolaylaştırmak amacıyla kredi sağlayacak olan “**Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)**”’nı kurmuştur. Sonrasında ise MDAÜ’nin ekonomik açıdan yeniden yapılanmalarını geniş bir çerçeveye yayacak PHARE programı oluşturulmuştur. AB’nin yardımlarıyla devletler arası etnik çatışma nedenleri ortadan kalkınca, bu ülkeler “devletçi ekonomiden pazar ekonomisine geçiş” sürecini hızlı ve başarılı bir şekilde tamamlamışlar ve demokratikleşme yolunda önemli gelişmeler kaydetmişlerdir.¹³ Yaşanan tüm bu gelişmeler Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine tam üyelik yolunu açmıştır.

¹¹ Feyza Pakar, “Demir Perde Üyeliğinin Perde Arkası”, **Pusula Dış İlişkiler Dergisi**, Mayıs 2004, (Çevrimiçi) <http://www.izto.org.tr/IZTO/TC/IZTO+Bilgi/Pusula/2004/2004V.htm>, 13 Ocak 2006.

¹² Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 13.

¹³ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 22.

2.1.1.1. Kopenhag Kriterleri

Avrupa Birliği'nin beşinci genişlemesine giden yol 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Demir Perde'nin kalkmasıyla başlamıştır. Sovyet etkisinden kurtulan Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri yıllarca esas ait olduklarını düşündükleri Batı Avrupa bütünleşmesinin özlemi ile ortaya çıkmışlardır. Daha önceki Maastricht ve Lizbon zirvelerinde Birliğin genişlemesi hakkında tartışmalar yaşansa da, MDAÜ'nin uygun şartlar oluştuğu zaman AB'ye katılabileceklerine dair ilk ciddi karar Edinburg Zirvesi'nde alınmıştır. Fakat bu ülkelerin genişleme sürecine kesin bir şekilde dahil olmaları 21–22 Haziran 1993 tarihlerinde Danimarka Dönem Başkanlığı sonunda yapılan Kopenhag Zirvesi ile gerçekleşmiştir.¹⁴ Buna göre 1993 Aralık ayında Kopenhag'da alınan tarihi bir kararla **“Orta ve Doğu Avrupa'daki ortak ülkelerin eğer isterlerse ve üyelik şartlarını yerine getirebilecek duruma gelirlerse Avrupa Birliği'nin üyesi olabilecekleri”** açıklanmıştır.¹⁵ Bu zirvede ilk defa siyasi, ekonomik ve hukuki şartların uygulanması, düzenli ilerleme raporlarının çıkarılması, katılım öncesi stratejisinin geliştirilmesi kabul edilmiş; taahhütler iki taraflı antlaşmalara dayandırılmış ve ayrıca “Katılım Ortaklığı” da bunun içine dâhil edilmiş, teknik destek ve aday ülkeler tarafından iştirakler Topluluk programına alınmıştır.¹⁶

AB'nin Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde genişlemesi yönünde karar aldıkları Kopenhag Zirvesi'nde Birliğe tam üye olmak isteyen adaylar için yeni kriterler belirlenmiştir. **“Kopenhag Kriterleri”** olarak bilinen bu kıstaslar, AB üyelik başvurusu kabul edilen tüm aday ülkeler tarafından yerine getirilmesi gereken asgari koşulları olarak saptanmıştır.¹⁷ Siyasal, ekonomik ve

¹⁴ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁵ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁶ Marise Cremona, “Introduction”, **The Enlargement of the European Union**, Ed.by. Marise Cremona, Oxford University Press, New York, 2003, s. 1.

¹⁷ Füsün Türkmen, “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Kitapları, Ekim 2003, s. 148.

topluluk müktesebatının kabulü olmak üzere üç ana başlık altında toplanan kriterler şunlardır:

1. Siyasal Kriter :

Kopenhag siyasi kriteri yapısal değerlerin temellerini gelenekselleştirme ihtiyacından dolayı ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu kriter gere göre aday ülkelerin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygıyı ve onların korunmasını garanti eden istikrarlı kurumları olmalıdır.¹⁸ Ancak, bu ilkelerin varlığı tek başına yeterli olmamakta, aynı zamanda kesintisiz uygulanıyor olmaları da gerekmektedir.

2. Ekonomik Kriter :

Kopenhag Zirvesi sonuçlarına göre, tam üyelik için ekonomi alanında ilk olarak fonksiyonel bir piyasa ekonomisinin varlığı aranmaktadır. Bu anlamda aday ülkeler iyi ve etkin işleyen bir pazar ekonomisine ve AB içindeki piyasa güçlerinin ve rekabet baskısının üstesinden gelebilme kapasitesine sahip olmalıdır.¹⁹

3. Topluluk Müktesebatına Uyum Kriteri :

Tam üyelik için yukarıdaki iki koşulun yanı sıra bir üçüncü koşul daha aranmaktadır. Bu koşul, aday ülkenin “siyasi birlik ile ekonomik ve parasal birlik hedeflerini kabul etmiş olması” ve ayrıca “Avrupa Birliği’nin aldığı ve alacağı kararlara uyum sağlama kapasitesi”dir. Bu kriter aday ülkelerin *Topluluk müktesebatı* olarak bilinen AB hukukunun bütününe kabul etmeleri anlamına gelmektedir.²⁰

Zirve’de Birlik, özellikle genç demokrasilerin ekonomilerini yeniden inşa etmelerine yardımcı olmak ve siyasi reformu teşvik etmek üzere tasarlanan PHARE

¹⁸ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁹ İ. Kaya Ülger, “Avrupa Dış Politikası ve AB Genişlemesi”, Avrupa Birliği Üzerine Notlar, Ed. Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Dağıtım, 2005, s. 47.

²⁰ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, **a.g.e.**, s. 47.

programı aracılığıyla Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine aktarılan kaynağın devam edeceğini ve Trans-Avrupa bağlantıları kapsamındaki projelerin finansmanı için Avrupa Yatırım Bankası'nın imkânlarından bu ülkelerin de yararlandırılacağını açıklamıştır. Kriterlerin ortaya konmasının ardından, MDAÜ uyum süresi için yeni bir perspektife sahip olmuş, bu ülkelerin AB ile ilişkileri bir adım ileri gitmiştir.²¹ Bu zirvenin ardından sonra Aralık 1995de Madrid'de gerçekleşen yeni bir zirve'de Kopenhag Kriterlerine dördüncü bir kriter daha eklenmiştir.* Buna göre; Topluluk mevzuatını iç hukukuna aktaran bir ülkenin, söz konusu mevzuatı en iyi biçimde uygulaması, idari yapısını tekrardan şekillendirmesi istikrarlı bir ekonomik ortamın yaratılmasına bağlanmıştır. Sonrasında ise Kopenhag siyasi kriterlerine uyum, AB tam üyelik müzakerelerinin açılması için bir ön şart olarak kabul edilmeye başlanmıştır.²²

2.1.1.2. Gündem 2000

Kopenhag Kriterleri'nin ortaya konmasının ardından Avrupa Birliği kendi içine dönmüş ve genişleme için hazırlanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Avrupa Konseyi, Komisyon'a en kısa zamanda adayların üyelik başvurularıyla ilgili değerlendirmesini sunması ve genişlemenin Birlik için ne anlama geldiği konusunda ayrıntılı bir inceleme yapması için çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine Avrupa Komisyonu aday ülkeler ile ilişkilerin nasıl ve ne şekilde gelişeceğini saptandığı, genişlemiş bir Birlik olasılığının dikkate alındığı, gelecekteki mali çerçevenin ana hatlarıyla belirtildiği, 20 Temmuz 1996 tarihli "**Gündem 2000**" ismini taşıyan geniş kapsamlı bir rapor hazırlamıştır.²³ "*Daha*

²¹ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 18.

*Madrid Zirvesinde ayrıca "Trans- Avrupa Şebekeleri" ortak MDAÜ'ni kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

²² Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 17.

²³ Rana Birden, "Genişlemenin Araçları", **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci**, Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1.Baskı, 2002, s. 28.

Güçlü ve Geniş Avrupa” yaratma adına ortaya çıkan bu rapor Birliğin gelişimi için genel bir bakış açısı sunmuştur.²⁴

Gündem 2000, tamamen Kopenhag Kriterleri’nden hareket ederek, tam üyeliğin koşullarını yeniden tanımlamış ve tam üyeliğin artık sadece “Topluluk müktesebatı” ile sınırlı kalmayacağını belirtmiştir. Gerek Topluluk müktesebatının zaman içinde alacağı boyut, gerekse AT’den AB’ye geçişle birlikte ortaya çıkan siyasi ve ekonomik yeni hedefler, yeni tam üyelik sürecinin eskiyle kıyaslanabilirliğini ortadan kaldırmıştır.²⁵ Ayrıca rapor, Ortak Tarım Politikası ve adaylara yapılan mali yardımlarla birleşen Uyum Fonu gibi reformlar tasarlayarak 21. yüzyıla girerken aydınlık ve uyumlu bir AB vizyonu oluşturmayı amaçlamıştır.²⁶ Belge sadece aday ülkelerin AB üyeliği için uygunluğunu içeren raporlardan oluşmamış; aynı zamanda Komisyon’un başvurulara ilişkin görüşlerini, Birliğin gelişimini ve siyasal reformları da incelemiştir.²⁷ Komisyon, adayların başvuruları ile ilgili görüşlerinin sunarken üye devletlerce yapılan değerlendirmeleri, Parlamento raporlarını ve kararlarını, diğer uluslararası örgütlerin çalışmalarını ve Avrupa Antlaşmaları çerçevesinde sağlanan gelişmeleri de dikkate almıştır.²⁸ Raporda Komisyon, AB’nin genişlemesi için teklifler oluşturarak katılım öncesi stratejiyi destekler bir görüntü çizmiş ve gerekli olan teknik ve mali yardımlar doğrultusunda adayların AB norm ve vasıflarına yaklaşacağını belirtmiştir. Komisyon özellikle görüş bildirdiği tarihte hiçbir aday ülkenin Kopenhag AB Konseyi katılım kriterlerini tam olarak yerine getiremediğinin altını çizmiş; bu ülkelerden orta vadede bu kriterleri karşılayabilecek olanlarla (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya ve

²⁴ Marc Maresceau, “Pre-accession”, **The Enlargement of the European Union**, Ed.by. Marise Cremona, Oxford University Press, New York, 2003, s. 23.

²⁵ İ. Kaya Ülger, **a.g.m.**, s. 47.

²⁶ Jan Zielonka, Peter Mair, “Diversity and Adaptation in the Enlarged European Union”, **The Enlarged European Union**, Ed. Jan Zielonka, Peter Mair, England, Frank Cass Publishers, 2002, s. 7.

²⁷ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, **a.g.e.**, s. 55.

²⁸ Avrupa Komisyonu, **Genişleme Strateji Belgesi**, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.deltur.cec.eu.int/EnlargementStrategy2001.pdf>, 15 Aralık 2006.

Slovenya) müzakerelerin başlamasını tavsiye etmiştir.²⁹ Diğer aday ülkeler hakkında bir değerlendirme, Gündem 2000 içinde yer almazken “*Türkiye’nin tam üyelik doğrultusunda kaydettiği ilerlemeler hakkındaki düzenli rapor*” çerçevesinde Türkiye’nin bu alanda zaten Gümrük Birliği içinde olan bir ülke olarak kriterlere orta vadede uyum sağlayabilecek bir görüntü içinde olduğu vurgulanmıştır. Avrupa Konseyi, Komisyon’un tavsiyesini 1997 Lüksemburg Zirvesi’nde kabul etmiş ve “**5+1; ilk dalga**” olarak işaret edilen müzakereler Mart 1998’de usule uygun olarak başlamıştır.³⁰

2.1.2. Ön-Katılım Girişimleri

Beşinci genişleme sürecinde Birlik, ilk olarak kıtanın bölünmüşlüğüne son vermeyi hedeflerken aynı zamanda MDAÜ’nin demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçmesini sağlayarak komünizme dönme ihtimallerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.³¹ Fakat katılım süreci, aday ülkelerde önemli siyasi, ekonomik ve sosyal problemlere yol açmıştır. Gelişmemiş ekonomileri bu problemlerde en önemli etkendir. Bu nedenle MDAÜ geçiş sürecinin başından sonuna kadar AT mali yardımlarından yararlanmışlardır. AB’nin katılım öncesi stratejileri bu ülkelerin ekonomilerini düzeltirken; kurumlarının yapılarını ve politikalarını değiştirmiş, onları AB normlarına yaklaştırmaya çalışmıştır.³²

Bu çerçevede ilk önemli atılım Temmuz 1989’da toplanan G-7 Ülkeleri Zirvesi’nde gerçekleşmiştir. Zirvede, bu ülkelerin bazılarının liderleri ülkelerinin özgürlük ve demokrasinin olumlu katkısıyla modernize olacağını ve bununla birlikte hukuklarındaki uygulamaların ve kurumlarının değişime başlayacağını dile

²⁹ Anneli Albi, **EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe**, t.y., y.y., s. 7.

³⁰ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 36.

³¹ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 12.

³² Heather Grabbe, Kirsty Hughes, **a.g.e.**, s. 27.

getirmişlerdir.³³ Ayrıca zirvede G-7 ülkeleri kısmi yardımlarla Polonya ve Macaristan'daki reformların desteklenmesini; koordinasyonun da AB Komisyonu tarafından yürütülmesini öngörmüştür. Bu kararın alınması aynı zamanda G-24 sürecinin de başlangıcı olarak kabul edilmiştir. OECD ülkelerinden oluşan 24 ülkeli grup, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik gıda, teknik, ödemeler dengesi ve diğer alanlardaki yardımların koordinasyonunun sağlanması için oluşturulmuştur. Buna paralel olarak AB bir de MDAÜ'nin ekonomik ve sosyal değişimini destekleyen bir program olan PHARE' i geliştirmiştir.³⁴

2.1.2.1. Mali Yardımlar

1989 Strasburg Konseyi kararı ile Birliğin finanse ettiği PHARE yardım programı oluşturulmuştur. Başlangıçta G-24 zirvelerinde kullanılan bir kısaltma olan PHARE* önceleri sadece Polonya ve Macaristan'daki değişim süreçlerini kapsarken daha sonra aday ülkelerin tümünü ve Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'ı kapsamına dâhil etmiştir.³⁵ PHARE, bölgeler içi işbirliği yatırımlarında ekonomik ve sosyal uyumu iyileştirmek için öncelikle altyapıları geliştirmede kullanılmıştır. Bu yardım doğrultusunda aday ülkelerde serbest piyasa ekonomisini teşvik edici şartlar oluşturulmuş, özel sektör geliştirilmiş, eğitim, sağlık, gıda, altyapı, çevre, güvenlik, istihdam ve kamu kuruluşlarında reformlara gidilmiştir. PHARE kapsamına giren MDAÜ'lere 1990-1999 yılları arasında yaklaşık 6,8 milyar Euro, 2000-2003 yılları arasında 6,4 milyar Euro yardımı tahsis edilmiştir.³⁶ Ayrıca geçiş süresince bu ülkelere Almanya, Hollanda, İngiltere, Fransa gibi büyük ülkeler mali yardım yaparak bilgi

³³ Marc Maresceau, **a.g.m.**, s. 13.

³⁴ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 12.

* Kısaltmanın açılımı "Pologne et Hongrie Assistance pour la Restructuration Economique"(Poland and Hungary Aid for Reconstruction the Economy) dir

³⁵ Cihan Dura, Hayriye Atik, **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Mayıs 2003, s. 224.

³⁶ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 44.

transferi imkânı da sunmuşlardır. PHARE programı çerçevesinde yapılan yardımların finansmanı daha çok Avrupa Yatırım Bankası ile Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından karşılanırken, Dünya Bankası'nın sağladığı finansmanlar da PHARE bütçesine katkı sağlamıştır. Buna bağlı olarak PHARE bütçesinin %30'u aday ülkelerin idari ve adli sistemlerinin yeniden düzenlenmesine, %70'i ise Birlik müktesebatının uygulanması için yapılacak yatırımlara ayrılmıştır.³⁷

1994 yılı boyunca Komisyon, PHARE programının yapısını tekrar gözden geçirmiş; bunun sonucunda program, piyasa ekonomisine geçişte kullanılan bir araç olmaktan çıkıp daha geniş kapsamda bir iktisadi değişim, siyasi ve demokratik reform konularında destek sağlayan bir araç haline gelmiştir. Bu genel strateji, 1994'teki Essen Avrupa Konseyi'nde onaylanmış ve PHARE programı AB'nin katılım öncesi stratejisinin en önemli mali araçlarından biri haline gelmiştir. Bunun ardından program, AB hukukunun aday ülkelerde yürürlüğe girmesi ve uygulanması için gerekli olan desteğin sağlanması açısından Toplulukta uygulanabilir bir hal almıştır.³⁸ 2000 yılından bu yana PHARE programı artık Yapısal Fonlar için hazırlık yapan iki yeni araçla birlikte sürdürülmektedir: ISPA ve SAPARAD³⁹:

- **ISPA (Katılım Öncesi Yapısal Araç):** Katılım öncesi dönemde 1999 yılı itibarıyla AB'ye aday ülkelerinin çevre ve ulaştırma alt yapılarını geliştirmek amacıyla oluşturulan mali yardım programıdır. Kullanım alanı açısından Birliğin "Uyum Fonu"yla benzerlik taşımaktadır. Bu programla ülkelere 4,2 milyar Euro tahsis edilmiştir.⁴⁰ Ancak programın bütçesi 2003 yılı sonrasında sekiz ülkenin AB'ye üyeliği nedeniyle Bulgaristan ve Romanya'yı kapsayacak şekilde revize edilmiştir.

³⁷ Rana Birden, a.g.m., s. 37.

³⁸ Marc Maresceau, a.g.m., s. 36.

³⁹ Avrupa Komisyonu, **Genişleme Strateji Belgesi**, 2001.

⁴⁰ Neil Nugent, a.g.e., s. 44.

- **SAPARD** (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Yapısal Uyarlanma Programı): Katılım öncesi dönemde AB'ye aday ülkelerde sürdürülebilir tarımsal ve kırsal kalkınmayı finanse etmek amacıyla oluşturulan SAPARD mali programı sayesinde 2000–2003 yılları arasında aday ülkelere 2,8 milyar Euro yardım yapılmıştır.⁴¹ 2003 sonrası sekiz ülkenin adaylığı nedeniyle program Bulgaristan ve Romanya için revize edilmiştir.⁴²

TAIEX ise PHARE programından bağımsız olarak MDAÜ'ni Tek Pazara hazırlama konulu Beyaz Kitap'a dayanılarak oluşturulmuştur. İlk aşamada MDAÜ'ni Tek Pazar mevzuatı konusunda bilgilendirmeyi amaçlayan TAIEX'in kapsamı, Lüksemburg Zirvesi uyarınca genişletilmiştir. Bu çerçevede TAIEX üye ve aday ülkelerdeki kamu idareleriyle Topluluk müktesebatının yasal metinlere erişimini sağlamak ve eğitim seminerleri düzenlemek gibi faaliyetler yürütmektedir. TAIEX aday ülkelerin müktesebata uyumu yönünde hangi aşamada olduğunu incelemede önemli bir işleve sahip olmuştur.⁴³ AB tarafından yapılan tüm bu yardımlar sayesinde Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri AB standartına ve Kopenhag Kriterlerine biraz daha yaklaşmışlardır.⁴⁴

2.1.2.2 Yapısal Diyalog ve Beyaz Kitap

- **Yapısal(Siyasi) Diyalog**

1994 Essen Avrupa Konseyi ile başlatılan ön-katılım stratejisinin içerdiği unsurlardan “yapısal diyalog”un amacı, aday ülkeleri çeşitli faaliyetlerle AB'nin üç

⁴¹ **A.e.**

⁴² Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 35.

⁴³ Rana Birden, **a.g.m.**, s. 38-39.

⁴⁴ Nail Alkan, “Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci ve Sonrası”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ed.Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005. s. 66.

sütununa uyum sağlayacak şekilde kalkınmış bir hale getirmektir.⁴⁵ Katılım öncesi stratejisi olarak adlandırılan bu süreçte, yapısal diyalog çerçevesinde, Ortaklık Konseyi toplantılarının yanı sıra, 1995 yılı itibariyle, MDAÜ'nin devlet ya da hükümet başkanlarıyla zirve toplantıları (yılda 1 kez), Dışişleri Bakanları toplantısı (yılda 2 kez), Adalet veya İçişleri Bakanları Toplantısı, iç pazar, ekonomi, tarım, taşımacılık, telekomünikasyon, araştırma, eğitim, kültür ve çevre konularından sorumlu bakanlar arası toplantılar (yılda 1 kez) düzenlenmiştir. Bu toplantılar aday ülkelerle Birlik üyeleri arasında faydalı bir ilişki gelişmesini sağlamıştır.⁴⁶

- **Beyaz Kitap**

Katılım öncesi stratejisinin en önemli öğelerinden biri 1995 yılında Komisyon'un yayımladığı Beyaz Kitap'tır. Essen Zirvesi sonra Konsey, Komisyon'dan Ortaklık Antlaşması imzalayan ülkelerin özellikle Tek Pazarla bütünleşmesini kolaylaştıracak bir rapor hazırlamasını istemiştir Haziran 1995'te onaylanan Beyaz Kitap, Konsey'in MDAÜ'nin iç pazara hazırlanmak üzere yaptıkları girişimleri destekleyici, onların Topluluk hukukuna uyumu için yol gösterici bir unsur niteliğindedir.⁴⁷ Bu belgede başarılı bir katılım politikası için iç pazarın Topluluk müktesebatıyla bağlantısı belirtilmiş; MDAÜ ile Birlik arasındaki bütünleşme sürecine yeni bir ivme kazandırılması ve ticaretin teşvik edilmesi öngörülmüştür.⁴⁸

Belge, söz konusu aday ülkelerin Birliğin iç pazarına uyumlarını somut işbirliğiyle desteklerken, Ortaklık Antlaşmalarına işlerlik kazandırma çabasında bulunmuştur. Ayrıca Beyaz Kitap kapsamında yer alan iç Pazar ile ilgili mevzuata

⁴⁵ Marc Maresceau, **a.g.m.**, s. 20.

⁴⁶ Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 18.

⁴⁷ Kladijus Maniokas, "The Method Of The European Union's enlargement to the east: a critical appraisal", **Driven To Change**, Ed.by. Antoaneta L. Dimitrova, UK, Manchester University Press, 2004, s. 25.

⁴⁸ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 19.

MDAÜ'nin uyumu için teknik destek sağlamak amacıyla 1996 yılı Ocak ayında Komisyon Genişleme Genel Müdürlüğü'ne bağlı “**Teknik Destek Bilgi Değişim Ofisi, TAIEX**” oluşturulmuştur.⁴⁹ Tek Pazarla bütünleşmesini sağlayarak yararlı bir gelişim göstermelerini sağlamaya çalışan Beyaz Kitap, aday ülkelere ağır idari yükler getirerek düşük kapasiteye sahip bu ülkelerin tam üyeliğe karşı olan ilgilerini bölmüştür.⁵⁰ Beyaz Kitap katılım öncesi stratejilerin bir unsuru olmakla birlikte, katılım müzakerelerinin bir şartı değildir. Ayrıca muhtemel geçiş düzenlemeleri dâhil katılım müzakerelerinin hiçbir bölümü hakkında bir hüküm içermemektedir.⁵¹ Hukuksal bir bağlayıcılığı olmadığı halde, Beyaz Kitap üyelik yolunda başvuruların hazırlanmasında etkili bir yol gösterme niteliğinde sayılmıştır.

2.1.3. Katılım Öncesi Stratejileri ve Üyelik Başvuruları

“Katılım Öncesi” ifadesi resmen ilk kez 1994 yılının Aralık ayında yapılan Essen Avrupa Konseyi sonuçlarında görülmüş, şimdilerde ise AB terminolojisine yerleşmiştir. Essen Avrupa Konseyi'nde Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerini AB üyeliğine hazırlamak için bir katılım öncesi stratejisi belirlenmiştir. Bu strateji üç temel unsura dayandırılmıştır: Ortaklık Antlaşmaları'nın uygulanması, mali yardımlar ve özellikle PHARE programı ve ortak çıkarları ilgilendiren konuları görüşmek üzere tüm üye devletleri ve aday ülkeleri bir araya getiren “yapısal diyalog”.

1994'ten bu yana Komisyon tarafından MDAÜ'nin AB'ye katılımları hakkında “katılım öncesi stratejileri”, “katılım öncesi araçları”, “geliştirilmiş katılım öncesi stratejileri” ve bunun gibi kavramlar geliştirilmiştir.⁵² Kopenhag Zirvesi'nde adaylık perspektifinin çok genel hatlarla tanıtılması nedeniyle aday ülkelerin çalışmalarını

⁴⁹ Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 19.

⁵⁰ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, **a.g.e.**, s. 37.

⁵¹ Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 18.

⁵² **A.e.**, s. 17.

tanımlamak amacıyla belirlenen bu stratejiler genişleme müzakerelerinin farklı bir boyuta sahip olmasından dolayı kesin ve yasal olarak tam anlamıyla anlaşılammıştır.

Ulaşmış olduğu entegrasyon düzeyi, yeni adayların ekonomik ve sosyal gelişmişlik durumu, nüfusu ve yayıldığı coğrafi alanın büyüklüğünü göz önünde bulunduran AB, yeni genişleme süreci için daha önceki genişleme süreçlerinden farklı bir katılım stratejisi geliştirmiştir. Bu açıdan katılım öncesi stratejiler özellikle uygun ve kesinlikle gerekli görülmüştür.⁵³ “Avrupa Birliği’nin bütünleşme hızını sürdürürken yeni üyeleri içine sindirme kapasitesi” ve Kopenhag Zirvesi sonuçları bu yeni genişleme dalgası için çok önemli iki olgu niteliğindedir. Bunun haricinde, katılım öncesi stratejileri mali yardımlar, Ortaklık Antlaşmaları, Topluluk programlarına ve kuruluşlarına katılım ve müktesebatın analitik incelenmesi yoluyla müzakerelere hazırlık oluşturmaktadır. “Katılım öncesi strateji” olarak isimlendirilen bu modelin esas hedefi aday ülkelerin AB’ye üyelik sürecine katkı sağlamak ve bu süreci hızlandırmak amacıyla, Birlik tarafından hazırlanan bir yol haritasıyla büyümeye destek vermektir.

2.1.3.1. Ortaklık Antlaşmaları (Avrupa Antlaşmaları)

MDAÜ ile 1991 yılından 1996’ya kadar olan süre içerisinde imzalanarak yürürlüğe giren Ortaklık Antlaşmaları taraflar arasında ticareti serbestleştirmek ve geliştirmek, ekonomik, sosyal, kültürel ve mali işbirliğini sağlamak, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokrasi ve piyasa ekonomisine geçişine yardımcı olmak ve bu ülkelerin aşamalı olarak AB ile bütünleşmesini sağlamak amacıyla düzenlenmiş olan antlaşmalardır.⁵⁴ MDAÜ’nde devam eden reform hareketlerine yönelik desteğin artırılması için ekonomik ve ticari antlaşmaların yerine geçmek üzere akdedilen bu antlaşmalar müktesebatın benimsenmesi ve Katılım Ortaklığı önceliklerinin

⁵³ A.e., s. 17.

⁵⁴ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, a.g.e., s. 31.

uygulanması için temel bir çerçeve sunmuştur.⁵⁵ Bu antlaşmalar ticari ve ekonomik hükümlerin yanı sıra AB'nin daha önceki tarihlerde kabul etmiş olduğu ortaklık antlaşmalarından “Siyasi Diyalog” ve “Kültürel İşbirliği” gibi bölümler içermesiyle de ayrılmıştır.⁵⁶ Bu sebeple antlaşmaların ticari ilişkilerin geliştirilmesinin ötesinde siyasi ve kültürel alanlarda da işbirliğini öngördüğü söylenebilir.⁵⁷

1994 Korfı Avrupa Konseyi'nde Ortaklık Antlaşmaları ortak devletlerin derinleşme yaratan ilişkileri için bir yapı oluşturabilmek ve bu ülkelerin Kopenhag Kriterleriyle tanışmasına imkân verecek bir içerik yaratabilmek amacıyla imzalandığı belirtilmiştir.⁵⁸ Bu amaçla katılım öncesi ortaklık ilişkisini yürütmek üzere 1994'ten bu yana Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi ve Karma Parlamento Komisyonu kurulmuştur. Bu kurumlar özellikle aday ülkelerin *topluluk mühtesebatını* kabul etme ve uygulamada kaydettiği gelişmenin izlenmesi açısından katılım öncesi stratejisi içinde önemli ve geniş bir rol oynamaktadırlar.⁵⁹

Avrupa Birliği sırasıyla Macaristan ve Polonya ile (16.12.1991), Romanya ile (1.2.1993), Bulgaristan ile (8.3.1993), Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ile (4.10.1993), Estonya, Letonya ve Litvanya ile (12.6.1993) ve Slovenya ile (10.6.1996) Ortaklık Antlaşması imzalamıştır.⁶⁰ Antlaşmalar, 1998 Şubat'ına kadar tüm aday ülkelerde yürürlüğe girmiştir. Aday ülkeleri ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan AB standardına yaklaştırmayı hedefleyen bu antlaşmalar daha sonra ülkelerin üyelik süreçlerini kolaylaştıracak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu anlamda AB-Türkiye arasında 1959 yılında imzalanarak 1963'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ve Katma Protokol

⁵⁵ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁶ Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 16.

⁵⁷ **A.e.**, s. 14.

⁵⁸ Rana Birden, **a.g.m.**, s. 29.

⁵⁹ Avrupa Komisyonu, **Genişleme Strateji Belgesi**, 2001.

⁶⁰ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 45.

MDAÜ ile imzalanan Avrupa Anlaşmaları ile eşdeğer niteliktedir. Bu çerçevede Birliğe aday ülkeler ile imzalanan “Ortaklık (Avrupa) Antlaşmaları” kurumsal ilişkileri kurarak hukuki bir zemin yaratan ilk anlaşmalar olması açısından da önem taşımıştır.⁶¹

2.1.3.2. Üyelik Başvuruları

Avrupa Antlaşmalarında Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB üyesi olma niyeti açıkça belirtilmiştir. Antlaşmaların imzalanmasını izleyen süreçte bu ülkeler ayrı tarihlerde tam üyelik başvurularında bulunmuşlardır⁶²:

Türkiye	14 Nisan 1987,
Estonya	24 Kasım 1995,
Kıbrıs	03 Temmuz 1990,
Litvanya	08 Aralık 1995,
Litvanya	08 Aralık 1995,
Letonya	13 Ekim 1995,
Malta	16 Temmuz 1990,
Macaristan	31 Mart 1994,
Slovenya	10 Haziran 1996,
Romanya	22 Haziran 1995,
Bulgaristan	14 Aralık 1995,
Çek Cumhuriyeti	17 Ocak 1996,
Slovak Cumhuriyeti	27 Haziran 1995,
Polonya	05 Nisan 1994.

2.1.4. Lüksemburg Zirvesi ve Genişleme Süreci

Lüksemburg Zirvesi, Hükümetlerarası Konferans’ın tamamlanmasından sonra, Gündem 2000 doğrultusunda AB bütünleşme sürecine hız kazandıran ve genişlemeye

⁶¹ Rana Birden, **a.g.m.**, s. 29.

⁶² Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 20.

yönelik önemli kararların alındığı bir toplantıdır.⁶³ 12–13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüksemburg Avrupa Konseyi “Birliğin genişlemesinin ön koşulu olarak, Amsterdam Antlaşması’nın kurumsal hükümlerine uymak için kurumların işleyişinin güçlendirilmesi ve iyileştirilmesi gerektiği”nin altını çizmiştir.⁶⁴ Zirvede demokratikleşme ve liberalleşme yönünde önemli yol almış olan Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Estonya, Slovenya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya ve Güney Kıbrıs’ın tam üyelik için aday ülkeler olduğu ilan edilmiştir.* Aday ülkeler arasında yer almayan Türkiye’nin ise sadece tam üyelik için ehil olduğu teyit edilmiştir.⁶⁵

Zirve ayrıca söz konusu ülkeleri üç ayrı kategoriye ayırmıştır. Bu çerçevede 1998 yılı içinde tam üyelik müzakerelerine başlanacak Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya ve Kıbrıs birinci kategoriye, tam üyelik adaylıkları kabul edilmekle birlikte müzakerelere ileri bir tarihte başlanması öngörülen Slovakya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya ve 10 Eylül 1998 tarihinde tekrardan tam üyelik başvurusunda bulunan Malta ise ikinci kategoriye oluşturmuştur. İlk kategori içinde yer alan Güney Kıbrıs’ın durumu siyasi sorun ipoteği altında olduğundan, birinci gurup içi bir alt gruplandırmadan da bahsetmek gerekli olmuştur. Söz konusu zirvede adaylığı kabul edilmeyen fakat daha sonra 10–11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi sonucu ile aday olan Türkiye ise üçüncü kategori içinde yer almıştır. Zirve kararları ayrıca 1994 Essen’de belirlenen Katılım Öncesi Stratejinin daha da geliştirilmesi amacını benimsemiş; böylece, “**Güçlendirilmiş Katılım Öncesi Stratejisi (Enhanced Pre-accession Strategy)**”nin hazırlanması kararlaştırılmıştır.⁶⁶

⁶³ A.e., s. 21.

⁶⁴Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Avrupa Birliği’nin Genişlemesi**, Tarihi Bir Fırsat, <http://www.deltur.cec.eu.int/genisleme.pdf>, 17 Aralık 2006.

* Malta 1996 yılında iktidar değişikliği sonucu üyelik başvurusunu geri çektiğinden ötürü zirvede ele alınmamıştır.

⁶⁵ Bahadır Kaleağası, **a.g.m.**

⁶⁶ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 21.

2.1.4.1. Katılım Ortaklığı

İlk kez 1997 Lüksemburg Zirvesi'nden sonra ortaya atılan "Güçlendirilmiş katılım öncesi stratejisi" fikri 30 Mart 1998'de hayata geçirilmiştir. Stratejinin amacı bütün MDAÜ'ni AB tam üyesi haline getirmektir. Güçlendirilmiş katılım öncesi stratejisi üç yeni anahtar ortaya koymuştur. Bunlar Katılım Ortaklığı Belgeleri, Ulusal Programlar ve Düzenli Raporlar ve Artırılmış Katılım Öncesi Yardımlardır.⁶⁷

Aday ülkeler zaman zaman üyelik için gerekli olan öncelikleri gerçekleştirmede zorluklarla karşılaşmış ve öngörülmuş yardımları ülkeler "içine çekme kapasiteleri" ile başa çıkmada zorlanmışlardır.⁶⁸ Güçlendirilmiş katılım öncesi stratejisinin temel direği olan "**Katılım Ortaklığı**" bu zorlukların üstesinden gelebilmek ve aday ülkeleri tam üyeliğe hazırlamak için yerine getirmeleri gereken temel kısa ve orta vadeli öncelikleri ortaya koyan ve bu önceliklere destek olmak için Birliğin vereceği yardımların koşullarını gösteren aday ülke ile AB'nin ortaklaşa hazırladıkları kapsamlı bir rapordur.⁶⁹ Katılım Ortaklığı ile aday ülkenin siyasi, ekonomik, hukuki ve idari anlamda hangi reformları yapması gerektiği belirlenmiştir. Her Katılım Ortaklığı Belgesinde AB'nin Kopenhag Kriterlerini yerine getirmeyen ülkelere yaptığı yardımı geri çekebileceği hükmü yer almaktadır.⁷⁰ MDAÜ -daha sonra Kıbrıs, Malta ve Türkiye- katılım öncesi stratejilerinin kilit aracı olan ve tam üyelik yolunda değişimi destekleyen Katılım Ortaklığı'nı 1998'de kabul etmişlerdir.⁷¹ Bu belgeler aday ülkelerin üyeliğine kadar geçerliliğini korurken, adayların gösterdiği ilerlemelere göre gerekirse Komisyon tarafından güncellenmektedir.⁷²

⁶⁷ Marc Maresceau, **a.g.m.**, s. 30.

⁶⁸ **A.e.**, s. 36.

⁶⁹ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Avrupa Birliği'nin Genişlemesi**, Tarihi Bir Fırsat, <http://www.deltur.cec.eu.int/genisleme.pdf>, 17 Aralık 2006.

⁷⁰ Rana Birden, **a.g.m.**, s. 30.

⁷¹ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 45.

⁷² Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 21.

AB müktesebatına uyum sağlanması için ilgili aday ülke mevzuatında yapılacak değişiklikleri ve yenilikleri, gerekli olan beşeri ve mali kaynakları gösteren Katılım Ortaklığı Belgesi'nin yanı sıra, aday ülkelerin her biri tarafından ayrı ayrı hazırlanmış, aday ülkenin gerekli gördüğü kendi önceliklerini, AB müktesebatının üstlenilmesi için gerekli idari yapının geliştirilmesini kısa ve orta vadeli öncelikler için bir zaman cetveli içeren “**Ulusal Programlar**” da katılım ortaklığı araçlarındandır.⁷³ Katılım Ortaklığının tamamlayıcı görünümünde olan Ulusal Programlar aday ülkelerin Topluluk müktesebatını kendi ulusal hukuklarına uyumu açısından kaydettikleri gelişmelere paralel olarak güncellenmiştir.⁷⁴

Güçlendirilmiş Katılım Öncesi Strateji'nin bir diğer unsuru ise Komisyonun önceliklere göre her yıl düzenli olarak hazırladığı **ilerleme raporlarıdır**. Söz konusu ilerleme raporları Konsey'in müzakerelerin yürütülmesi konusunda karar alması için dayanak işlevi görmüştür.⁷⁵ Gündem 2000'de Kopenhag Kriterlerinin yerine getirilmesi konusunda aday ülkelerdeki gelişmeleri inceleyen “**Düzenli Raporlar**”ın 1998 yılı sonu itibariyle her aday ülke için -Türkiye dâhil- ayrı olarak hazırlanacağı belirtilmiştir.⁷⁶ Bu raporlar müktesebata uyumda ulusal programları değerlendirerek yerine getirilmesi gereken önceliklerin kapsamını belirlemiştir.⁷⁷ Komisyon ayrıca düzenli raporlarla birlikte tüm aday ülkeleri kapsayan “Birleşik Belge (Composite Paper)”yi hazırlamıştır. 2000 yılından itibaren “**Strateji Belgesi**” olarak adlandırılan Birleşik Belge katılım müzakerelerinin durumunu ve güçlendirilmiş katılım öncesi strateji ile ilgili bilgileri aktarmaktadır.⁷⁸

⁷³ Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 22.

⁷⁴ Marc Maresceau, **a.g.m.**, s. 31.

⁷⁵ Rana Birden, **a.g.m.**, s. 32.

⁷⁶ Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 23.

⁷⁷ Kladijus Maniokas, **a.g.m.**, s. 32.

⁷⁸ Marc Maresceau, **a.g.m.**, s. 32.

Lüksemburg Zirvesi'nde ayrıca AB Program ve Ajanslarına katılımın sağlanması kararı alınmıştır. Birlik program ve ajansları, üye ülkeler arasında bazı alanlarda* işbirliği ile bilgi deneyim ve alışverişini teşvik etmek amacıyla oluşturulmuştur.⁷⁹ MDAÜ'lerin Birlik program ve ajanslarına katılımı ilk olarak Kopenhag Zirvesi'nde ele alınmış, 1994 Essen Avrupa Konsey Toplantısında ise katılım öncesi stratejinin içine alınması öngörülmüştür. Bu politikanın amacı aday ülkelere Topluluk kurallarını ve uygulama methodlarını tanıtmak ve bu politikaların pratikte nasıl çalışacağını göstermektir.⁸⁰

2.1.4.2. Avrupa Konferansı

Üye devletlerin müzakerelerde desteğini kazanmak için oluşturulan ilk Avrupa Konferansı Mart 1998'de Londra'da gerçekleştirilmiştir.⁸¹ Konferans, Lüksemburg Zirvesi kararları çerçevesinde müzakerelere başlanması kararı alınan ülkeleri, AB'nin değerleri ve hedeflerini paylaşan üye ülkelerle bir araya getirmeyi amaçlarken bu çoklu ortamda üyelerle aday ülkelerin ortak ilgi alanlarında* siyasi bir istişare yapmasını sağlamıştır.⁸² Konferansta Birliğe katılacak ülkelerin barış, güvenlik, iyi komşuluk ilişkileri ve egemenliğe saygı gibi Avrupa Birliği'nin dayandığı ilkeleri benimsemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁸³ Ayrıca Avrupa Konferanslarının düzenlenmesi Birliğe katılmak isteyen ülkelere Avrupalılık bilincini yerleştirme açısından da önem taşımıştır. Konferanslar, AB üyesi devletler ve aday ülkeleri ortaklaşa ilgilendiren sorunlara değinme açısından önemli bir forum olmuştur. Bazı üyeler 1998'deki Avrupa

* Bu alanlar araştırma, eğitim, gençlik, görsel işitsel sektör, mesleki eğitim, enerji, sosyal politika, bilgi toplumu, kamu sağlığı, AB bütçesi, küçük ve orta ölçekli işletmeler, vs.

⁷⁹ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 22.

⁸⁰ Marc Maresceau, **a.g.m.**, s. 24.

⁸¹ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, **a.g.e.**, s. 68.

* Adalet ve içişleri, bölgesel işbirliği, ortak savunma ve güvenlik politikası, uluslar arası terörizm gibi.

⁸² Marc Maresceau, **a.g.m.**, s. 27.

⁸³ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 24.

Konferansına Türkiye'nin de katılmasını isterken, bazı üyeler -özellikle Yunanistan- bu fikre şiddetle karşı çıkmıştır.⁸⁴

2.1.5 Amsterdam Antlaşması

1980'lerin yarattığı dinamizmin sonrası Avrupa bütünleşmesi adına büyük umutlar doğmuştur. Bunun bir sonucu olan Maastricht Antlaşması'nın onaylanmasının ardından, Antlaşmanın eksik yönlerinin belirlenmesi de gecikmemiştir. Bu çerçevede gerçekleşen son genişleme süreci, özellikle karar alma sürecinin giderek içinden çıkılmaz yapısına bağlı sorunları ön plana çıkartmıştır.⁸⁵ Altı üye devlet için düşünülmüş bir sistem, her genişlemeyle birlikte daha da sorunlu bir hale dönüşmüştür. Karar alma sürecinin yanı sıra, AB'nin insan hakları ve mülteci politikasına ilişkin sorunlar da tartışmaya açılmıştır. İşte bu sorunlara çözüm getirmek ve gerekirse Maastricht'in eksiklerini giderebilecek yeni bir antlaşma hazırlamak amacıyla yeni bir hükümetlerarası süreç, Torino'da 1995 yılının Mart ayı itibarıyla başlatılmış ve bu süreç sonunda Amsterdam Antlaşması doğmuştur. Bu anlamda Maastricht Antlaşması Avrupa bütünleşme sürecinde ne politik ne de yasal olarak son nokta olmamıştır.⁸⁶

1996 yılının Mart ayında yapılan Torino zirvesiyle açılan görüşmelerde üç ana başlık üzerinde durulmuştur. Bunlar; (1) Vatandaşlarına daha yakın bir Birlik (2) daha demokratik ve uzman kurumlar ve (3) dış faaliyetler için güçlendirilmiş kapasitedir. Fakat konferans bu üç başlık açısından da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁸⁷ Sonuçta, 1997 yılında **“Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları”** olarak bilinen **“Amsterdam Antlaşması”** imzalanmış ve 1 Mayıs 1999'ta yürürlüğe

⁸⁴ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, **a.g.e.**, s. 68.

⁸⁵ Paul Craig, Grainne de Burca, **EU Law, Text, Cases and Materials**, London, Oxford University Press, 3rd Edition, s. 29.

⁸⁶ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 39.

⁸⁷ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 21.

girmiştir.⁸⁸ Antlaşma, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini genişleme için hazırlarken, genişleme öncesi kurumsal reformların yapılması zorunluluğunu ortaya koymuştur.

Antlaşmanın temel amacı Maastrich Antlaşması ile belirlenen üç sütunu yaşama geçirmektir. Bu amaçla hareket eden Antlaşma AB'nin 15 ve daha fazla üyeli bir yapıya nasıl bürüneceği, kurumlarının nasıl işleyeceği ve çalışma yöntemlerine cevap bulmaya çalışmıştır. Ayrıca güvenlik ve adalet alanlarına ve Avrupa vatandaşlığı sorunlarına da çözüm arayışı içine girmiştir. Antlaşma ile getirilen en önemli reformlardan biri “daha yakın işbirliği” ve “esneklik” prensibidir. Fakat vatandaşlar açısından yakınlık anlamında çok değişim olmamıştır. Bu teorik olarak mümkün görünse bile Topluluk mevzuatı için hazırlık belgelerini ele geçirme anlamında mümkün görünmemiştir.⁸⁹

Amsterdam Antlaşması 21. yy Avrupa'sını şekillendiren, AB'ye tam üyelik ön koşullarını açıkça belirten bir belgedir. Antlaşma çerçevesinde kişilerin serbest dolaşımı, yerleşme hakkı ile vize, sığınma ve göç hakları hükme bağlanarak Topluluk politikalarına dâhil edilmiştir.⁹⁰ Buna konulara ek olarak Shengen Antlaşması da birinci sütuna taşınarak Amsterdam Antlaşması çerçevesinde onaylanmış, güvenlik ve adalet alanı yaratılması amaçlanmıştır.⁹¹ Ayrıca Antlaşma ile insan hakları alanında da önemli adımlar atılmış; bu suretle insan haklarını sürekli ve ciddi boyutta ihlal ettiği tespit edilen bir üye devlete karşı diğer ülkelerin yaptırım hakkı doğmuştur. Ayrıca “demokrasi ve hukuk devleti ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi” Antlaşma kapsamında yer alan ODGP'nin amaçları arasına alınmıştır. Bütün bu katkılarından dolayı ayrıca AB'nin siyasileşme sürecinde insan hakları politikasının evrimi açısından Amsterdam Antlaşması büyük önem taşımıştır.⁹² Fakat Antlaşma tam anlamıyla istenileni veremediği için 2000 yılında yeni

⁸⁸ A.e., s. 22.

⁸⁹ Füsün Türkmen, a.g.m., s. 149.

⁹⁰ A.e., s. 150.

⁹¹ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, a.g.e., s. 60.

⁹² Füsün Türkmen, a.g.m., s. 151.

bir hükümetlerarası konferans toplanmıştır. Bu konferansta Amsterdam Antlaşmasının eksikleri giderilmeye çalışılmış ve genişlemeye hazırlanan AB için Nice Antlaşması hazırlanmıştır.

2.1.6 Helsinki Zirvesi ve Müzakereler

Avrupa Konseyi 10–11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki’de gerçekleştirdiği Zirve toplantısında genişleme sürecinde yeni bir aşamaya işaret eden önemli kararlar almıştır. Bunlardan en önemlileri Türkiye’ye resmen adaylık statüsü tanınması ve Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovakya ile üyelik müzakerelerinin 2000 yılı Şubat ayında başlatılması kararlarıdır.⁹³ Ayrıca Konsey, Helsinki’de Kopenhag Kriterlerine uygunluğun Birliğe katılımın temelini oluşturduğunu teyit ederek aday ülkelerin “AB’nin antlaşmalarda öngörülen değerlerini ve amaçlarını paylaşmaları gerektiğini” ilave etmiştir. Kıtanın istikrarı ve refahı için Lüksemburg’da başlatılan genişleme süreci bu zirvede de teyit edilmiştir. Konsey özellikle Kopenhag siyasi kriterlerine uygunluğun katılım müzakerelerinin açılması için ön koşul olduğunu vurgulayarak, aday ülkelerin sınır uyuşmazlıklarını ve ilgili diğer sorunları çözümlenmek için her türlü çabayı göstermeleri gerekliliğini ısrarla ifade etmiştir.⁹⁴ Bunda başarılı olunamadığı takdirde, anlaşmazlıkların makul bir süre içerisinde Uluslararası Adalet Divanı’na götürülmesini uygun bulmuştur.

Helsinki Zirvesi’nde kurumsal reform konusundaki Hükümetlerarası Konferansın toplanması kararlaştırılmıştır. Bu konferansın sonuçları onayladıktan sonra, Birliğin 2002 sonundan itibaren, üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneğine sahip olduklarını göstermelerinin hemen ardından, müzakere sürecinin başarıyla tamamlayan

⁹³ Murat Kavalalı, **a.g.e.**, s. 25.

⁹⁴Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Avrupa Birliği’nin Genişlemesi**, Tarihi Bir Fırsat, <http://www.deltur.cec.eu.int/genisleme.pdf>, 17 Aralık 2006.

aday ülkeleri Birliğe kabul edebilme durumunda olacağı vurgulanmıştır.⁹⁵ Katılım müzakereleri başlatılması kararlaştırılan altı aday ülke ile 15 Şubat 2000 tarihinde ayrı ayrı Hükümetlerarası Konferans düzenlenerek müzakereler resmen başlatılmıştır. Konsey ayrıca, 3 Aralık tarihinde New York'ta üyeliği sorun yaratacak olan Kıbrıs meselesinin kapsamlı bir çözümüne yönelik olarak başlatılan görüşmeleri ve BM Genel Sekreteri'nin bu yöndeki çalışmalarını destekleme kararı almış ve politik bir çözümün Kıbrıs'ın Birliğe katılımını kolaylaştıracağına altını çizmiştir. Helsinki Avrupa Konseyi ayrıca nükleer güvenlikle ilgili yüksek standartların önemini de vurgulamıştır.⁹⁶

Zirve toplantısında Türkiye'nin son zamanlardaki Kopenhag kriterlerine uyum yönündeki reformlarını sürdürme yönündeki gayreti takdirle karşılanmış ve Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday ülke konumunda olduğu resmen açıklanmıştır. Buna göre diğer aday ülkeler gibi Türkiye de mevcut Avrupa stratejisine dayanılarak, reformlarını teşvik etmeye ve desteklemeye yönelik bir katılım öncesi stratejiden yararlanabilecektir.

2.1.6.1. Katılım Müzakereleri Süreci

Katılım müzakereleri sürecinde AB müktesebatı ile aday ülke mevzuatı arasındaki farklılıkların giderilmesi ve Birlik müktesebatının aday ülkeler tarafından uygulanabilir hale gelmesi amaçlanmıştır.⁹⁷ Bu müzakerelerde bir aday ülkenin AB müktesebatının hangi kısımlarına uyacağı veya uymayacağı gibi bir tartışma gerçekleşmemektedir. Aksine birinci genişlemeden bugüne kadar olan sürede tüm aday ülkelerin müktesebatın tamamına uyum sağlaması kuralı benimsenmiştir.⁹⁸

⁹⁵ Avrupa Konseyi, 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi.

⁹⁶ Avrupa Konseyi, 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi.

⁹⁷ Erhan Erçin, *a.g.e.*, s. 24.

⁹⁸ Murat Kavalalı, *Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Beşinci Genişlemesine İlişkin Katılım Antlaşmalarında Yer Alan Geçiş Düzenlemeleri*, TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, AB İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Şubat 2006, s. 1.

Müzakerelere fiilen başlamadan önce, aday ülkenin ulusal mevzuatının AB müktesebatına uyumu açısından değerlendirmek amacıyla aday ülke ile Komisyon'un beraber yürüttüğü “**tarama (screening)**” süreci gerçekleştirilmiştir.⁹⁹ Tam üyelik müzakereleri esnasında müktesebatı daha iyi anlamak ve problemleri çözmek ve süreci hızlandırmak amacıyla gerçekleştirilen tarama süreci, mevzuatların 31 ana başlık altında incelenmesi için kurulmuş olan bir diyalog mekanizmasıdır.¹⁰⁰ Aday ülke mevzuatları ile AB müktesebatını analitik olarak karşılaştıran Tarama (screening) süreci, 3 Nisan 1998'de Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovak Cumhuriyeti ile başlamış, Aralık 1999'da tamamlanmıştır. Bu süreç müzakerelerin ilk ve ön ayağıdır.

Müzakereler Kıbrıs, Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya (Lüksemburg Grubu) ile 31 Mart 1998'de, Malta, Romanya, Slovakya, Letonya ve Bulgaristan (Helsinki Grubu) ile 15 Şubat 2000'de başlamıştır.¹⁰¹ Müzakereler boyunca üye ve aday ülkeler arasında birçok farklılık ortaya çıkmış, tam üyelikle birlikte ekonomik kalkınmanın daha da hızlanacağı düşünülerek söz konusu sıkıntıların uzlaşma yoluyla giderileceği varsayılmıştır.¹⁰² Komisyon, genişlemenin getireceği önemli değişikliklerin üye ve aday ülkelerin vatandaşlarını birçok bakımdan etkileyeceği öngörüsüyle, topluma genişlemenin olumlu ve olumsuz yanlarını tam olarak anlatmak için, PHARE bütçesinden finansa edilmek üzere, “**Genişlemeye İlişkin İletişim Stratejisi (Communication Strategy for Enlargement)**” adlı Strateji Dokümanını 2000 yılı Mayıs ayında kabul etmiştir.¹⁰³ Bu strateji müzakereler için bir

⁹⁹ Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri**, s. 31.

¹⁰⁰ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Avrupa Birliği'nin Genişlemesi**, Tarihi Bir Fırsat, <http://www.deltur.cec.eu.int/genisleme.pdf>, 17 Aralık 2006.

¹⁰¹ Milada Anna Vachudova, “Strategies for Democratization and European Integration in the Balkans”, **The Enlargement of the European Union**, Ed.by. Marise Cremona, Oxford University Press, New York, 2003, s. 141.

¹⁰² Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁰³ Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri**, s. 27.

yol haritası belirlemiş, süreci destekleyen ve genişlemeyi ileriye götürecektir iddialı planlar ve faaliyetler geliştirmiştir.¹⁰⁴

2.1.6.2. Müzakereler İçin Bir Yol Haritası

Komisyon, mevcut ilkeler temelinde geçiş düzenlemelerine ilişkin yöntemleri izleyerek müzakereleri ilerletmek amacıyla, müzakere bölümlerine sıralı bir yaklaşımla bir “yol haritası” önermiştir.¹⁰⁵ Müzakere taraflarının gerçekçi bir zaman çizelgesine bağlı olmalarını sağlayan yol haritası gelecek üç yarıyı için müzakere başlıklarında öncelikli olanları belirtmiş; öncelikle adayların geçiş düzenlemesi talep ettikleri bölümlere gönderme yapmıştır. Komisyon’un yol haritasına göre, en iyi hazırlanan ve üyelik yükümlülüklerini en iyi şekilde yerine getiren ülkelerin müzakereleri 2002 ortasına kadar bitecektir.¹⁰⁶ 1998’den bu yana müzakere sürecinde aday ülkelerin gelişmelerini izleyen Düzenli Raporlar gelecekteki katılımlar için yol gösterici bir rehber olmuşlardır.¹⁰⁷ Düzenli Raporlarla birlikte Hükümetlerarası Konferansın kurulmasıyla hangi konu başlıklarının üzerine gidilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Sonrasında aday ülkeler “**Pozisyon Belgeleri**” hazırlayarak Brüksel’e göndermişlerdir. Komisyon bu pozisyon belgelerini inceleyerek her bölüm üzerinde AB için ortak müzakere pozisyonları önermiştir (Common Negotiating Positions).¹⁰⁸

¹⁰⁴ Andras Inotai, “The ‘Eastern Enlargements’ of the European Union”, **The Enlargement Of The European Union**, Ed. Marise Cremona, New York, Oxford University Press, 2003, s. 89.

¹⁰⁵ A.e., s. 95.

¹⁰⁶ Neil Nugent, a.g.e., s. 51.

¹⁰⁷ Rana Birden, a.g.m., s. 40.

¹⁰⁸ Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci: AB’nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri**, s. 31.

2.1.6.3. Katılım Antlaşmaları ve Üyelik Süreci

Komisyon tarafından yürütülen müzakerelerin tamamlanmasının ardından Katılım Antlaşması taslağının oluşturulması ilgili AB kurumları ve tarafların temsilcilerinden oluşan özel bir çalışma grubu ile başlatılmıştır.¹⁰⁹ Antlaşma taslağı Avrupa Parlamentosunun toplam üye sayısının yarısından bir fazlasının oyu ile uygun görüşü alındıktan sonra üyelik öncesi nihai oylama Konsey tarafından oybirliği ile gerçekleşmekte ve üye devletlerle aday ülkeler tarafından imzalanmaktadır.

2002 Aralık ayı hazır ülkelerle müzakerelerin tamamlanması için son hedef gözükürken, katılım süreci 2002 yılı içinde hızlanmıştır. Aynı yıl Komisyon yükümlülükleri yerine getiren 10 aday ülkenin–Bulgaristan, Romanya ve Türkiye hariç–üyeliklerini işleme koymaya başlayarak bu ülkelerin Birliğe alınması tavsiye etmiştir.¹¹⁰ Avrupa Konseyi, Komisyon’un tavsiyesini kabul etmiş ve müzakereler sonucu bu ülkelerin birliğe katılmalarına ilişkin karar 13 Aralık 2002 tarihinde Kopenhag’da kabul edilmiştir. Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe üyeliği için “**Katılım Antlaşmaları (Treaty of Accession)**” 16 Nisan 2003’te imzalanmış; Katılım Antlaşmaları bütün akit tarafların kendi anayasal usullerine göre onaylandıktan sonra 01 Mayıs 2004’te yürürlüğe girmiştir.¹¹¹

Avrupa Konseyi Bulgaristan ve Romanya’nın üyeliği için ise beklenen tarihi - eğer koşulları gerçekleştirmede yeterli gelişmeyi gösterirlerse- 2007 olarak belirlemiştir. Bu öngörü 2003 Haziran Selanik ve Aralık Brüksel Zirvelerinde desteklenmiştir.

¹⁰⁹ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 28.

¹¹⁰ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 54.

¹¹¹ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 51.

2.1.7. Nice Zirvesi

AB'nin işleyişi yönünde pek çok yeni düzenleme getiren Amsterdam Antlaşması yetersiz kalmaya başlayınca, MDAÜ'nin AB'ye dâhil edilmesini amaçlayan son genişleme süreci ile birlikte Birlik kurumlarının yeniden yapılanması zorunlu hale gelmiştir. Bu konuları tartışmak ve karara bağlamak amacıyla Şubat 2000'de yeni bir hükümetlerarası konferans toplanmıştır.¹¹² Bu konferans sonrasında 7-9 Aralık 2000 tarihlerinde Fransa'nın Nice kentinde gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve Toplantısı sonunda AB'nin kurucu antlaşmalarını yenileyecek "Nice Antlaşması" taslak metni üzerinde uzlaşma sağlanmıştır.¹¹³ Bu şekilde Amsterdam Antlaşması'yla başlayan genişleme süreci Nice ile tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu antlaşmayla farklı bir yapılanmaya gidilmiş ve Avrupa Birliği'nin yeni yüzü şekillenmiştir. 26 Şubat 2001'de imzalanan, Avrupa Topluluklarını ve Avrupa Birliği Antlaşmalarını revize eden "**Nice Antlaşması**"nın yürürlüğe girmesi ancak 1 Şubat 2003'ü bulmuştur.¹¹⁴

Nice Antlaşmasıyla, Avrupa'nın demokratik devletleri arasında kalıcı barışın ve istikrarın sağlanması hedefiyle Birlik daha öncekilerden çok farklı bir genişlemeye kapılarını aralamıştır. Bu anlamda Antlaşmanın ilk hedefi Birliği bu genişlemeye hazırlamak olmuştur. Nice, AB'ye yeni üyeler katıldıkça, kurumsal sistemin değiştirilmesi için uygulanacak ilkelerin ve yöntemlerin sınırlarını belirlemiştir. Bu çerçevede yapılan çalışmalar sonucunda Nice Antlaşması, Amsterdam Antlaşması'nın ortaya çıkardığı Konsey'de oy ağırlıkları, salt çoğunluk uygulamasının genişletilmesi ve Komisyon reformu olarak bilinen üç alanı ele alarak belli alanlarda diğer kurucu antlaşmaları yeniden düzenlemiştir.

¹¹² Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 29.

¹¹³ Beril Dedeoğlu, "Avrupa Birliği'nin Bütünleşme Süreci II: Avrupa Birliği'nin Yakın Geçmişi", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s. 61.

¹¹⁴ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 43.

Nice Antlaşması Parlamento için 2004'te gerçekleşen genişleme ile birlikte geçerli olan değişiklikler öngörmüştür. Buna göre Parlamento'nun etkili olarak çalışmasını sağlayacak üye ülkelerin nüfuslarına göre belirlenen sandalye sayıları, yeni katılacak ülkelere göre yeniden düzenlenerek -Almanya ve Lüksemburg'un sandalye sayıları değişmeksizin- 732 olarak belirlenmiştir.¹¹⁵ Ayrıca Parlatentonun yasama alanındaki yetkileri de arttırılmış, alacağı kararlar tavsiye niteliğinden çıkarılmıştır. Daha az öneme sahip veya ikincil nitelikli birtakım konularda karar alma mekanizması oybirliğinden nitelikli çoğunluğa kaymıştır. Nitelikli çoğunluk çerçevesinde küçük ülkeler nüfusça büyük ülkelere nazaran daha avantajlı bir durumdadırlar. Bunun bir telafisi olarak büyük ülkeler Komisyon'da iki üye bulundurmaktadırlar.¹¹⁶ Antlaşmayla İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya'nın iki olan sandalye sayısı 2005 itibariyle bire inmiş ve diğer ülkelerle eşitlik sağlanmıştır. Bunun yanı sıra adayların katılımıyla üye sayısı 27 olduktan sonra Komisyon'da dönüşümlü üyelik sistemi uygulanmaya başlanacaktır.¹¹⁷ Bu bağlamda Konseydeki nitelikli çoğunluğa göre, her devletin oy katsayısı da değişmiştir. Konsey'in mevcut üye sayısı genişlemeyle 345 olacaktır. Nitelikli oy çoğunluğunu gerektiren kararlarda 345 oyun en az 255'i gerektedir ve 27'ye ulaşan üye sayısı ile oyçokluğu sistemi gelecektir. Ayrıca tek bir devlet bu çoğunluğun AB nüfusunun en az %62'sini temsil etmesini isteme hakkına sahip olacaktır. Bu üçlü çoğunluk sistemi birtakım zorluklar doğuracağından nitelikli çoğunluk düzeni bazı alanlarda oybirliğinin yerini alacaktır.¹¹⁸

Karar alma sürecinde de önemli reformlar yapılmıştır. "**Güçlendirilmiş işbirliği (enhanced co-operation)**" adı verilen bir sistemle karar alma mekanizmasının hızlı ve etkin biçimde işlemesi için Antlaşma, üye devletleri sekiz alt gruba ayırarak aralarındaki

¹¹⁵ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 23.

¹¹⁶ Ercüment Tezcan, "Avrupa Birliği'nin Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Mekanizması: Üye Devletlerin Rolü Üzerine Değerlendirmeler", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s. 77.

¹¹⁷ Berna Türkoğan Uysal, Batı Haçlı Seferinden Avrupa Birliği'ne, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Aralık 2006, s. 68.

¹¹⁸ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 21.

işbirliğini güçlendirme olanağı vermiştir.¹¹⁹ Bunun dışında Antlaşmayla birlikte ortak güvenlik ve savunma politikası çerçevesinde ortak savunma politikası taslağı yapılmış, BAB’ın rolü bertaraf edilmiş ve NATO’nun etkinliği güçlendirilmiştir. En önemli amacı “özgürlük güvenlik ve adalet alanının” geliştirilmesi olan AB, bu antlaşmayla EUROPOL’ ün yanı sıra **EUROJUST (European Judicial Cooperation Unit)**’ı kurarak üye devletler arasında adalet ve yetkili otoriteler konusunda daha yakın işbirliği sağlamaya çalışmıştır.¹²⁰

Nice Antlaşması, Avrupa Birliği’nin temel kurumlarını ve karar alma mekanizmalarını esaslı bir reform sürecinden geçirmesine rağmen AB’yi güçlendirme bağlamında önemli sorunları çözememiş, Birliğin yeniden örgütlenme hedeflerini ertelemiştir.¹²¹ Bu ertelemeye Anlaşma’nın yürürlüğe geç girmesinin de etkisi vardır. Örneğin 2001’de yapılan ilk referandumda İrlanda halkı Antlaşmayı onaylamamıştır. Antlaşma yürürlüğe bütün üye ülkelerin onayından sonra girmiştir.¹²² Özetle Nice zirvesi “**büyüklerin büyük, küçüklerin de küçük olmaya devam ettikleri**” bir zirve olarak kalmıştır.¹²³ Avrupa’nın geleceği konusunda ortak bir bilincin sağlanabilmesi için bir tartışma sürecinin açılması yönündeki bildiri Antlaşmanın sonuç metinlerine eklenmiştir. Buna göre, Nice Antlaşması’na ekli 23 numaralı “**Birliğin Geleceği Üzerine Deklarasyon**” da bu süreç için üç aşama öngörülmüştür: Birinci aşamada oluşturulan açık bir tartışma ortamına her kesimden kişi ve kuruluşun katılması sağlanacaktır. İkinci aşama Aralık 2001’de toplanan Laeken Zirvesinde belirlenecektir. Üçüncü aşamada ise kurucu antlaşmalarda yapılacak değişikliklerin karar bağlanması için 2004’te Hükümetlerarası Konferans toplanacaktır.¹²⁴

¹¹⁹ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **Avrupa Birliği**, Ankara, ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, ODTÜ Yayıncılık, t.y., s. 33.

¹²⁰ P.S.R.F. Mathijsen, **a.g.e.**, s. 23.

¹²¹ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 21.

¹²² Paul Craig, Grainne de Burca, **a.g.e.**, s. 51.

¹²³ Berna Türkoğan Uysal, **a.g.e.**, s. 69.

¹²⁴ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 55.

Bu çerçevede 2001 yılı Aralık ayında yapılan Laeken Avrupa Konseyi, AB'yi vatandaşların yakınlaştırıp demokratik meşrutiyeti güçlendirmeyi ve küreselleşmenin yönetiminde Birliği söz sahibi yapmayı amaçlayan yeni bir kurucu antlaşmayı gündeme getirerek yapısal bir çerçeve belirlemiştir.¹²⁵ Zirvede Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından “**AB'nin Geleceğine İlişkin Laeken Bildirisi**” kabul edilmiştir. Bildiride AB'ye ilişkin beklentiler şu başlıklar altında toplamıştır: (1) Birlikte yetkilerin içeriğinin ve dağılımının daha iyi biçimde düzenlenmesi; (2) Kurucu antlaşmaların sadeleştirilmesi; (3) Avrupa yapılanması içinde demokrasi, saydamlık ve etkililik yönündeki beklentilere daha iyi cevap verebilmesi; (4) Avrupa vatandaşları için bir anayasanın hazırlanması.¹²⁶ Zirvede 2004 öncesi Birliğin geleceğini tartışmak, AB'ye daha fazla demokrasi, şeffaflık ve etkinlik kazandırabilmek adına 25 üyeli yeni AB için bir “Avrupa Anayasası Taslağı” hazırlamak üzere Valery Giscard d'Estaing başkanlığında **Avrupa Konvansiyonu (European Convention)** adı verilen bir kurultay oluşturulmuştur.¹²⁷ Bu bağlamda Avrupa Anayasa Tasarısı'nın yazımından sorumlu kurultay, kuruluşu ve yapısı itibariyle tamamen kendine özgü *sui generis* bir niteliğe sahiptir ve kendine özgü yapısıyla kurucu metinlerin yazımına katılan aktörlerin çeşitlenmesine olanak tanır.¹²⁸

Kurultay 2001 Mart'ında çalışmalara başlamış ve on altı aylık bir süre sonrasında Taslağı 20 Haziran 2003'te Selanik Zirvesi'nde Devlet ve Hükümet Başkanlarına sunmuştur.¹²⁹ Ancak Selanik Zirvesinde ve sonraki Brüksel Zirvesi'nde (Aralık 2003) taslak üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Nihayet Haziran 2004 tarihli Brüksel Avrupa Konseyi'nde üye devletler hükümet başkanlarınca kabul edilmiş ve Avrupa Birliği için

¹²⁵ Engin Selçuk, “Avrupa Anayasası ve Türkiye”, **Stratejik Öngörü**, Ed. Atilla Sandıklı, Tasam Yayınları, Sayı: 3, Haziran 2004, s. 179.

¹²⁶ Bertil Emrah Oder, **Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasalcılık**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, Mayıs 2004, s. 229-230.

¹²⁷ Pascal Fontaine, **a.g.e.**, s. 12.

¹²⁸ Engin Selçuk, **a.g.m.**, s. 183.

¹²⁹ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 56.

simgesel öneme sahip bir kentte, Roma’da 29 Ekim 2004’te imzalanmıştır.¹³⁰ Taslak, var olan antlaşmaları birleştirerek aynı içerikle yeniden yazılan bir metin değildir. Taslak, kurucu antlaşmaların bazı unsurları koruyarak tümüyle yeni ve özgün bir hukuksal çerçeve ortaya koymuştur.¹³¹ Buna göre Anayasa Taslağı’nın birinci bölümünde Birliğin tanımı, amaçları, değerleri, temel haklar ve AB vatandaşlığı, Birliğin kurumları ve yetki alanları, AB’ye giriş ve çıkışın modaliteleri tanımlanmıştır. İkinci bölüm AB’nin “**temel haklar şartı**”dır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin güvence altına aldığı (Avrupa Konseyi, 1950) hakları içerir.¹³² Üçüncü bölümde Birliğin politikaları ve işleyişi düzenlenmiştir. İç pazar, ekonomi ve para politikası, özgürlük adalet ve güvenlik alanı, güçlendirilmiş işbirliği, Birliğin organlarının işleyişi gibi birçok alanda detaylı düzenlemelere gidilmiştir. Dördüncü bölümde ise diğer kurucu antlaşmaların yürürlükten kaldırıldığı belirtilmiştir.¹³³

Taslak hukuksal bakımdan “tavsiye” niteliğindedir. Tavsiyelerin değerlendirilmesi ve benimsenmesi, hükümetlerarası konferansa bırakılmıştır.¹³⁴ Daha entegre ve daha güçlü bir Avrupa için oluşturulan Anayasa Taslağı, 25 devletin onayına sunulmuştur. Anayasanın yürürlüğe konabilmesi tüm üye ülkelerin onayına bağlıdır. Bu onama üye ülkelerin parlamentolarında alınacak bir kararla veya yapılacak bir referandumla gerçekleşecektir. Her ne kadar iddialı ilkeler getirse de Taslak, birçok üye ülke tarafından kuşkuyla karşılanmış; 29 Mayıs 2005’te Fransa’da seçmenlerin büyük çoğunluğu referanduma sunulan projeye karşı çıkmıştır.¹³⁵ Fransızların arkasından 1 Haziran 2005’te Hollandalılar da farklı nedenlerle anayasa projesini reddetmişlerdir.¹³⁶

¹³⁰ Engin Selçuk, **a.g.m.**, s. 185.

¹³¹ Bertil Emrah Oder, **a.g.e.**, s. 273.

¹³² Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 25.

¹³³ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 57.

¹³⁴ Bertil Emrah Oder, **a.g.e.**, s. 235.

¹³⁵ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 36.

¹³⁶ Jean-Luc Mathieu, **a.g.e.**, s. 35.

AB Anayasası ile ilgili olarak 12 Ocak 2005'te Brüksel'de önemli bir adım daha atılmış; Avrupa Parlamentosu'nda yapılan oylamada büyük çoğunluk Anayasa lehine oy kullanmıştır. 732 milletvekili AP Genel Kurulunda yapılan oylamada parlamenterlerin 500'ü anayasaya kabul oyu verirken, 137 milletvekili hayır oyu kullanmıştır. 40 parlamenter ise yapılan oylamada çekimser kalmıştır.¹³⁷ 16–17 Haziran 2005 tarihli Avrupa Konseyi'nde ise, Anayasa Antlaşmasının yürürlüğü için öngörülen 1 Kasım 2006 tarihinin imkân dâhilinde olmaktan çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

2.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SON GENİŞLEME DALGASI ve TÜRKİYE

2.2.1. Bulgaristan ve Romanya

AB'nin 1 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleşen beşinci genişlemesi ile Birliğe katılan 10 aday ülke Avrupa kıtasının bütünlüğünü güçlendirmiştir. Bu 10 aday ülke dışında Bulgaristan ve Romanya gibi Balkan ülkeleri de 1997 yılında başlatılan bu sürecin ayrılmaz parçaları olmuşlardır. AB'nin hedefi, hazır olmaları halinde, bu ülkelerin Ocak 2007'de tam üye olmaları olmuştur. Kaldı ki 2003 yılında Selanik Zirvesi'nde kesin olarak belirlenen ve Haziran 2004 Brüksel Zirvesi'nde teyit edilen kararlar bu iki ülke 1 Ocak 2007 itibarıyla AB üyesi haline gelmişlerdir.¹³⁸

Eski Yugoslavya coğrafyasındaki ülkeler 1990'lı yıllarda savaş serüvenleri ve iç çatışmalar ile meşgul olurken, Bulgaristan ve Romanya bu tür gelişmelerden uzak kalmış ve reform sürecine girerek Avrupa ve Atlantik kurumları ile bütünleşme yoluna gitmişlerdir. Ne var ki, hem Bulgaristan hem de Romanya'da, 1996 yılına kadar,

¹³⁷ Mehmet Özcan, “AB Anayasası Parlamento'dan Onay Aldı”, 13 Ocak 2005, (Çevrimiçi) <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=47>, 27 Mart 2007.

¹³⁸ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.** s. 53.

ekonomik reformlardan çok, siyasi reformlar ağır basmış; bu yüzden bu iki Balkan ülkesi, AB ile bütünleşme yolunda Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti gibi diğer eski Doğu Bloğu ülkelerinin gerisinde kalmışlardır. 1997 yılından itibaren ise hem Bulgaristan hem de Romanya reformlara daha çok önem vermeye başlamış ve geç te olsa AB'ye üye olmayı başarmışlardır.¹³⁹

Komisyon, 1997'de Bulgaristan'da yeni hükümetin kurulmasıyla, bu ülkenin siyasal kriterleri yerine getirebileceğini; fakat piyasaya yönelik bir pazar ekonomisi oluşturma yönünde taahhütleri yerine getirmede sınırlı gelişme gösterdiğini tespit etmiştir. Bu tarihte Bulgaristan, piyasa güçleri ve onların rekabetçi baskılarıyla başa çıkabilmeyi orta vadede gerçekleştirebilecek gibi görüntü çizmemiştir. Komisyon 1997 itibariyle Bulgaristan'ın demokrasisini geliştirip derinleştirerek, hukuka uygun, azınlık ve insan haklarına saygılı olduğunu yayımladığı raporlarda belirtmiş ve müzakerelerin 2001 yılında başlamasına karar vermiştir. Bu bağlamda Komisyon'un 2003 raporunda da belirttiği üzere Bulgaristan Kopenhag Siyasi Kriterlerini eksiklerine karşın yerine getirmeye devam etmiştir. Ayrıca 2003 İlerleme raporuna göre müktesebata uyum konusunda bu ülkenin önemli ilerlemeler kaydettiğini fakat uygulama konusunda bir takım eksiklerin bulunduğu belirtilmiştir.¹⁴⁰

Komisyon'a göre, Romanya da Bulgaristan gibi yeni hükümetin kurulmasıyla siyasal kriterlere erişme yolunda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle 1997 sonrası pazar ekonomisi oluşturmada ciddi sorunlarla karşılaşan Romanya, orta vadede diğer ülke ekonomileriyle rekabet edecek durumda görünmemiştir. Katılım Ortaklığı Belgesiyle ülke kısa dönem hedefleriyle tanışmış ve bunları gerçekleştirmeye yönelik

¹³⁹ Erhan Türbedar, "Bulgaristan ve Romanya Avrupa Birliği Üyesi", 29 Aralık 2006, (Çevrimiçi), <http://www.asam.org.tr>, 01 Nisan 2007.

¹⁴⁰ Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, **Avrupa Birliği 2003 Yılı İzleme ve İlerleme Raporlarında Türkiye Dışındaki Aday Ülkelerin Durumu**, Ankara Üniversitesi, ATAUM Araştırma Metinleri, No: 1, Aralık 2003, s. 32.

girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimleri desteklemek amacıyla 2000 yılında PHARE programı çerçevesinde ülkeye 250 milyon Euro maddi yardım yapılmıştır.¹⁴¹ 2003 yılında yayımlanan raporda ise Romanya'nın demokrasi ve hukukun üstünlüğünü güvenceye alan kurumlarının istikrarı sağladığı fakat atılması gereken adımlar bulunduğu belirtilmiştir.¹⁴²

16–17 Aralık 2004 tarihlerinde Brüksel'de düzenlenen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde üyelik kriterlerine uyumda sağlanan gelişmelere dayanarak, Bulgaristan ve Romanya'nın 2007 yılında AB üyesi olmalarının hedeflendiği açıklanmıştır. Birlik, bu ülkelerle katılım müzakerelerinin, şimdiye kadar katılım müzakerelerine kılavuzluk eden prensipler temelinde devam edeceğini ve her bir aday ülkenin hak ettiği şekilde değerlendirilmeye tabi tutulacağını taahhüt etmiş; bu ülkelerin Birliğe katılımı yönündeki hazırlıklarını başarılı bir şekilde tamamlaması halinde Konsey, Avrupa Parlamentosu'nun onayıyla Nisan 2005'te Bulgaristan ve Romanya ile Katılım Antlaşması'nın imzalanması çağrısında bulunmuştur.¹⁴³

AB Komisyonu'nun 2002 yılı ilerleme raporunda Birliğe tam üye olabilecek adaylar üç grupta değerlendirilmiş; Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya, Estonya, Polonya, Macaristan, Malta, Slovakya ve Slovenya ilk grupta yer alırken, Bulgaristan ve Romanya ikinci grupta yer almıştır.¹⁴⁴ Bu iki ülkenin dışında adaylık statüsü belirlenen Hırvatistan ile katılım müzakerelerinin 2005 yılı başında başlamasına karar verilmiştir. Bu bağlamda Komisyon önceki genişlemeden elde edilen deneyimi de

¹⁴¹ P.S.R.F Mathijsen, **a.g.e.**, s. 474.

¹⁴² Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁴³ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁴⁴ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 227.

göz önünde bulundurarak söz konusu müzakerelerin çerçevesini çizmiş ve mali yardımları da içeren bir katılım öncesi stratejisi sunmuştur.¹⁴⁵

Hırvatistan, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya aday ülkelerinden -aralarında AB standardına uzaklıkları açısından çok büyük farklılıkları olmamasına rağmen- son iki ülkenin 1 Ocak 2007’de AB üyesi olması 2004 Brüksel Zirvesi’nde kararlaştırılmıştır. Bu tarihten itibaren Avrupa Birliği 27 üye sayılı bir oluşuma dönüşmüştür. Bu yeni katılımı birlikte Birliği zor günler beklemektedir. Her iki ülkenin en büyük sorunlarından birisi olan yolsuzlukla mücadelede henüz önemli bir ilerleme sağlanamamış; tarım sektörü ve adli sistemde de yapısal sorunlar devam etmektedir. Bulgaristan ve Romanya vatandaşları, ilk başlarda üyeliğin yarattığı fırsatların pek çoğundan yararlanamayacaklardır. Özellikle önümüzdeki birkaç yıl içinde çoğu Batı Avrupa ülkesinde çalışma hakları olmayacaktır. Yolsuzlukla mücadelede tatmin edici adım atmamaları durumunda her iki ülke de, Birliğin; geri kalmış tarım sektörünü kalkındırmaları, ulaşım sistemlerini ve çevre politikalarını desteklemek için vaat ettiği 50 milyar Euro’luk fonda kesinti olacaktır ki bu da bu iki ülkenin kendilerini Birlik içinde diğerlerine nazaran farklı görmelerine neden olacaktır.¹⁴⁶

2.2.2. Hırvatistan Müzakere Süreci

Eski Yugoslavya ülkeleri Bosna- Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan-Karadağ ile Arnavutluk’tan oluşan bölge AB tarafından “Batı Balkanlar” olarak adlandırılmaktadır.¹⁴⁷ Birlik tarafından bu bölgede demokrasinin teşviki ve hukukun üstünlüğünü içeren ve ekonominin yeniden yapılandırılmasını sağlayan “**Bölgesel**

¹⁴⁵ T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü, **Avrupa Komisyonu’nun Genişleme Sürecinde Kaydedilen İlerlemeye İlişkin Strateji Belgesi Hakkında Not.**

¹⁴⁶ http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/01/070101_eu_membership.shtml.

¹⁴⁷ Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci: AB’nin Beşinci Genişlemesine İlişkin Katılım Antlaşmalarında Yer Alan Geçiş Düzenlemeleri**, s. 37.

Yaklaşım” isimli yeni bir politika üretilmiştir. Bu politika üzerine 20-21 Mart 2003 Brüksel Zirvesi’nde AB’nin Batı Balkan ülkeleriyle bir bütün olduğu belirtilmiş ve Zirve Sonuç Bildirgesi’nde Balkan ülkelerinin gerekli şartları yerine getirdikleri zaman AB’ye üye olabilecekleri vurgulanmıştır.¹⁴⁸ 19-20 Haziran 2003 tarihinde yapılan Selanik Zirvesi’nde ise bu ülkelerin AB ile bütünleşmesinin Birliğin gelecek genişlemesinin temel bir hedefi olduğu açıklanmıştır.¹⁴⁹

Bu ülkelerden Hırvatistan, 21 Şubat 2003’de AB’ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Hırvatistan’ın yaptığı başvuru Nisan 2003’te Bakanlar Konseyi tarafından Komisyona iletilmiş ve Komisyon da 20 Nisan 2004 tarihinde Hırvatistan’ın üyeliği üzerine olumlu görüşünü açıklamıştır. Bunun üzerine 17-18 Haziran 2004 tarihli Brüksel Zirvesi’nde Hırvatistan’la katılım müzakerelerin başlangıç tarihi olarak 17 Mart 2005 belirlenmiştir. Ancak bu tarihe günler kala Lahey’deki Eski Yugoslavya için Savaş Suçları Mahkemesi’nde görevli savcı Del Ponte’nin Avrupa Birliği yetkililerine gönderdiği bir mektupla görüşmelerin başlaması ikinci bir tarihe kadar ertelenmiştir.¹⁵⁰ Bu kararla Hırvatistan’ın önüne tek bir şart koyulmuştur: Kaçmakta olan ve savaş suçu işlediği iddia edilen Hırvat General Ante Gotovina’nın yakalanması ve mahkemeye iade edilmesi.¹⁵¹ Haziran 2004 Brüksel Zirvesi sonuçlarının Hırvatistan’la ilgili bölümünde, Hırvatistan’ın Gotovina’yı Eski Yugoslavya için Savaş Suçları Mahkemesine teslim etmesinin, ya da resmi ifadesiyle Hırvatistan’ın bu Mahkemeye aktif biçimde işbirliği yapmasının müzakerelerin başlaması için bir ön şart olmadığı belirtilmiştir. Ancak buna rağmen müzakerelerin başlaması ertelenmiştir. 17 Aralık 2004 Brüksel Zirve Sonuç Bildirgesi’nde ise Haziran 2004’te alınan kararlar teyit edilerek, Hırvatistan’ın Uluslararası Ceza Mahkemesi’yle tam işbirliği yapmaya yönelik adımları atmasını ve

¹⁴⁸ A.e., s. 44.

¹⁴⁹ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, a.g.e., s. 53.

¹⁵⁰ Ercüment Tezcan, “Hırvatistan Türkiye Açısından Bir Örnek Oluşturmaz Ama...”, (Çevrimiçi) <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=23&type=12>, 15 Haziran 2007.

¹⁵¹ Mirzet Mujezinoviç, “Hırvatistan-AB: Bir ‘Hayır’ Daha”, 13 Haziran 2005, (Çevrimiçi) <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=389>, 15 Haziran 2007.

¹⁵² Avrupa Birliği Zirve Sonuç Bildirgesi, Brüksel, 16–17 Aralık 2004.

zanlının mümkün olan en kısa sürede Lahey'e gönderilmesi talebi yinelemiştir.¹⁵² Dolayısıyla müzakerelere başlama kararı her ne kadar hukuki boyutlu olsa da bu kararlar bir de politik boyutu olduğu görülmektedir. Bu noktada Ercüment Tezcan'ın görüşüne göre, **Türkiye'nin Gotovina'sı Kıbrıs meselesidir.** 2004 Brüksel Zirve Sonuç Bildirgesi'nde Kıbrıs meselesinin her ne kadar müzakerelerin başlaması için bir ön şart olmadığı görülse de AB'nin tutumu Ankara Anlaşması'nın uyum protokolünün 3 Ekim 2005'e kadar imzalanması yönünde olmuştur.¹⁵³

3 Ekim 2005'te açıklanan müzakere çerçeve belgelerine bakıldığında "**Amacı üyelik olan müzakerelerin ucunun açık olduğu**" belirtilirken, Hırvatistan belgesinde ucu açıklık 'müzakerelerin doğasına' bağlanmıştır.¹⁵⁴ Türkiye'nin müzakere çerçevesinde bu deyimden atlanması, müzakerelerin doğası dışındaki nedenlerle de üye olunamayacağı anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra Hırvatistan müzakere çerçeve belgesinde reformların uygulanmasına atıf yapılmazken, Türkiye'de hiçbir aday ülke için öngörülme bir denetleme mekanizması kurulması öngörülmüştür. Bu mekanizma kurulmadığı takdirde Türkiye'nin reformları uygulamamak konusunda ciddi bir iradeye sahip olduğu inancı Avrupa tarafından dile getirilmiştir. Bu da, AB'nin Türkiye'ye karşı önyargısının bir kanıtıdır.¹⁵⁵

Müzakere Çerçeve Belgesi'ne göre Hırvatistan ile müzakerelerin ilerleme hızı aday ülkenin üyelik koşullarını karşılama yönündeki gelişimine bağlanmıştır. Bu anlamda Birlik Hırvatistan'dan siyasi kriterleri karşılamaya devam etmesini ve özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü konularında ilerleme göstermesini; ayrıca Uluslararası Ceza Mahkemesi'yle tam işbirliği yapmasını,

¹⁵³ Ercümen Tezcan, "Hırvatistan Türkiye Açısından Bir Örnek Oluşturmaz Ama...".

¹⁵⁴ European Commission, Negotiating Framework for Croatia, Luxembourg, 3 October 2005.

¹⁵⁵ Gündüz Aktan, "Müzakere Çerçevesi", Radikal Gazetesi, 07 Temmuz 2005.

azınlık hakları konusunda gelişme göstermesini, adli reformlar, bölgesel işbirliği yapmasını ve yolsuzlukla mücadele etmesini beklemektedir.¹⁵⁶

Komisyon'un Hırvatistan'a ilişkin 2006 İlerleme Raporu'nda, Hırvatistan'ın reform sürecindeki ilerleyişini değerlendiren bir fotoğraf görünümü sergilenmiştir. Rapor, bir önceki yıla göre daha sert bir metin niteliğinde olmasına karşın bütününe bakıldığında Komisyon'un, Hırvatistan'ın AB ile bütünleşme çabalarından memnun olduğu anlaşılmaktadır. Rapor'da Hırvatistan'ın siyasi kriterleri "karşılama devam ettiği" ifade edilirken; Şubat 2006'da KOB'da öngörülen kısa dönem öncelikler kapsamında yerine getirilmesi gereken koşulların tam olarak karşılanmadığı belirtilmektedir. Komisyon, sorunlu alanlarda "sürekli çaba"nın gösterilmesi gerektiğinin altını çizerek; Hırvatistan'dan adli sistem, kamu yönetimi ve yolsuzlukla mücadele konularında daha ileri düzeyde çaba göstermesini istemektedir. Bununla birlikte, Hırvatistan'dan insan hakları ve azınlıkların korunması hususunda reformların devam ettirilmesi de talep edilmektedir.¹⁵⁷

Türkiye müzakere çerçeve belgesinde olduğu gibi Hırvatistan'ın çerçeve belgesinin 12. madde düzenlemesinde **Birliğin temelini oluşturan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere tam saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin ciddi ve ısrarlı bir şekilde ihlal edilmesi durumunda, Komisyon, kendi inisiyatifıyla veya üye devletlerin üçte birinin talebi üzerine, müzakerelerin askıya alınmasını önerebilir ve müzakerelerin tekrar başlaması için karşılanması gereken koşullara yönelik tekliflerde bulunabilir. Konsey, müzakerelerin askıya alınıp alınmaması veya müzakerelerin yeniden başlaması için aranacak koşullarla ilgili bu tür bir öneriyi nitelikli çoğunluk esasına göre kararlaştıracaktır. Üye devletler, Hükümetlerarası Konferanstaki genel oybirliği şartından bağımsız olarak Hükümetlerarası Konferansta Konsey kararına uygun olarak hareket**

¹⁵⁶ European Commission, Negotiating Framework for Croatia, Luxemburg, 3 October 2005.

¹⁵⁷ Commission Of The European Communities, Croatia 2006 Progress Report, 8 Kasım 2006.

edeceklerdir. Avrupa Parlamentosu'na bilgi verilecektir.¹⁵⁸ Bu maddenin bulunmasına rağmen Türkiye'nin aksine Hırvatistan, müzakere sürecinden herhangi bir endişe duymamaktadır. Bunda, Genişleme Strateji Belgesi'nde sayılan genişlemenin önündeki engeller arasında Hırvatistan'a ilişkin herhangi bir açıklama olmamasının büyük bir payı vardır. Bu sebeplerle Rapor'da belirtilen eksikliklere rağmen Hırvatistan'ın reform sürecinde herhangi bir sürpriz beklenmemektedir. Bu anlamda her açıdan Türkiye ile kıyaslandığında Hırvatistan'ı çok daha kolay bir sürecin beklediği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Temmuz 2006'da yayımlanan Special Eurobarometer 255 sonuçlarına göre, AB ülkeleri, Birliğin öngördüğü tüm koşulları yerine getirdiği takdirde üyelik koşulları ile tam uyum gösterecek bir Türkiye'nin üyeliğini %39 desteklerken; Hırvatistan'ın üyeliğini %56'lık bir oranla desteklemektedir. Tüm bunlara rağmen AB kamuoyunun Hırvatistan için de çekinceleri olduğu ve genel olarak altıncı genişleme sürecine mesafeli durduğunu da belirtmek gerekmektedir.¹⁵⁹

2.2.3. Tam Üyelik Sürecinde Türkiye

2.2.3.1. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Perspektifi

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa kıtasında hızla gelişmekte olan uluslararası örgütlerin içinde yer alma çabasına girişmiştir. Türkiye, Batılılaşma hedefine yönelik olarak önce 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne, sonrasında 1952'de NATO'ya katılmıştır. En başından beri AB bütünleşmesine katılmaya çok hevesli olan Türkiye'nin bu örgütlenmeye bakışı ise her zaman ekonomik olmaktan çok politik nitelikli olmuştur.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Commission Of The European Communities, Negotiating Framework for Croatia, Luxemburg, 3 October 2005.

¹⁵⁹ Melek Kırmacı, "AB Yolunda Hırvatistan", 20 Kasım 2006, (Çevrimiçi) <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=720&sayfa=10>, 15 Haziran 2006.

¹⁶⁰ Berna Türkdoğan Uysal, **a.g.e.**, s. 142.

AB-Türkiye ilişkilerinin resmi başlangıcı, Türkiye'nin ortaklık için 31 Temmuz 1959'da AET'ye yaptığı başvuruya dayanmaktadır. Bu başvurunun gerçekleşmesinde Yunanistan'ın 15 Temmuz 1959'daki üyelik başvurusunun etkisi büyüktür. Türkiye, bölgesel rakibi olarak gördüğü Yunanistan'ın bu üyelikle sağlayacağı siyasal ve ekonomik avantajları görerek bu ülkeyi izleme ihtiyacı içine girmiştir.¹⁶¹ Bu bağlamda Türkiye'yi AET'ye "ortak üye" yapan, taraflar arasında bir Gümrük Birliği'ne dayanan ve ileride tam üyeliği öngören **Ortaklık Antlaşması**, 25 Haziran 1963'de Brüksel'de parafe edilmiş ve 12 Eylül 1963'te Ankara'da imzalanmıştır.¹⁶² Aralık 1964'te yürürlüğe giren Antlaşma, AB kurucu antlaşmalarından Roma Antlaşması'nın temel esaslarına dayandırılmıştır. Buna göre Antlaşma; malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı ilkesinin Gümrük Birliği ile gerçekleştirilmesini ve Türkiye ile AB arasında bir gümrük birliği kurulmasını öngörmüş; önce ekonomik ardından siyasi bütünleşmenin sağlanmasını hedeflemiştir.¹⁶³ Antlaşma taraflara yarattığı hak ve yükümlülükler itibarıyla otuz altı yıllık bir süreyi kapsamış ve bu süre boyunca taraflar, haklar edinmenin yanı sıra yükümlülükleri de üstlenmeye çalışmışlardır.¹⁶⁴ Bu anlamda Ankara Antlaşmasıyla AET, "**gerekli zaman geldiği ve şartlar gerçekleştiğinde**" Türkiye'nin topluluğa tam üyeliğini değerlendirme yükümlülüğüne girmiş, bir başka ifadeyle Türkiye'ye bağlayıcı olmasa da tam üyelik perspektifi vermiştir.¹⁶⁵

Ankara Antlaşması'nda üzerinde mutabakata varılan hükümlerin yürütülmesini sağlamak amacıyla taraflar arasındaki ilişkilerin görüşüldüğü ve karara bağlandığı bir

¹⁶¹ Popüler Tarih, Avrupa Birliği Dosyası, Aralık 2004, s. 52.

¹⁶² Atilla Sandıklı, "Türkiye-AB İlişkilerinde Yeni Bir Safha (Müzakere Süreci), **Stratejik Öngörü**, İstanbul, Tasam Yayınları, Haziran 2004, s. 5.

¹⁶³ Arif Esin, "Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Tamamlanmakta Olan Gümrük Birliği'nin Ana Esasları Üzerine Görüşler", **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı II, Yıl 6, Sayı 36, Kasım-Aralık 2000, s. 1131.

¹⁶⁴ Kamuran Reçber, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Aday Ülke Olarak Kabulünün Hukuksal Açından Değerlendirilmesi", (Çevrimiçi) <http://www.turkab.net/ab/wrecber01.htm>, 26 Ekim 2006.

¹⁶⁵ Popüler Tarih, s. 54.

¹⁶⁶ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 101.

merci olarak “Ortaklık Konseyi” oluşturulmuştur.¹⁶⁶ Bu konseye ek olarak Ortaklık Komitesi, Katma Parlamento Komisyonu ve Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi kurulmuştur. Oluşturulan bu kurumlarla Türkiye, AET üyeliğine doğru yönlendirilmiştir. Antlaşma Türkiye’yi tam üyeliğe hazırlayacak aşamalar için üç ayrı dönem öngörmüştür. İlk dönem olan hazırlık döneminde Türkiye’nin ortaklık ilişkisinin ileri kademelerinde üzerine düşecek yükümlülükleri üstlenebilmesi için topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirmesi gerekliliği belirtilmiştir. Bu dönemde Türkiye Topluluğa karşı herhangi bir sorumluluk yüklenmemiş, bu sebeple 60’lı yıllarda Toplulukla olan ilişkilerde herhangi bir sorun yaşanmamıştır.¹⁶⁷

1960’ların sonunda Türkiye’nin Ankara Antlaşması uyarınca “hazırlık” döneminden “geçiş” dönemine girme yönündeki isteği, AET tarafından pek sıcak karşılanmamıştır. Bunun nedenleri, AET’nin Türkiye’yi bu aşamaya geçiş için hazır bulmaması ve İngiltere’nin üyeliğinin Fransa tarafından veto edilmesinin topluluk içinde yarattığı tartışmalardır. Bunlara rağmen 1967’de Türk tarafının yoğun ısrarı karşısında ekonomik olmaktan çok politik nedenlerle AET hazırlık çalışmalarını kabul etmiş ve 1970’te Türkiye’nin geçiş sürecine girmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır. Bunun üzerine 23 Kasım 1970’te “**Katma Protokol**” imzalanmıştır. 1 Ocak 1973’te yürürlüğe giren Katma Protokol, “*Ankara Antlaşması hükümlerinin, Türkiye’nin ekonomik durumuna uygun olarak yürürlüğe konulmasını sağlayan bir uygulama antlaşmasıdır.*”¹⁶⁸ Protokol, aynı zamanda malların serbest dolaşımının sağlanması için bir takvim oluşturan, Gümrük Birliği’nin yanı sıra Türkiye’nin ortak tarım politikası uygulamalarına yaklaşmasını sağlayan, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı ve ekonomik politikalarının yaklaştırılması ile ilgili ilke ve uygulama kararları içeren Ankara Antlaşması’nın çerçevesini doldurmaya yönelik bir ek antlaşma

¹⁶⁷ Esra Çayhan, “Türkiye’de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Yayıncılık, Ekim 2003, s. 478.

¹⁶⁸ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 348.

niteliğindedir.¹⁶⁹ Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle geçiş dönemi resmen başlamış olup, bir Gümrük Birliği oluşturma amacıyla tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir. Buna göre 1971 yılında Türkiye'nin ürettiği sanayi ürünlerinden her türlü gümrük vergisi, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarını kaldırılmıştır. Türkiye ise benzer uygulamayı 12 ve 22 yıllık (22 yıllık süre 1 Ocak 1995 tarihinde son bulmuştur) listeler biçiminde düzenlenen mal gruplarına göre yürürlüğe tedricen koymayı taahhüt etmiştir. Ancak 70'li yıllardaki ekonomik sorunlar neticesinde söz konusu gümrük indirimleri gerçekleştirilememiştir.¹⁷⁰ Türkiye kendi yükümlülüklerini yerine getiremeyince, Toplulukta kendi yükümlülüklerinin aksatmaya ve ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi yönünde çaba harcamaktan kaçınmaya başlamış; taraflar gittikçe birbirlerinden uzaklaşmışlardır.¹⁷¹ Ankara Antlaşması ve Katma Protokolün tam üyelik sürecini hazırlayacağı düşünülse de süreç bu şekilde algılanmamış; ekonomik ve siyasal ilişkiler yeteri kadar geliştirilememiş ve Türkiye'de AET'nin dışsallaşmasına yol açmıştır. Özellikle kamuoyunda **AET ülkelerinin “ortak”, Türkiye'nin de her koşulda dışarıda kalacağı düşünüldüğünden sadece “pazar” olacağı anlayışı yerleşmiştir.**¹⁷²

Katma Protokolün imzalanmasından sonra, önce Kıbrıs çıkartması, ardından yaşanan siyasal olaylar Türkiye'yi yoğun olarak kendi iç sorunları ile uğraşmak zorunda bırakmıştır. Bundan dolayı AT'ye karşı sorumluluklarını yerine getirememiş ve ilişkiler yavaşlamıştır. Haziran 1980'de Türkiye-AT ilişkilerini canlandırmaya yönelik kararlar alınmışsa da, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra 1986 yılına kadar ilişkiler dondurulmuş ve mali yardımlar askıya alınmıştır.¹⁷³ 1983'de Türkiye'de sivil idarenin yeniden kurulmasıyla ilişkiler canlanmış; bunun üzerine Eylül 1986'da “AT-Türkiye

¹⁶⁹ Vedat Akman, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye, Uluslararası Antlaşmalar ve Birliğin Ötesinde Bir Avrupa**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, t.y., s. 36.

¹⁷⁰ Arif Esin, **a.g.m.**, s. 1131.

¹⁷¹ Atilla Sandıklı, **a.g.m.**, s. 5.

¹⁷² Beril Dedeoğlu, “Dünden Yarına Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, **Siyasa**, Yıl:1, Sayı:1, 2005, (Çevrimiçi) <http://ekosem.ieu.edu.tr/siyasa/siyasaberilson.pdf>, 14 Ocak 2006.

¹⁷³ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 356.

¹⁷⁴ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 105.

Ortaklık Konseyi” toplanmış, ancak Yunanistan’ın itirazları neticesinde ortak bir karar alınamamıştır.¹⁷⁴ Bunun üzerine **Türkiye, Topluluğun güneye doğru genişlemesinden cesaret alarak 14 Nisan 1987’de AT’ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.** Bu başvuru Ankara Antlaşması çerçevesinde değil, Roma Antlaşması’nın herhangi bir Avrupa ülkesine Topluluğa tam üyelik başvurusu yapabilme imkânı tanıyan 237. maddesi çerçevesinde yapılmıştır.¹⁷⁵ 1980 darbesi sonrasında Türkiye’nin demokrasi ve insan hakları konusundaki yetersizlikleri, Topluluk tarafından hep eleştirilmiş ve 1987 yılındaki başvuru da bu çerçevede değerlendirilmiştir.¹⁷⁶ Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin tam üyelik talebine ilişkin raporunu iki buçuk yıl aradan sonra, Aralık 1989’da açıklamıştır. Buna göre AT kendi içinde geliştireceği iç pazara hazırlanma konusunda Türkiye’deki yapısal farklılıklar, yüksek enflasyon ve işsizlik, kalkınma düzeyi ve sosyal güvenlik farkı gibi nedenlerle olumsuz görüş bildirmiştir. Bu “görüş raporuna” göre; **Türkiye Topluluğa girmeye “ehil” olmakla beraber, önce “ekonomisini Topluluk üyelerinin ekonomilerine yaklaştırması” bu amaçla da işbirliğini arttırması gerekmektedir.**¹⁷⁷ Komisyon’un Türkiye’nin üyelik başvurusunu “şimdilik” kaydıyla beklemeye almasının gerekçesi, AT’nin kendi içindeki reformları tamamlamadan genişleme yapmak istememesi olmuştur. Bunun haricinde başka bir önemli neden ise, Doğu Bloğunun çözülme sürecine girmesinin Türkiye’nin jeopolitik durumunda yarattığı olumsuzluk karşısında AT’nin siyasal ve askeri nedenlerle Türkiye’ye olan ihtiyacının azalmış olmasıdır.¹⁷⁸ Türkiye’nin tam üyelik başvurusu nihai amacına ulaşmasa da ilişkilerin canlanmasına olanak sağlamıştır. Tam üyelik perspektifinin bu aşamada kazanılamaması karşısında, Gümrük Birliği yolunda önemli adımlar atılmaya başlanmış ve 9 Kasım 1992’de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında,

¹⁷⁵ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.** s. 75.

¹⁷⁶ Esra Çayhan, **a.g.m.** s. 479.

¹⁷⁷ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.** s. 360.

¹⁷⁸ Popüler Tarih, s. 59.

Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki siyasi diyalog düzenlemeleri üzerinde durulmuştur.¹⁷⁹

Tüm bu gelişmelerin ardından Essen Zirvesi'ne davet edilmemiş olmanın yarattığı olumsuz havaya rağmen Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne ilişkin çalışmaları devam etmiş ve 1993'te başlayan görüşmeler iki yıl sonra 6 Mart 1995 tarihinde I/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile son bulmuştur. Bu tarih itibariyle **Türkiye-Avrupa Birliği arasında Ortak Gümrük Birliği Alanı kabul edilmiştir.**¹⁸⁰ Bu dönemde Türkiye Gümrük Birliğini tamamlama gayreti içine girmişken, AB ise soğuk savaş sonrası Avrupa kıtasının yeniden şekillendirilmesi çabalarına hız vermiş; Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe katılımı gündeme gelmiştir.¹⁸¹

2.2.3.2. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

Uluslararası sistemin gevşemesi ve ardından Doğu Bloğu'nun yıkılması, Türkiye'nin dış ilişkilerinde önemli açılımlar sağlamıştır. Bu gelişmelerden güç alan Türkiye, 1980'lerde Avrupa ile ilişkilerini yeniden kurma girişimleri başlatmıştır.¹⁸² AT kanadı ise 1990'lı yılların başından itibaren egemen olan dünya konjonktürünün etkisiyle Berlin duvarının yıkılması ve Batı Almanya'nın kaçınılmaz olarak Doğu Almanya ile birleşmesi Birliğin *de facto* olarak genişlemesi sonucunu doğurmuştur.¹⁸³ Bu genişleme, AB'nin genişlemeye dair politikalarını kökten değiştiren bir başlangıç olmuş, Birlik yeni bir strateji arayışına girmek zorunda kalmıştır. Söz konusu strateji

¹⁷⁹ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.** s. 360.

¹⁸⁰ Arif Esin, **a.g.m.**, s. 1133.

¹⁸¹ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁸² Beril Dedeoğlu, **a.g.m.** s. 32.

¹⁸³ Mehmet Özcan, "1990 Sonrası Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri", 29 Ekim 2004, (Çevrimiçi) <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=19>, 11 Aralık 2006.

¹⁸⁴ Rana Birden, "Genişlemenin Araçları", **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci**, Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1.Baskı, 2002, s. 26.

¹⁸⁵ Abdullah Özkan, "Avrupa Birliği Kopenhag Siyasi Kriterleri Açısından Türkiye'nin Görünümü", **Stratejik Öngörü**, ed. Atilla Sandıklı, İstanbul, Tasam Yayınları, Haziran 2004, s. 25.

çerçevesinde Topluluğun sınırları içinde barış, istikrar ve refahın sağlanması amacıyla MDAÜ'nin, Birliğe katılımı desteklenmeye başlamıştır.¹⁸⁴ MDAÜ'ne yönelik genişleme süreci 1993 Kopenhag Zirvesiyle başlamış; zirvede AB'ye aday ülkelerin üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken kriterler belirlenmiştir.¹⁸⁵ Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen diğer ülkeler gibi Türkiye'nin de Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirme zorunluluğu oluşmuştur. Bunun için de öncelikle demokratikleşmenin önündeki engellerin kaldırılması, insan haklarına saygı, hukuk devlet ilkesinin benimsenmesi ve işleyen bir pazar ekonomisine sahip olunması gerekmektedir.¹⁸⁶

Kopenhag Zirvesi'nden sonra Türkiye mevcut mevzuatını hızla AB mevzuatına yaklaştırma çabası içine girmiş; "Gümrük Birliği" hedefinin zamanında yürürlüğe girmesi için çalışmalara devam etmiştir. Bu bağlamda I/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararıyla Türkiye ve AT arasında Gümrük Birliği'nin yürürlükte olması esasına dayanan kurallar saptanmıştır. Bu yönüyle I/95 sayılı karar diğer Ortaklık Konseyi kararlarından farklı bir hukuki düzenlemeye sahip olmuştur.¹⁸⁷ Kararın 1 Ocak 1996 yılında yürürlüğe girmesiyle Türkiye-AB arasında Gümrük Birliği oluşturulmuş; bu tarih itibariye AB ülkeleri ile Türkiye arasındaki tüm gümrük vergileri kaldırılmış ve 1964'te Ankara Antlaşmasıyla başlayan süreç tamamlanmıştır. Gümrük Birliği Türkiye-AB ilişkilerinde bir değirmen taşı olmakla birlikte tam üyeliğe geçiş için önemli bir adımdır.¹⁸⁸

2.2.3. Türkiye'nin Tam Üyelik Süreci

¹⁸⁶ Esra Çayhan, **a.g.m.** s. 479.

¹⁸⁷ Çınar Özen, "I/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Çerçevesinde Türkiye'nin Yükümlülükleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı II, Yıl 6, Sayı 36, Kasım-Aralık 2000, s. 1145

¹⁸⁸ Berna Türkdoğan Uysal, **a.g.e.** s. 146.

¹⁸⁹ Özlem Terzi, "New Capabilities, Old Relationship: Emergent ESDP and EU-Turkish Relations", **Southeast European Politics**, Haziran 2002, Vol. 3, No: 1, s. 52, (Çevrimiçi) <http://www.seep.ceu.hu/archives/issue31>, 28 Nisan 2006.

Gümrük Birliği'nin kurulmasının Türkiye'de yarattığı beklenti tam üyelik sürecinin de hemen başlayacağı yönünde olmuştur. Özellikle Avrupa Birliği'nin 1993 yılında Kopenhag Zirvesinde aldığı genişleme kararıyla Türkiye'nin tam üyelik ümidi de artmıştır. 1995 yılında Türkiye, ekonomik gelişmeyle siyasi diyaloga ilaveten, AB ile Akdeniz ülkeleri arasında bir sivil toplum takviyesi sağlayan Avrupa-Akdeniz Diyalogu'na dâhil olmuştur.¹⁸⁹ Fakat AB yetkilileri, Türkiye'ye tam üyelik perspektifi verme niyetinde olmadıklarını, ilişkilerin Gümrük Birliği çerçevesinde yürütülmesi yaklaşımını benimsediklerini, Gündem 2000 raporunda dile getirmişlerdir. Rapor, MDAÜ ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 2000'li yıllarda AB'ye tam üye olmasını öngörürken, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik sebeplerden ötürü genişleme kapsamına dâhil edilemeyeceği ifade etmiştir. Gündem 2000, Türkiye'nin gelecekteki üyeliğini teyit ederken, bunun somut ve kapsamlı reformlar gerçekleştirilirse mümkün olabileceğini belirtmiştir.¹⁹⁰

Türkiye'nin tam üyelik beklentisi 1997 yılında tamamen hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde Gümrük Birliği ile ilişkilerde görülen yumuşamaya karşın, 1997 Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin diğer aday ülkelerle aynı statüde ele alınmaması, bu hayal kırıklığının en büyük sebebi olmuştur.¹⁹¹ Zirvede AB'ye hangi ülkelerin aday olabileceği açıklanmış, listede 10 devlet ilk sırada yer almış, Türkiye ise **“bir gün aday olabilecek ancak bugün için yetersiz”** bir ülke olarak tanımlanarak aday ülkeler arasında yer alamamıştır.¹⁹² Avrupa Birliği Lüksemburg'da; Türkiye ile “Yakınlaşma Stratejisi” kapsamında Kıbrıs ve Ege Sorunlarının çözmesini, insan hakları ve azınlıklara saygı göstermesini ve Türkiye'nin Lahey Adalet Divanı'nın yetkisini kabul etmesini şart koşmuştur.¹⁹³ Bu stratejide aynı zamanda Ankara Antlaşması'nda

¹⁹⁰ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 365.

¹⁹¹ Esra Çayhan, **a.g.m.**, s. 479.

¹⁹² Beril Dedeoğlu, **a.g.m.** s. 35.

¹⁹³ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 366.

öngörölmüş bulunan imkânların geliştirilmesi, Gümrük Birliği'nin güçlendirilmesi, mali işbirliği ve mevzuat uyumu gibi unsurlara yer verilmiş ve gelişmelerin düzenli olarak Ankara Antlaşması'nın 28. maddesi, Kopenhag Kriterleri ve AB'nin 29 Nisan 1997 tarihli deklarasyonu çerçevesinde gözden geçirilmesi öngörölmüştür.¹⁹⁴ Zirvede alınan kararlarla, zaten inişli-çıkışlı bir seyir izleyen ilişkiler, yeniden sıfır noktasına dönmüştür. Bu dışlama, bardağı taşıran son damla olmuş ve dönemin hükümeti AB ile siyasi konuları görüşmeme sadece Ankara Antlaşması, Katma Protokol ve Gümrük Birliği hükümleri çerçevesinde ilişkileri devam ettirme kararı almıştır.¹⁹⁵

AB, Türkiye'nin bu sert davranışına karşılık Lüksemburg'da Türkiye'yi dışlamanın bir hata olduğunu kabul edip, yeni bir girişim başlatmıştır. Özellikle Türk tarafının tepkilerini yumuşatabilmek için “Türkiye için Avrupa Stratejisi” adlı bir belgeyi 4 Mart 1998'de kabul etmiş, asıl iyileştirmeyi ise Cardiff Zirvesi'nde yapmıştır.¹⁹⁶ 15–16 Haziran 1998 tarihlerinde yapılan Cardiff Zirvesi'nde Türkiye'ye yönelik olarak daha önceki zirvelerde alınan kararlar aynen korunsa da kullanılan dilde yumuşama fark edilmiştir. Cardiff Zirvesi'nin Türkiye'ye bakış açısı, nispeten olumlu olarak değerlendirilmişse de, Türk Hükümeti bu sonuçları tatminkâr bulmamış ve Lüksemburg Zirvesi'nin ardından ortaya koyduğu tavrında herhangi bir değişiklik yapma yoluna gitmemiştir. Cardiff Zirvesi'nin ardından, genişleme süreci ile ilgili en önemli gelişme AB Komisyonunun Türkiye için 4 Kasım 1998 günü gelişmeleri kaydeden ilerleme raporunu yayınlanması olmuştur. Bu ilerleme raporunda önerilenler doğrultusunda 11–12 Aralık 1998 tarihlerinde Viyana'da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirvesi'nde, AB'nin Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdiğine değinilerek ilişkilerin Avrupa Stratejisi çerçevesinde devam ettirileceği belirtilmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Atilla Sandıklı, **a.g.m.**, s. 6.

¹⁹⁵ Mehmet Özcan, **1990 sonrası Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri**.

¹⁹⁶ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 367.

¹⁹⁷ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 107.

AB, Lüksemburg Zirvesi'nden sonraki iki yıl boyunca yumuşak mesajlar vererek Türkiye'nin sert tavrını kırmaya çalışmıştır. Bu amaçla 13 Ekim 1999 tarihinde açıklanan ikinci ilerleme raporuna göre ilk kez Türkiye'ye tam üyelik perspektifi verilmesi önerilmiştir.¹⁹⁸ Raporda Türkiye'de bir demokratik sistemin temel özelliklerinin mevcut olduğu fakat ülkenin Kopenhag siyasi kriterlerini hala karşılayamadığı belirtilmiştir. Siyasi kriterler açısından bakıldığında rapor insan hakları ve azınlıkların korunmasında ciddi eksiklikler olduğundan, ifade özgürlüğünün kısıtlandığından, Milli Güvenlik Kurulu'nun Türk siyasi hayatında büyük rol oynamaya devam ettiğinden bahsetmiştir. Ayrıca idam cezasının kaldırılması gerektiği, işkencenin kayıpların ve yargısız infazların sistematik şekilde olmasa bile, hala devam ettiği dile getirilmiştir.¹⁹⁹

Bu gelişmelerin yanı sıra uluslararası alanda yaşanan değişimler Türkiye'nin üyelik sürecini hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Türkiye'nin Avrupa ile "kavga" diplomasisi yaşadığı bu dönem ABD'nin Türkiye'nin adaylığını savunması ve bu konuda Avrupa'ya baskı yapması bakımından önemli olmuştur. 1999 Helsinki 10-1 Zirvesi'ne kadar olan dönemde Türkiye kötüye giden ekonomisini düzeltememiş, sınır komşularıyla sorunlarını halledememiş ve aynı zamanda Kopenhag kriterlerinin gerçekleşmesi yolunda hiçbir ilerleme sağlayamamıştır.²⁰⁰ 1 Aralık 1999'da Helsinki'de gerçekleşen Avrupa Konseyi Zirvesi ile (Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı) Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir açılım sağlayacak ilerlemeler yaşanmıştır. Buna göre **"Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine uyum sağlama yolundaki reformları devam ettirme kararlılığını" olumlu karşılayan Avrupa Konseyi Türkiye'nin adaylık statüsünü resmileştirmiştir.**²⁰¹ Bu zirve Türkiye'nin 35 yıldır süren Avrupa Birliği serüveninde bir dönüm noktası sayılmıştır. Türkiye'nin bu toplantıda oy birliği ile "aday

¹⁹⁸ Can Baydarol, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁹⁹ Emin Çarıkçı, "Türkiye'nin AB'ye Tam Üyelik Meselesi ve Kriterleri", **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı II, Yıl 6, Sayı 36, Kasım Aralık 2000, s. 1227.

²⁰⁰ Beril Dedeoğlu, **a.g.e.**, s. 36.

²⁰¹ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 79-80.

ülkeler listesi”ne alınması, ülkeye yeni bir statü kazandırmıştır. Bu taraftan bakıldığında zirve, diğer aday ülkelerle eşit muamele şansını yakalayan Türkiye için hızla AB gündemini yakalama ve kendi sosyo-ekonomik kalkınma modelini revize etme şansını sağlayan bir gelişme olmuştur.²⁰²

Helsinki Zirvesi’yle AB, adayları eşit koşullarda üyeliğe hazırlama yükümlülüğü altına girmiştir. Türkiye açısından AB’nin yükümlülüğü diğer adaylarla aynı koşullarda bir hazırlık dönemi sağlanması, izlenecek yolu belirleyecek olan Katılım Ortaklığının Türkiye’nin koşullarını dikkate alarak hazırlaması, MDAÜ’ne öngörülen katılım ortaklığı araçlarından Türkiye’nin aynı şekillerde faydalanmasını sağlayabilmektir.²⁰³ AB’nin Türkiye’nin adaylığı ile ilgili aldığı karar aceleyle gelmiş siyasal bir karar olsa da, kararın verilmesiyle geri dönülmez rasyonel bir süreç başlamıştır. Tüm aday ülkelere uygulanan prosedür Türkiye içinde uygulamaya konmuş ve Türkiye diğer aday ülkeler gibi Katılım Öncesi Stratejisinden yararlanmaya başlamıştır.²⁰⁴ Bu stratejiye göre Türkiye Topluluk programları ve ajanslarına aday ülkeler ile birlik arasında yapılan toplantılara katılma imkânına sahip olmuş, **“müktesebatın analitik incelenmesini içeren bir süreç başlatması”** için Komisyon çalışmalarına başlamıştır. AB Konseyi kararları çerçevesinde bir Katılım Ortaklığı hazırlanması, Müktesebata uyum için bir Ulusal Program ve gelişmeleri kaydedecek İlerleme Raporlarının oluşturulması öngörülmüştür. Bu araçlar Türkiye’nin AB’ye üyeliği için resmi adaylığının kanunen teyit edildiği katılım ortaklığı stratejisinin üç sütununu oluşturmuştur.²⁰⁵ Bu bağlamda üç yıl aradan sonra 11 Nisan 2000 yılında toplanan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Türkiye’nin adaylık süresince izleyeceği usul ve esasları belirlemiştir. Buna göre

²⁰² Derya Sevinç, “Genişleme Sürecinde Türkiye’nin AB’deki Geleceği”, Temmuz 2003, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org/vayin/gorus>, 12 Ocak 2006.

²⁰³ Fuat Miras, “Türkiye’nin AB’ye Tam Üyelik Perspektifi ve Türkiye Ekonomisi”, **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı II, Yıl 6, Sayı 36, Kasım Aralık 2000, s. 1223.

²⁰⁴ Beril Dedeoğlu, **a.g.e.**, s. 36.

²⁰⁵ Volkan Bozkır, “2001 Regular Report and Turkey-EU Relations In The Aftermath Of The Leaken Summit”, **The European Union Enlargement Process and Turkey**, ed. Muzaffer Dartan, Çiğdem Nas, İstanbul, Marmara University Publication, No: 691, 2002, s. 213.

²⁰⁶ Emin Çarıkçı, **a.g.m.**, s. 1230.

MDAÜ'ne yapılan uygulamaya paralel olarak AB müktesebatına uyum kapsamında tarama sürecinin başlatılabilmesi için 8 adet alt komite oluşturulmuş ve bu alt komitelerin faaliyete geçmesi öngörülmüştür.²⁰⁶ Ortaklık Konseyi'nin diğer politik kararı ise, AT ile Türkiye arasında kamu alımları piyasalarının karşılıklı olarak açılmasına ve hizmetlerin serbestleştirilmesine yönelik bir anlaşma için müzakerelerin başlatılmasını öngörmesidir.²⁰⁷ Tüm bu gelişmeler yaşanırken AB tarafı adaylık sürecini başlatmak için Kopenhag Kriterleri'nin gerçekleşmesini ön koşul olarak belirterek kendini bir çeşit koruma altına almıştır. Bu bağlamda Parlamento'nun adaylık sürecini 5 yıllık bir süre ile kısıtlama kararı alma tartışmalarına girmiş olması da ilginç bir gelişmedir.²⁰⁸ Bu süreç içinde Avrupa Parlamentosu (Ekim–Kasım 2000) Türkiye aleyhine kararlar almaya devam etmiştir. Bu çerçevede “Ermeni Soykırımı” yasa tasarısı ve KKTC olmadan da Kıbrıs'ın AB'ye girebileceğine dair tavsiye niteliğinde bir rapor Parlamento tarafından kabul edilmiştir.²⁰⁹

Türkiye açısından 2000'in son ayları, Katılım Ortaklığı Belgesi ve Nice Zirvesi tartışmaları ile geçmiştir. Katılım Ortaklığı, katılım öncesi stratejisinin odağını oluşturmuş; bu yönde Türkiye'nin adaylığının teyit edilmesi ile Katılım Öncesi Stratejisinin en önemli unsuru olan **Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)** 8 Kasım 2000 tarihinde açıklanmıştır.²¹⁰ KOB, Türkiye'nin adaylık sürecinde çok önemli bir yasal süreci tamamlarken, Helsinki Kararlarının uygulanması açısından da yaşamsal bir öneme sahiptir. Çünkü AB'nin Helsinki'de genel olarak ifade ettiği noktalar burada somut ve ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi, AB Komisyonu tarafından tek taraflı olarak 2000 İlerleme Raporu'ndan hareketle hazırlanan, Türkiye için AB'ye katılım kriterlerinin karşılanması yönünde ilerleme kaydetmesi gereken

²⁰⁷ Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2000 Yılı İlerleme Raporu.

²⁰⁸ Mehmet Özcan, **1990 Sonrası Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri**.

²⁰⁹ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 395.

²¹⁰ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 109.

öncelikli alanların belirlendiği bir yol haritası niteliğindedir.²¹¹ Belgede ayrıca AB üyeliğinin “**olmazsa olmaz**” koşulları hatırlatılmış, siyasi kriterler karşılanması gereken öncelikli hedef olarak saptanmıştır.

AB, yeni üyeleri içine dâhil etmeden mutlaka kurumsal düzenlemeleri bitirmek zorunda kaldığından, 2000 yılının sonunda Birlik üyesi ülkelerle aday ülkelerin devlet ve hükümet başkanları Nice Zirvesinde bir araya gelmişlerdir.²¹² Nice Antlaşması, AB'nin katılım müzakereleri yürütülürken on iki ülkeyi kapsayacak şekilde genişlediği zaman AB kurumlarının nasıl bir işleyişe sahip olacağını belirlemiştir.²¹³ Zirve sonucunda imzalanan (Şubat 2001) AB kurucu antlaşmalarını tekrardan gözden geçiren Nice Antlaşması, Şubat 2003'te yürürlüğe konmuştur.²¹⁴ Zirvede Avrupa birikmiş sorunlarıyla boğuşmuş; genişlemeden temsil oranlarına, yönetimin işleyişinden örgütlenme biçimine, toplumsal güvenlikten askeri yapılanmaya kadar pek çok konu ele alınmıştır. Bu konular ele alınırken 12 aday ülkenin Birliğe katılımıyla oluşan 27 ülkenin yer alacağı bir genişleme perspektifi göz önünde bulundurulmuş fakat hazırlanan tablolarda Türkiye'ye yer verilmemiştir.²¹⁵ Türkiye, Nice zirvesi'nde ufak bir ayrıntı olarak ele alınmıştır. Kısaca AB Türkiye'nin tam üyelik umudunu canlı tutarken bir yandan onu dışlamaya yönelik girişimler başlatmıştır. Ancak Birlik, Lüksemburg'da yaptığı hatayı tekrarlamayarak Türkiye ile müzakerelerde erteleme takvimini belirlemiş, müzakerelerin 2010 yılına kadar başlamayacağını belirtmiştir. Sonuçta Nice, Helsinki'de ilan edilen Türkiye adaylığının yalnızca göstermelik olduğunu açıkça ortaya koymuştur.²¹⁶

²¹¹ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 400.

²¹² M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 82.

²¹³ Özlem Terzi, “Avrupa Birliği: Avrupa’da Bütünleşmenin Tarihsel Dönüşümü”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ekim 2001, Sayı: 25, s. 254.

²¹⁴ Christopher Brewin, **Turkey and Europe After The Nice Summit**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2002, s. 15.

²¹⁵ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 48.

²¹⁶ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 409.

Türkiye’de ise 2000 yılının başından itibaren iç ve dış politika gündeminin bir numaralı maddesi AB’ye tam üyelik olgusu olmuştur. AB konusu hem iç hem dış politikada katalizör niteliğine bürünürken, Komisyon’un Aralık 2000’de hazırladığı Katılım Ortaklığı Belgesi ışığında Türkiye 19 Mart 2001 tarihinde “**Müktesebatın Üstlenilmesi İçin Ulusal Programı**”²¹⁷’ni kabul etmiş, 24 Mart 2001’de 25352 sayılı resmi gazetede yayımlamıştır.²¹⁷ Ulusal Program, yapısı itibariyle, tam üyelik hazırlıkları kapsamında siyasi, ekonomik kriterlere ve müktesebata uyumda atılacak adımların ve diğer katılım önceliklerinin uygulanma sırasını ve bu uygulamalar için öngörülen kurumsal ve mali gereksinimler ile kısa ve orta vadede uyum takvimini gösteren bir belge konumundadır.²¹⁸ Türkiye’nin AB’ye sunduğu ulusal programa tepki çok net olmamakla beraber, ayrıntılara girilmemiş, özellikle anadilde yayın ve kültürel haklar konusunda açık olmayan ifadelerle yer verildiği için eleştirilmiş fakat programın sunulması bile bir aşama kaydedildiğini göstermiştir.²¹⁹

2001 yılına gelindiğinde Türkiye Ulusal Program kapsamında müktesebata uyum çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çerçevede Anayasa’da değişiklikler ve ekonomik reformlar gerçekleştirilse de ilişkilerde ciddi anlamda bir ilerleme sağlanamamıştır.²²⁰ Haziran 2001 Göteborg Zirvesi’nde diğer adayların kaydettikleri gelişmelere sıcak destek verilirken Türkiye bu dayanışma kapsamının dışında tutulmuş ve kısa bir süre aralığında yer alabilmiştir.²²¹ Ayrıca MDAÜ’ni tam üyeliğe hazırlamaya yönelik mali yardım programlarına karşın Türkiye, Akdeniz ülkeleri arasında işbirliğini öngören MEDA programı kapsamında yer almış; bu sebeple diğer aday ülkelerle arasında bir dengesizlik oluşmuştur.²²²

²¹⁷ Popüler Tarih, s. 61.

²¹⁸ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 110.

²¹⁹ Mehmet Özcan, **1990 Sonrası Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri**.

²²⁰ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 411.

²²¹ Cengiz Aktar, **Avrupa Okumaları**, ed. Sinan Kılıç, Kanat Kitap 2, İstanbul, Pusula Yayıncılık, Kasım 2003, s. 70.

²²² Fuat Miras, **a.g.m.**, s. 1223-1224.

13 Kasım 2001’de Komisyon’un sunduğu ilerleme raporu bu olumsuzluklara rağmen Türkiye’ye üyelik anlamında umut vermiştir. 2001 Düzenli Raporu öncekilerden farklı olarak Türkiye’de yapılmış anayasa değişiklikleri ve diğer reformlarında etkisiyle AB’nin daha yumuşak ve olumlu bir dil kullanmasına sebep olmuştur.²²³ Bu anayasa değişiklikleri, ABD’nin dost tavsiyeleri ile Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Kıbrıs konularında alınan karar ve inisiyatifler ve en önemlisi 11 Eylül’ün dünya jeopolitiğindeki sonuçları Türkiye’nin geriye doğru giden üyelik sürecini canlandırmıştır.²²⁴ Fakat raporla birlikte yayımlanan ve tüm adayların kısaca değerlendirildiği Strateji Belgesi’nde Türkiye’ye tarama sürecinin açılması önerilmemiş; bunun gerekçesi olarak tarama sürecinin üyelik müzakereleriyle eş değer görülmesi ve Türkiye’nin müzakerelere başlamak için gerekli siyasi kriterleri karşılayamaması gösterilmiştir.²²⁵

Bu olumlu çerçevede 14–15 Aralık 2001 tarihinde Brüksel/Laeken’de AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Türkiye-AB ilişkileri açısından olumlu geçen Zirve Sonuç Bildirgesinin 12. paragrafında **Türkiye’nin son dönemde siyasi kriterleri yerine getirmede önemli bir ilerleme kaydettiği ve katılım müzakerelerinin açılmasına yönelik perspektife yaklaştığı belirtilmiştir.**²²⁶ Bildiride Kıbrıs Sorununa da yer verilmiştir. 1995’ten beri bütünleşme süreci kapsamında sürekli yıldırılmaya çalışılan Türkiye, Rum Kesiminin KKTC ile orantılı şekilde ilerleme sağlaması gerektiğini Laeken’da tekrarlamıştır.²²⁷ Ayrıca 2004 Avrupa Parlamentosu seçimlerinden önce AB’ye tam üye olabilecek adaylar arasında Kıbrıs Rum kesimi de yer almış; bu sebeple BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda toplu bir çözüme gidilmesi gerekliliği ortaya konmuştur.²²⁸

²²³ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 85.

²²⁴ Cengiz Aktar, **a.g.e.**, s. 76.

²²⁵ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 418.

²²⁶ Berna Türkdoğan Uysal, **a.g.e.**, s. 150.

²²⁷ Christopher Brewin, **a.g.e.**, s. 31.

²²⁸ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 420.

2002 yılı Türkiye-AB ilişkilerinde “en hareketli yıllardan biri” olarak nitelendirilmiştir. 21–22 Haziran 2002 tarihlerinde gerçekleşen Sevilla Zirvesi’nde, Türkiye’nin gerçekleştirdiği reformlar Konsey tarafından memnuniyetle karşılanmış, katılım yönündeki çabaların desteklendiği belirtilmiştir.²²⁹ Katılım müzakerelerinin başlaması için gerekli olan Kopenhag Siyasi Kriterleri’nin karşılanması doğrultusunda, Sevilla Zirvesi sonrasında demokratik uyum paketleri çıkartılmaya başlanmıştır. Bu uyum çalışmaları doğrultusunda Türk Ceza Yasası, Terörle Mücadele Kanunu, DGM Kanunu ve Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu gibi yasalarda önemli değişiklikler yapılmıştır. Özellikle TBMM tarafından 3 Ağustos 2002 tarihinde üçüncü uyum yasası paketi çerçevesinde, idam cezası -savaş ve savaş tehdidi halleri dışında- Türk hukuk sisteminden çıkarılmış; farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması önündeki hukuki engeller kaldırılmış; basın suçlarına ilişkin hapis cezaları para cezasına çevrilmiş; Lozan azınlıkları vakıflarına ilişkin taşınmaz mal rejimi tekrardan düzenlenmiş; göçmen kaçakçılığı Türk Ceza Kanunu kapsamına alınmış; “*ifade özgürlüğü*” yasa tasarısına açıklık kazandırılmıştır. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında **yargılanmanın yenilenmesi** yoluna gidilmesi kolaylaştırılmış, ayrıca bugüne kadar kesinleşmiş kararlarında yargılamanın yenilenmesi kapsamına alınmasına karar verilmiştir.²³⁰

Katılım müzakerelerinin başlatılması amacıyla yürütülen uyum çalışmaları özellikle siyasi alanda önemli ilerlemeler sağlamış olsa da müzakerelerin açılması için yeterli olamamıştır. 12–13 Aralık 2002 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi’nde uyum yönünde kaydedilen ilerlemeler olumlu karşılanmış; aday ülkelerden 10’u genişleme sürecine dâhil edilirken Türkiye dışarıda kalmıştır.²³¹ Zirve Sonuç Bildirgesi’nde Konsey 2004 yılı Düzenli İlerleme Raporu ve Komisyon’un görüşleri doğrultusunda, **AB, Aralık 2004 tarihli Zirve’de Türkiye’nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini yerine**

²²⁹ Erhan Erçin, **a.g.e.**, s. 114.

²³⁰ Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 422-423.

²³¹ Atilla Sandıklı, **a.g.m.**, s. 8.

getirdiğine kanaat getirdiği takdirde üyelik müzakerelerinin gecikmeksizin başlatılacağını taahhüt etmiştir.²³² Bu taahhüt ve 2002 İlerleme Raporu çerçevesinde revize edilmiş bir KOB hazırlanması, yasaların uyumlu hale getirilmesi için çalışılması, Gümrük Birliği'nin geliştirilip, derinleştirilmesi, mali işbirliğinin artırılması yönünde kararlar alınmıştır.²³³ Bu kararlar doğrultusunda siyasi kriterleri karşılama yolunda ilerleme kaydeden Türkiye için gözden geçirilmiş bir KOB,14 Nisan 2003 tarihinde Konsey tarafından kabul edilmiştir. Bu belgeyle Türkiye'nin son iki yılda kaydettiği gelişmeleri dikkate alarak öncelikli eyleme ihtiyaç duyulan alanlar saptanmıştır. Gözden geçirilmiş KOB katılım öncesi yardımın programlanması için temel oluştururken, birçok alanda işbirliğinin geliştirilmesi konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.²³⁴ Yeni Katılım Ortaklığı Belgesine paralel olarak Yeni Ulusal Program Avrupa Birliği Genel Sekterliği tarafından hazırlanmış, 23 Haziran 2003'te kabul edildikten sonra 24 Temmuz 2003'te resmi gazetede yayımlanmıştır.²³⁵

3 Kasım 2002 seçimleriyle Türkiye'de iktidara gelen AKP hükümeti, AB ile ilişkiler konusunu programının en öncelikli maddeleri arasında almış, bu yönde gösterdiği çabalarla uyum paketleri kabul edilmiştir. Ayrıca 19 Nisan 2003 tarihinde TBMM'de uyum yasama çalışmalarının daha etkin bir şekilde yürütülmesi amacıyla, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine ilişkin gelişmeleri izleyip, müzakere edecek ve TBMM'ye sunulan kanunları, tüzükleri, kanun hükmünde çıkan kararnamelerin AB mevzuatına uygunluğunu inceleyecek olan **Avrupa Uyum Komisyon**'u kurulmuştur. Hükümet, katılım müzakerelerinin başlaması için ön şart niteliğindeki siyasi kriterlere uyum konusundaki gereken düzenlemeleri uyum yasalarıyla hızla gerçekleştirmiştir. Yapılan tüm reformların 2004'e kadar eşzamanlı olarak uygulamaya konması hedeflenmiştir. AB Komisyonu Türkiye'nin attığı bu adımları ve gerçekleştirdiği

²³² Cihan Dura, Hayriye Atik, **a.g.e.**, s. 426.

²³³ M.Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 86.

²³⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi, Ankara, Nisan 2003, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/abigm/tabii/kob/KOB-DPT21Nisan2003.pdf>, 11 Mayıs 2006.

²³⁵ M.Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 86.

reformları, 5 Kasım 2003'te yayımladığı 2003 Düzenli İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi'nde siyasi, ekonomik ve müktesebata uyum açısından değerlendirmiştir.²³⁶

2004 yılına gelindiğinde ise Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı gözlenmiştir. Özellikle Komisyon'un 6 Ekim 2004 tarihinde yayımladığı İlerleme Raporu'nda Konsey'e Türkiye'nin siyasi kriterleri belirli ölçülerde karşıladığını belirterek, tam üyelik müzakerelerine başlanmasını tavsiye etmesiyle Türkiye Avrupalı olma yolunda önemli bir aşama kaydetmiştir.²³⁷ Bunu takiben Konsey, Komisyon'un 6 Ekim 2004 tarihinde sunduğu olumlu tavsiyelere dayanarak üyelik görüşmelerini başlatma kararı almıştır. 17 Aralık 2004'te Brüksel'de yapılan Avrupa Birliği Zirvesi'nde Avrupa Konseyi, zorlu görüşmelerin ardından, Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini tatmin edici şekilde yerine getirdiğine kanaat getirerek **katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmasına karar vermiştir.**²³⁸ Bu zirvede alınan ve Haziran 2005'te teyit edilen kararlar doğrultusunda Komisyon, Türkiye ile üyelik müzakerelerinin prosedür ve ilkelerini ortaya koyan bir "*müzakere çerçeve belgesi*" önermiştir. Avrupa Konseyi, Brüksel'de Türkiye'nin geniş kapsamlı reform sürecinde göstermiş olduğu kararlı ilerlemeyi memnuniyetle karşılarken, Türkiye'nin bu reform sürecini devam ettireceğine dair inancını ifade etmiştir. Ayrıca, Konsey Türkiye'den, Komisyon tarafından belirlenmiş olan altı ayrı mevzuat başlığının yürürlüğe koyulmasına yönelik çabalarını etkin bir şekilde sürdürmesini beklemiştir.²³⁹ İlk başta olumlu gözüken bu zirve, satır aralarında kullanılan kelimelerle imkânsıza yaklaşmıştır. Özellikle, müzakerelerin açılması için kesin bir tarihin öngörülmesi ve "*müzakerelerin ortak hedefi katılımdır*" ifadesi özel statü olasılığını dışarıda bırakmış olsa da, ardından gelen ifadeler müzakerelerin sonucunu ve hedefini ucu açık bırakmıştır.²⁴⁰

²³⁶ Atilla Sandıklı, **a.g.m.**, s. 8.

²³⁷ **A.e.**

²³⁸ Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu.

²³⁹ Popüler Tarih, s. 61.

3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakerelerinin başlatılması için gerekli olan Müzakere Çerçeve Belgesi'nin imzalanması bir diğer sorunu da beraberinde getirmiştir: **“Ayrıcalıklı (İmtiyazlı) Ortaklık”**. Avusturya'nın isteği ile Belge'ye Türkiye'nin tam üyelik amacına ulaşamaması durumunda, Avrupa Birliği'nin geleceğini riske etmeyecek, bir yandan da Türkiye'yi AB'nin dışına ötelemeyecek bir *“Ayrıcalıklı Ortaklık”* ifadesi eklenmeye çalışılmıştır.²⁴¹ Türkiye'nin bu ifadeye karşı sert tavrı sonucu Avusturya'nın tutumunu değiştirmek zorunda kalmıştır. 29 Temmuz 2005'te AB tarafından yayınlanan Müzakere Çerçeve Belgesi kararları doğrultusunda müzakereler 35 fasılda ve Hükümetlerarası Konferans şeklinde yürütülecek; kararlar oybirliği ile alınacaktır. Konsey, **“Birliğin kurucu değerleri olan demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve temel özgürlüklerin ciddi ve devamlı surette çiğnenmesi halinde”** Komisyon'un tavsiyesi ile üyelik müzakerelerini durdurma hakkına sahip olacaktır. Ayrıca Türkiye gibi üyeliği ciddi mali sonuçlar doğuracak ülkelerle tam üyelik müzakereleri ancak AB'nin yeni mali çerçevesinin oluşturulacağı 2014 yılından sonra tamamlanabilecektir.²⁴²

AB, 2004 yılında yaşadığı genişlemeyle birleşik bir Avrupa yaratmaya çalışmış; 2005 Nisan ayında ise Bulgaristan ve Romanya ile Katılım Antlaşmaları imzalayarak bu hedefe yaklaşmıştır. Türkiye ve Hırvatistan ile Ekim 2005'te başlatılan katılım müzakereleri ise uzun soluklu bir maraton niteliğinde algılanmıştır.²⁴³ Müzakerelerin başlanmasıyla Komisyon uyum çerçevesinde düzenli olarak sürdürdüğü takibi devam ettirmiş ve gelişmeler doğrultusunda 2005 İlerleme Raporunu hazırlamıştır. Raporun giriş kısmında daha önceki Avrupa Birliği zirvelerinde Türkiye ile ilgili alınan kararlar doğrultusunda **3 Ekim'de müzakere sürecine başlandığı hatırlatılarak, Katılım**

²⁴⁰ Engin Selçuk, “Brüksel Avrupa Konseyi Sonuç Bildirgesi Üzerine Notlar (17 Aralık 2004), Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılımı: ‘İmkânsız Tanımlamak’”, **Stratejik Öngörü**, Tasam Yayınları, Sayı: 4, Aralık 2004, s. 172.

²⁴¹ Beril Dedeoğlu, **a.g.m.**, s. 42.

²⁴² Avrupa Komisyonu, Zirve Sonuç Bildirgesi, Brüksel, 16-17 Aralık 2004.

²⁴³ Engin Selçuk, **a.g.m.**, s. 173.

Anlaşması'nın “memnuniyet verici bir şekilde” ilerlediği kaydedilmiştir. Bu rapor her ne kadar hacim ve içerik olarak 2004 yılı İlerleme Raporunun gerisinde kalsa da üyelik müzakerelerine başlanması sonrası yayınlanan ilk rapor olması nedeniyle özel bir öneme sahiptir.²⁴⁴ AB ile Türkiye arasındaki tam üyelik müzakerelerinin başlangıç noktasını “tarama süreci” teşkil etmiştir. Burada amaç AB hukuki mevzuatının incelenerek Türk mevzuatıyla karşılaştırılması ve eksiklerin tespit edilerek giderilmesini sağlamaktır. 20 Ekim 2005 tarihinde başlayan tarama süreci birçok fasılda ayrıntılı incelemelere gidilmesine sebep olmuştur. Bu sürecin 2006 yılı itibariyle bitirilmesi ve fiili müzakerelere başlanması hedeflenmiştir.²⁴⁵

2006'ya gelindiğinde ise ilk olarak Komisyon, Ekim 2004 tarihli tavsiyesine dayanarak, Türkiye ile ilgili aldığı kararlarda siyasi reform sürecinin devam etmesi gerektiğini ve geri dönülemez niteliğinin garanti altına alınması amacıyla AB'nin siyasi reformlar alanındaki ilerlemeyi yakından izlemesini önermiştir. Komisyon bu amaçla 2005 yılı içinde gözden geçirilmiş bir **Katılım Ortaklığı Belgesi**'nin kabul edilmesi önerisinde bulunmuştur.²⁴⁶ Gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi, aday ülkeye üyelik için hazırlıklar sırasında yardımcı olmak üzere kullanılacak bir dizi siyasi araç açısından zemin sağlamaktadır. 2006 Ocak'ta kabul edilen gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi katılım hazırlıklarında Türkiye'nin yerine getirmesi gereken kısa ve orta vade önceliklerini belirlemiş ve Türkiye için gelecekte yapılacak siyasi reformlarda bir temel, kaydedilen ilerlemenin ölçülebileceği bir kıstas teşkil etmiştir.²⁴⁷

2006 yılında iç ve dış politikadaki gelişmelerle oldukça yoğun bir yılı geride bırakan Türkiye, basın yayın organlarının gündeminde de önemli bir yer tutmuştur.

²⁴⁴ Ercüment Tezcan, “2005 İlerleme Raporuna İlişkin Birtakım Değerlendirmeler-II”, (Çevrimiçi) <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=174&type=12>, 04 Nisan 2007.

²⁴⁵ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 92-93.

²⁴⁶ Avrupa Komisyonu, 2005 Genişleme Stratejisi Kağıdı, Brüksel, 9 Kasım 2005.

²⁴⁷ Türkiye ile Katılım Ortaklığı Belgesinde Yer Alan İlkeler, Öncelikler ve Koşullara İlişkin 23 Ocak 2006 tarihli KONSEY KARARI (2006/35/AT).

Türkiye'nin dış politikada Avrupa Birliği ile ilişkilerinin yanı sıra Kıbrıs konusunun bu ilişkilerdeki önemli payı, Türkiye'nin Ortadoğu politikası, Papa XVI. Benedict'in Türkiye ziyareti, Irak'la bağlantılı olarak Kuzey Irak'taki gelişmeler ve Terör Örgütü PKK konusu, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının (BTC) açılışı, iç politikada ise, "Cumhurbaşkanlığı seçimi tartışmaları, Damıştay'daki saldırı ve buna bağlı gelişmeler" 2006 yılında yabancı basın yayın organlarının ağırlıklı olarak ele aldıkları konuların başında gelmiştir. Fransız Parlamentosunda kabul edilen sözde "Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası", yazar Orhan Pamuk'un Nobel Edebiyat Ödülü alması ve bu bağlamda TCK'nin 301. maddesinin gündeme gelmesi, Türkiye siyasi gündeminin diğer konuları oluşturmuştur.²⁴⁸ Avrupa Birliği'nin yeni bir vizyon oluşturamamasından dolayı Türkiye'yi içine alma konusunda çekimser davrandığı bu son dönem içinde Türkiye AB'ye üyelikte karşısına çıkarılan engellerle uğraşmak zorunda kalmış, uyum çalışmalarına devam etmiştir. Bu yaşanan önemli gelişmeler karşısında Türkiye 2007 yılına kırk yılı aşkın bir süredir gerçekleşmeyen Avrupa rüyasının belki de hep bir rüya olarak kalacağını düşünerek girmiştir.²⁴⁹

²⁴⁸ Türkiye ile Katılım Ortaklığı Belgesinde Yer Alan İlkeler, Öncelikler ve Koşullara İlişkin 23 Ocak 2006 tarihli KONSEY KARARI (2006/35/AT).

²⁴⁹ T.C. Başbakanlık Basın - Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2006 Yılı Dış Basın Değerlendirmesi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AB MÜZAKERELERİ ve SORUN ALANLARI

"... Türkiye'yi yok etmeye girişenler, Türkiye'nin ortadan kaldırılmasında çıkar ve hayat görenler, zararlı olmaktan çıkmışlar, aralarında çıkarları paylaşarak, birleşmiş ve ittifak etmişlerdir. Ve bunun sonucu olarak, birçok zekâlar, duygular, fikirler, Türkiye'nin yok edilmesi noktasında yoğunlaştırılmıştır. Ve bu yoğunlaşma, yüzyıllar geçtikçe oluşan kuşaklarda, adeta tahrip edici bir gelenek biçimine dönüşmüştür. Ve bu geleneğin, Türkiye'nin hayatına ve varlığına aralıksız uygulanması sonucunda, nihayet Türkiye'yi islah etmek, Türkiye'yi uygarlaştırmak gibi birtakım bahanelerle, Türkiye'nin iç hayatına, iç yönetimine işlemiş ve sızmışlardır."

Mustafa Kemal Atatürk

Türkiye-AB ilişkilerinin resmi başlangıcı, Türkiye'nin ortaklık için 1959'da AET'ye yaptığı başvuruya dayanmaktadır. AET Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruyu kabul ederek üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiş ve bu doğrultuda 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. 1987 yılında ise Türkiye AB'ye resmi başvurusunu yapmıştır. Fakat ilişkilerin dönüm noktası, 1999 Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık statüsünün teyit edilmesi ile olmuştur. Bunun ardından 17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi'nde Türkiye-AB katılım müzakereleri tarihi 3 Ekim 2005 olarak belirlenmiştir. Müzakere sürecinde gerçekleştirilen siyasi, ekonomik ve hukuki tüm reformlar Türkiye'nin daha iyi bir konuma gelmesini sağlayacaktır. Fakat bu uyum reformlarının yanı sıra müzakere çerçeve belgesinde AB'nin sadece teknik olmayan bazı talepleri de göze çarpmaktadır. Bu anlamda müzakereler esnasında Türkiye'den taviz beklenecek politik konular Kıbrıs, patrikhane ve ekümeniklik, sözde Ermeni soykırımı, azınlık hakları ve insan hakları konularıdır.

3.1. MÜZAKERE ÇERÇEVESİ'NDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR

AB ile tam üyelik müzakereleri AB müktesebatının aday ülke tarafından üstlenilmesi sürecinden oluşmaktadır. Bu bağlamda müktesebat bir bütündür ve aday ülkeden bu bütünün tamamını üstlenmesi beklenmektedir.¹ Bu süreçte aday ülkelerin müktesebat için pazarlık yapma şansları yoktur. AB müzakereleri, beşinci genişleme deneyiminde olduğu gibi temel sorumluluğu Komisyon'a ait olan teknik ve objektif bir süreçtir. Fakat Türkiye örneğinde **müzakereler salt teknik ve objektif değil, aynı zamanda “yakından izleyici ve politik”** bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.² Bu sebeple Türkiye'nin AB üyeliği teknik boyuttan bağımsız bir siyasi denklemin sonucuna bağlıdır. Dolayısıyla Türk müzakere heyetinin, müzakere pozisyonunu hazırlarken Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinkinden farklı olarak daha ayrıntılı ve daha geniş geçiş dönemleri talep etmesi doğaldır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği, Birlik ülkelerinin Türkiye'ye ne zaman hazır olacaklarına bağlıdır.³

Müzakere sürecinde gerek AB ülkelerinin, gerekse Türkiye'nin yaptığı tartışmalarda belli başlı konular ön plana çıkmaktadır. Bu konular Türkiye'nin AB'ye üye olmasının önündeki engeller olarak uluslararası alana yansıtılmaktadır.⁴ Bu engeller AB'nin Türkiye'ye ilişkin görüşleri ve Türkiye'den talepleri olarak değerlendirilmekte ve ön koşul niteliğinde sayılmaktadır. AB'nin, Kopenhag Kriterleri olarak formüle ettiği bu talepleri, Kıbrıs sorunu, sözde Ermeni soykırımı, azınlık haklarının korunması, insan

¹ Sinan Ülgen, Tam Üyelik Müzakerelerinde Başarıyı Yakalamak, **AB-Türkiye Gündemi**, Ed. Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No:5, Ocak 2005, s. 2.

² Engin Selçuk, “Brüksel Avrupa Konseyi Sonuç Bildirgesi Üzerine Notlar (17 Aralık 2004), Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılımı: ‘İmkansız’ı Tanımlamak”, **Stratejik Öngörü**, s. 175.

³ Sinan Ülgen, **a.g.m.**, s. 17.

⁴ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **Avrupa Birliği**, Ankara, ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, ODTÜ Yayıncılık, t.y., s. 94.

haklarının uygulanması ve patrikhane meselesidir.⁵ Bunların tümünün yerine getirilmesine bağlı olarak üyelik sürecinde gelişmeler yaşanacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye, 17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi öncesinde Avrupa için bir iç politika ögesi durumuna gelmiştir. Türkiye'nin Birliğe katılımı yalnızca Birlik ve Türkiye için değil, tek tek üye devletlerin sınırları ve kimliği üzerine bir sorun haline gelmiştir. Bu tartışmaların gölgesinde kalan 2004 Avrupa Konseyi Sonuç Bildirgesi'nde müzakerelerin açılması için kesin bir tarih öngörülmüştür. Müzakerelerin açılması için bir tarihin belirlenmesi ve **“müzakerelerin ortak hedefi”** katılımıdır ifadesi özel statü olasılığını dışlayarak ilk bakışta Türkiye için olumlu bir etki yaratsa da satır aralarında üyeliğin önüne bir takım teknik ve politik hususlar konulmuştur. Müzakerelerin sonucuna yönelik olarak Bildirge'de “bu müzakereler sonucu önceden garanti edilemeyen açık uçlu bir süreçtir” ifadesinin yer alması bugüne kadar yapılan uygulamaların dışında bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.⁶ Müzakereler doğası gereği açık uçlu olması ve bu genel prensibin bugüne kadar kaleme alınmaması ve Türkiye için belirtilmiş olması pek de iyi niyetli gözükmemiştir.

Bunun yanı sıra Avrupa Konseyi geçmiş genişleme deneyimlerinden farklı olarak Türkiye'nin müzakere çerçeve belgesi oluşturulmadan bu çerçevenin ana hatlarını kendisi belirleyerek bundan sorumlu olan Komisyona politik bir mesaj göndermiştir. “Kısıtlayıcı” ve “yakından izleyici” nitelikte olan Türkiye'nin müzakere çerçeve belgesi, Türkiye'nin manevra alanını oldukça daraltmıştır.⁷ Eş zamanlı olarak müzakerelere başlayacak olan Hırvatistan'ın belgesinde ise bu şekilde bir tanımlamaya gidilmemiştir. Beşinci genişleme deneyiminde gözlemlendiği gibi müzakereler gerçekte teknik ve objektif bir süreçtir ve bu süreçte tüm sorumluluk Komisyon'a aittir. Oysa Türkiye örneğinde Komisyon'un önerisi üzerine Konsey'de oy birliğine dayalı bir oylama öngörülmüştür.

⁵ Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, “Avrupa Birliği Türkiye'den Ne İstiyor?”, Aralık 2001, (Çevrimiçi) <http://www.turkab.net/ab/turkisab01.htm>, 26 Ekim 2006.

⁶ Avrupa Birliği Zirve Sonuç Bildirgesi, Brüksel, 16–17 Aralık 2004.

⁷ Engin Selçuk, **a.g.m.**, s. 174.

Buradan da anlaşılacağı üzere her oylama öncesi Türkiye’den müzakerelerin teknik boyutları dışında kalan politik konularda taviz vermesi istenecektir. Bu anlamda Türkiye-AB katılım müzakerelerinin sadece teknik ve objektif olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu siyasi talepler katılım müzakerelerinin farklı bir boyutta değerlendirilmesini gerekli kılmış, müzakerelerde politik bir sürecin varlığı söz konusu olmuştur. Özellikle Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi’nde **“Birliğin temelini oluşturan, özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin bir aday ülkede ciddi ve devamlı bir biçimde ihlal edilmesi halinde, Komisyon, kendi inisiyatifi veya Üye Devletlerin üçte birinin talebi üzerine, müzakerelerin askıya alınmasını tavsiye eder ve ileriki bir dönemde tekrar başlatılması için şartlar önerir. Konsey, böyle bir tavsiye üzerine, aday ülkeyi dinledikten sonra, müzakerelerin askıya alınıp alınmayacağını ve tekrar başlatılması şartlarını nitelikli çoğunlukla kararlaştırır”** ifadesi müzakerelerin bir başka yönünü ortaya koymaktadır.⁸ Buna göre **Türkiye müzakerelerinin askıya alınması kararı tamamen üyelerin takdirinde ve politik nitelikte bir karar olacaktır.** Burada Kıbrıs konusu önem kazanacak, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesiminin veto hakkı ön plana çıkacak bu da müzakere sürecinde Türkiye’nin elini zayıflatacaktır.

Sonuç Bildirgesi’ndeki ifadelerden yola çıkıldığında derogasyonlar da Türkiye’de tartışılan bir başka konudur. Özellikle kendi içinde yapısal sorunlar yaşan AB, Türkiye’den kişilerin serbest dolaşımı, tarım politikası, yapısal fonlar konusunda kalıcı ve sürekli derogasyon düzenlemesini beklemektedir. Burada ifade edilen Türkiye ile yürütülen müzakerelerde ve sonrasında imzalanacak muhtemel katılım antlaşmalarında AB lehine sürekli ya da süresiz yükümlülük azaltıcı önlemler ve kalıcı koruma önlemlerinin var olacağıdır. Şu durumda Avrupa bütünleşmesi ruhuna ters olsa da muhtemel katılım antlaşmasının özellikle serbest dolaşım hakkının süresiz kısıtlanmasını öngörmesi “özel statü” görüntüsü vermektedir. Bu görüntü, Türkiye’nin

⁸ Avrupa Birliği Zirve Sonuç Bildirgesi, Brüksel, 16–17 Aralık 2004.

tam üyelik beklentisine tamamen farklı bir yaklaşımdır. Kişilerin serbest dolaşımı AB'nin dört serbestisinden birisidir. Şayet kişilerin serbest dolaşımı kalıcı bir deragasyon haline dönüşürse dört ayaktan bir tanesi eksik olacaktır ki bu da daha başlangıç anında tam üyelik koşulunun dışında ikinci sınıf bir üyelik anlamına gelmektedir. Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin müzakere tarihi olarak 3 Ekim 2005 belirlenmiştir. Bu, nispeten olumlu gözükse de içten içe Türkiye'yi zorlayacak bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. KIBRIS SORUNU

Türk dış politikasının soğuk savaş sırasında ve sonrasında değişmeyen en önemli gündem maddesi Avrupa Birliği'ne tam üyelik olmuştur. Türkiye bunu gerçekleştirmek için yaklaşık 50 yıldır AB ile ilişkilerini sürdürmektedir. Özellikle son 10 yıldır önemi artarak hissedilen süreçte, Türkiye AB'ye üye olmak için önüne çıkarılan bütün engelleri aşma eğilimindedir. Bu engellerden en önemlisi “**Kıbrıs Sorunu**”dur. Ev ödevi olarak görülen ve tam üye olabilmesi için Türkiye'den çözülmesi beklenen Kıbrıs Sorunu aynı zamanda milli bir dava niteliğindedir.⁹ Bu bağlamda Kıbrıs, Türkiye'ye Lozan'a sahip çıkmakla beraber, milli sınırlar haricindeki soydaşları ile ilgilenmesi mecburiyetini hatırlatmaktadır.¹⁰ Bu duygusal konu günümüzde Batılı siyasi çevrelerce Türkiye'ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmakta, Kıbrıs konusunda sürekli taviz verilmesi beklenmektedir.

3.2.1. Müzakereler Öncesi Dönemde Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs'ın tarihine bakıldığında Türklerin adaya ilk yerleşimi Osmanlı İmparatorluğu'nun 1571'de adayı Venediklilerden almasıyla başlamıştır. 307 yıl boyunca Osmanlı yönetimi altında kalan Kıbrıs Adası, 1878 yılında mülkiyet hakkı

⁹ Enver Bozkurt, Havva Demirel, **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Ocak 2004, s. 1.

¹⁰ Yılmaz Tezkan, **Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik**, İstanbul, Ülke Kitapları, Temmuz 2000, s. 123.

Osmanlı'da kalmak şartıyla İngiltere'ye devredilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında ise Ada, İngiltere tarafından tek taraflı olarak ilhak edilmiş; Türkiye bu ilhakı 1923'te Lozan Antlaşması'yla kabul etmiştir.¹¹ İngiliz hükümetinin, Kıbrıs'taki Rum yanlısı tutumu ve Rumların ENOSİS kampanyaları uzun yıllar sürecek olan Türk-Rum gerginliğine sebep olmuştur. Bu gerginlik 1894'ten başlayarak sıcak çatışmalara dönüşmüş, sonuçta 1931 İsyanı yaşanmıştır.¹² Rumların adada artan eylemlerine karşın Türkler "enosis" fikrine karşı çıkmışlar ve barıştan yana bir tutum sergilemişlerdir.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Rumlar, İngiltere'den bağımsızlığın alınması ve Yunanistan'la birleşmesi yönünde bir düşünceye girmiş, fakat Yunanistan'ın İngiltere ile kurduğu bağlar sonucunda bu düşünceye soğuk yaklaşması Rumların ulusçu beklentisini karşılamamıştır. Bunun üzerine Yunanistan, Kıbrıslı Rumların *self-determinasyon (kendi geleceğini tayin) hakkı* olduğunu savunarak konuyu 1954'te Birleşmiş Milletlere (BM) götürmüş ancak bu talep BM'den geri dönmüştür. Bu gelişme Kıbrıs konusunun uluslararası bir nitelik kazanmasına sebep olurken, İngiltere, Ada'daki Türk halkının da *'self determinasyon' hakkını* olduğunu belirterek, ENOSİS'e karşı *'taksim'* talebini gündeme getirmiştir.¹³ Bu gelişmelerin ardından ENOSİS'i gerçekleştirmek amacıyla 1955'te **EOKA** terör örgütünün kurulmasıyla adaya gizlice silah sevkiyatı başlamıştır. Bu tarihten itibaren örgüt tarafından gerçekleşen şiddet olaylarının son bulması için bir araya gelen İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Ocak 1959'da Kıbrıs'la ilgili Antlaşmanın ana hatlarını saptamışlar; 11 Şubat 1959'da ise Zürih Antlaşması'nı imzalamışlardır.¹⁴ Antlaşmada Ada'nın bağımsızlığı, Türk ve Rum toplumlarının ortaklığı, toplumsal alanda otonomi ile garantör ülkeler olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye dayandırılmıştır. Böylece bir "Kuruluş Antlaşması", bunu

¹¹ Türklerin Ada'ya Yerleşmesi, 11 Ocak 2005, (Çevrimiçi) <http://www.cnnturk.com>, 22 Nisan 2006.

¹² İsmail Bozkurt, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", **AB ve Kıbrıs Bugünü ve Geleceği**, ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 2002, s. 39.

¹³ Aydın Olgun, **Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1. Baskı, Ocak 1999, s. 16.

¹⁴ Vedat Akman, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye, Uluslararası Antlaşmalar ve Birliğin Ötesinde Bir Avrupa**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, t.y., s. 52.

teminat altına alan bir “Garanti Antlaşması” ve Türkiye ile Yunanistan’ın Kıbrıs’ta askeri birlik bulundurmasını sağlayan bir “İttifak Antlaşması” ortaya çıkmıştır. Bu antlaşmalar çerçevesinde 16 Ağustos 1960’ta uluslararası anlaşmalara dayalı “iki toplumlu” bir ortaklık devleti olan **Kıbrıs Cumhuriyeti** kurulmuş ve 1960 Anayasası imzalanmıştır.¹⁵

Kon federal nitelikli fonksiyonel/federatif bir cumhuriyet olan Kıbrıs Cumhuriyeti ancak 3 yıl yaşayabilmiş, 1963’te EOKA’cılar tarafından başlatılan direniş Kanlı Noel olarak bilinen katliamla baş göstermiştir.¹⁶ 1963’ten 1974’e kadar işgal edilen adada “Akritas Planı” (Türklerin imhası ve Ada’dan atılmasını öngören plan) uygulamaya konmuş ve sistemli bir imha operasyonu ile Türk toplumu adanın %3’ünü oluşturan cephelere hapsedilmiştir.¹⁷ Haziran 1974’te Yunanistan’daki askeri cuntanın desteğiyle harekete geçen EOKA, Makarios’a karşı darbe gerçekleştirerek iktidarı ele geçirmiştir. **Türkiye ise, Kıbrıs’ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne kast eden bu hareket karşısında 1960 Garanti Antlaşması’nın IV. Maddesinin kendisine tanıdığı “tek başına hareket etme” yetkisiyle 20 Temmuz 1974’te Barış Harekâtı’nı gerçekleştirmiştir.**¹⁸ Bu askeri müdahale BM ilkelerine ve hukuka aykırı bir işgal olmamakla beraber, Türklerin “meşru müdafaa” hakkından doğmuştur. Fakat buna rağmen bunalım sadece tarafların birbirleriyle olan ilişkilerini değil, bu ülkelerin uluslararası ilişkilerini de değişikliğe uğratmıştır.

Türkiye’nin askeri müdahalesi sonrasında Kıbrıs’ta iki toplumlu bir federasyon oluşturmaya yönelik görüşmeler başlamış; imzalanan Cenevre Anlaşması’yla taraflar fiilen iki idarenin varlığını kabul etmişlerdir.¹⁹ Barış Harekâtı ile adada yaşayan iki toplum birbirinden kesin olarak ayrılmış, Kıbrıs’ın Türk kanadını oluşturan kısımda

¹⁵ Sema Sezer, “Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-AB İlişkilerinde Kıbrıs Engeli”, Stratejik Öngörü 2023, Ankara, ASAM Yayınları, Ekim 2006, s. 7.

¹⁶ İsmail Bozkurt, **a.g.m.**, s. 42-43.

¹⁷ Armağan Kuloğlu, Ayşe Özkan, “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası”, **Stratejik Analiz**, Ankara, ASAM Yayınları, Cilt 4, Sayı 39, Temmuz 2003, s. 23.

¹⁸ Sema Sezer, **a.g.m.**, s. 8.

¹⁹ Enver Bozkurt, Havva Demirel, **a.g.e.**, s. 36.

1975'te '**Kıbrıs Türk Federe Devleti**' (KTFD) kurulmuştur. Kurulan bu federe devlet, referandumda ağırlıklı çoğunluğun oylamasıyla liberal ve demokratik yapı üzerine dayandırılmıştır.²⁰ Aynı yıl içerisinde nüfus mübadelesi antlaşması gerçekleşerek iki toplumun halkları yıllardır alışkın olduğu yerlerden sökülüp farklı yönlerde göçe zorlanmıştır.²¹ 1974'te yapılan müdahale, Kıbrıs Sorunu'nda Türk tarafını güçlü bir konuma getirmiş, zaman içerisinde Kıbrıs Türklerinin kendi toprakları üzerinde kendi öz devletlerinin tarih sahnesine çıkmasına sebep olmuştur.²² Buna bağlı olarak Federe Türk Meclisi 15 Kasım 1983'te 'self-determinasyon'a dayalı '**Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti**' (KKTC)'ni ilan etmiştir.²³ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı Rum kesimi ve Yunanistan başta olmak üzere Batılı devletlerin ve BM Güvenlik Konseyi'nin tepkisine yol açarken, bu tarihten sonra Kıbrıs Sorunu artık bir egemenlik sorunu olmaktan çıkmış, iki ülkenin ulusal dış politika seçeneklerinin gerçekleştirilmesi açısından stratejik ve taktiksel bir faktör olarak algılanan bir sorun haline dönüşmüştür.²⁴

Avrupa Parlamentosu Ekim 1987'de AT ile Kıbrıs arasında Gümrük Birliği Antlaşması'nın ikinci basamağını oluşturarak sorunu farklı bir alana kaydırmıştır.²⁵ 01 Ocak 1988'de yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması'nın ardından GKRY, Kıbrıs adasının tümü adına 4 Temmuz 1990'da Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusu yapmıştır.²⁶ BM ve Türk kesiminin uyarılarına karşın, AB başvuruyu değerlendirmeye almıştır.²⁷ Buna ek olarak AB, Rum kesimine dolaylı yoldan "*Kıbrıs sorununu çözerseniz ve Türklerle bir uzlaşmaya varırsanız, üyelik önündeki tüm engelleri*

²⁰ Mensur Akgün, Ayla Gürel, Mete Hatay, Sylvia Tiryaki, "**Qua Vadis Cyprus?**", İstanbul, Tesev Working Paper, Nisan 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tesev.org.tr/etkinlik/QuoVadisCyprus.pdf>, 11 Mayıs 2007.

²¹ Andreas Theophanous, **Prospects for Solving The Cyprus Problem and The Role Of European Union**, Publius, Research and Development Center-Intercollege, 2000, 30, s. 221.

²² İsmail Bozkurt, **a.g.m.**, s. 43.

²³ Aydın Olgun, **a.g.e.**, s. 33.

²⁴ <http://www.turkishgreek.org/kibris.html>.

²⁵ Vedat Akman, **a.g.e.**, s. 54.

²⁶ Enver Bozkurt, Havva Demirel, **a.g.e.**, s. 202.

²⁷ Andreas Theophanous, **a.g.m.**, s. 222.

kaldırılmış olursunuz” mesajı da vermiştir.²⁸ Türkiye adanın tümünü etkileyen GKRY’nin tek yanlı başvurusuna kısıtlayıcı koşulların tümüne ters düştüğü, bunun 1960 antlaşmalarına ve anayasaya aykırı bir durum oluşturduğu gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmıştır.²⁹ Komisyon, 30 Haziran 1993’de bu müracaatı değerlendirirken, “*Kıbrıs’ın Avrupa kimlik ve karakterine sahip olduğunu*” dolayısıyla üyelik yönünde herhangi bir engelin bulunmadığını tespit etmiştir.³⁰ 1960 Anayasasının Türkiye ve Yunanistan’ın üye olmadıkları uluslararası birlik ve örgütlenmelere Kıbrıs’ın katılımını yasaklayan hükmüne rağmen, AB, Kıbrıs’ın diğer aday ülkelerle birlikte Birliğe girmesine müsaade etmiş; hatta 1994 Aralık Essen Zirvesi’nde bunu teyit etmiştir. 6 Mart 1995’te Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği Antlaşması imzalanırken AB Genel İşler Konseyi Kıbrıs politikasına farklı bir boyut ekleyip, GKRY’ye adaylık statüsü vermiştir.³¹ Ardından 1997 Lüksemburg Zirvesi’nde Kıbrıs ile üyelik müzakerelerin Mart 1998’de başlayacağına karar verilmiştir. Türkiye bu karara itiraz ederek AB ile olan ilişkilerine süresi belli olmayan bir ambargo koymuş; bu konulardaki temas, görüşme ve ilişkilerin tümünü askıya almıştır.³² Ayrıca Kıbrıs’ın kişiliğinin salt Rum Kesimi tarafından temsil edilemeyeceğini de savunmuştur. Zira üstü örtülü de olsa Kıbrıs’ın kuzeyinde hukukun öngördüğü coğrafik, demografik, sosyolojik ve kamu otoritesi unsurlarına dayalı olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin varlığı Rum kesiminin adanın bütününde temsil yetkisi olmadığını açıkça göstermektedir.³³

²⁸ Mümtaz Soysal, “The Cyprus Problem and The Turkey’s Candidacy To EU Membership”, The European Union Enlargement Process and Turkey, ed. Muzaffer Dartan, Çiğdem Nas, İstanbul, Marmara University Publication, No: 691, 2002, s. 344.

²⁹ Ahmet C. Gazioglu, “Kıbrıs’ın AB Üyeliği: Enosis Hayalleri ve Gerçekler”, **AB ve Kıbrıs Bugünü ve Geleceği**, ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efegil, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 2002, s. 207.

³⁰ Enver Bozkurt, Havva Demirel, **a.g.e.**, s. 209.

³¹ Tarık Oğuzlu, “The EU As An Actor In The Solution Of The Cyprus Dispute: The Question Of How?”, European Center For Minority Issues, Issue 2/2002, (Çevrimiçi) http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus2-2002_Oguzlu.pdf, 13 Mart 2007.

³² Aydın Olgun, **a.g.e.**, s. 40.

³³ Kamuran Reçber, “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Aday Ülke Olarak Kabulünün Hukuksal Açından Değerlendirilmesi”, www.turkab.net/ab/wreçber01.html, 26 Ekim 2006.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Kıbrıs sorunu Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkileyen bir mesele olarak Türkiye-AB ilişkilerinde önemli yer tutmaktadır. 1990 yılında Kıbrıs Rum kesimin Birliğe başvurusunun ardından yaşanan gelişmeler, AB'yi bu sorunun ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir.³⁴ Sorunun 1993 sonrasında ağırlıklı biçimde gündeme getirilmesinde Kopenhag Kriterlerinin etkisi büyüktür. 1995 yılında AB ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'ne geçmenin ön koşulu olarak Rum kesimi ile AB arasında başlayacak olan tam üyelik görüşmelerine itiraz edilmemesi talep edilmiştir.³⁵ Bunun dışında Avrupa Parlamentosu 1996'da Türk hükümetinden özellikle işgalci askeri güçlerini geri çekmesini; Kıbrıs sorununa adil ve uygulanabilir bir çözüm bulması çağrısında bulunan BM kararlarını kabul etmesini ve bunları uygulamasını istemiştir.³⁶

Türkiye'nin dışlandığı 1997'de Lüksemburg Zirvesi'nde ise Kıbrıs, aday olarak belirlenen ülkeler arasında yer almış ve tam üyelik görüşmeleri için tarih almıştır.³⁷ Bunun üzerine BM Genel Sekreteri Kofi Annan, ' **tarafların kapsamlı bir çözüme yönelik anlamlı müzakereler için zemin hazırlanması amacıyla, aracılı görüşmelere 3 Aralık'ta New York'ta başlama konusunda uzlaştıklarını**' açıklamıştır. Ardından 10-11 Aralık 1999'da gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye tam üyelik adaylığı resmen kabul edilmiş olup; Zirve Sonuç Bildirisinde, "*Avrupa Birliği Konseyi'nin New York'taki Kıbrıs görüşmelerini memnuniyetle karşıladığı*" belirtilmiştir.³⁸

Türkiye'nin Helsinki'de aday ülke ilan edilmesiyle Türkiye-AB ilişkileri yeni bir aşamaya girmiştir. Bu aşama, ancak Türkiye'nin bazı kriterleri yerine getirmesi ve

³⁴ İrfan Kaya Ülger, Ertan Efegil, "1974'ten 2001'e Kıbrıs Meselesi", **AB ve Kıbrıs/Bugünü ve Geleceği**, ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efegil, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Temmuz 2002, s. 21.

³⁵ **A.e.**, s. 22.

³⁶ Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, "Avrupa Birliği Türkiye'den Ne İstiyor?", Aralık 2001, www.turkis.org.tr, 26 Ekim 2006.

³⁷ Cihan Dura, Hayriye Atik, **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Mayıs 2003, s. 216.

³⁸ Kamuran Reçber, **a.g.m.**

birtakım ön şartları karşılamasıyla ilerleyebilecek bir aşamadır. Bu şartlardan en önceliklisi Kıbrıs'tır. AB tarafı Türkiye'den sorunun çözümü için "BM Genel Sekreteri'nin çözüm çabalarına aktif destek" vermesini istemiş; bunu 2000 yılında açıkladığı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtmiştir. Belge'de Kıbrıs, Türkiye'nin tam üyeliği için kabul edilen kısa vadeli öncelikler arasında yer almış, fakat Türkiye'nin itirazlarıyla sorunun orta vadede çözüme kavuşturulmasına karar verilmiştir.³⁹ GKRY'nin üyelik müzakerelerinde böyle bir ön şart olmaması, Türkiye'nin politik ve askeri liderlerinin -Kuzey Kıbrıs Türklerinin vatansever desteklerine güvenerek- Kıbrıs sorunun çözümü konusuna ve Avrupa'ya olan ilgilerini azaltmıştır ki bu da AB üyeliğini riske sokmuştur.⁴⁰

Bunun üzerine MGK'nın 29 Mayıs 2001 toplantısında Kıbrıs konusu tekrardan gözden geçirilmiş; yapılan açıklamada "Kıbrıs'taki sorunların 37 yıldır aşılmasının temelinde Rum tarafının Kıbrıs'ı bir Yunan adasına dönüştürme saplantısı ve uluslararası anlaşmalar ve hukuk açısından hiçbir meşruluk taşımayan sıfat ve iddialarını sürdürme çabasının yattığı" vurgulanmıştır. Türkiye'nin garantör ülke olarak Kıbrıs Türk halkının güvenliği için gereken her adımı atmaya, ekonomik katkılarını sürdürmeye ve KKTC ile işbirliğini güçlendirme ve derinleştirme yönünde gereken çalışmaları hızlandırmaya hazır olduğu belirtilmiştir.⁴¹

2002 yılına gelindiğinde uluslararası kamuoyunun ilgisi yine Kıbrıs sorununa yönelmiştir. Sorunun çözümü amacıyla dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş ve GKRY lideri Glafkos Klerides arasında Ocak ayında yüz yüze görüşmeler başlamış fakat somut bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine BM Genel Sekreteri Kofi Annan

³⁹ İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil, **a.g.m.**, s. 23.

⁴⁰ Christopher Brewin, **Turkey and Europe After The Nice Summit**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2002, s. 13.

⁴¹ Faruk Sönmezoglu, "Türk Dış Politikasında Kıbrıs ve Avrupa Birliği", **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayını, Cilt 14, Sayı: 1, 2006, s. 122.

11 Kasım 2002 tarihinde taraflara, “**Annan Planı**” olarak bilinen “**Kıbrıs Sorununa Kapsamlı Çözüm Temeli**” başlıklı planı sunmuştur.⁴²

Planın önce Aralık ayında yapılan ikinci versiyonu, 26 Şubat 2003 tarihinde ise üçüncü kez gözden geçirilmiş şekli taraflara sunularak bu metin üzerinde uzlaşmaları ve planı referanduma götürmeleri istenmiş, planın kabulü için son tarih olarak 10 Mart 2003 belirtilmiştir. Bu tarihte de tarafların uzlaşamamaları üzerine görüşmeler askıya alınmıştır.⁴³ 1999 Helsinki Zirve Kararları dahilinde ortaya çıkan bir sonuç olan Annan Planı, uluslararası hukuk dayanağına istinaden değil, anayasal revizyonla parça devletlerin bir araya gelmesini öngörmüştür. Planın içeriği her ne kadar devletlerin eşit statülerinden bahsetse de siyasi eşitlik açısından Türkiye için büyük bir riskleri barındırmaktadır.⁴⁴ Özellikle 1963’ten bu yana üç defa göçmen durumuna düşen Kıbrıslı Türklerin göç hareketi sonucunda kısa vadede telafisi mümkün olmayan ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıkması muhtemeldir. Ayrıca adanın güvenliği için bulunan asker sayısı her iki taraf için altı binle sınırlandırılacaktır. Annan Planı Türk tarafına 630 milyon dolar maliyet, ulusal gelirden de yılda %20 kayıp getirecektir.⁴⁵ Plan toprak bırakımı, Türklerin yerinden edilmesi, Rum göçmenlerin gelmesi, Birlik devletinin kurumsal yapısı içerisinde nüfusa orantılı temsil düzenlemeleriyle Kıbrıs Türklerinin 1974’den beri bir devlet olarak kazandıklarını yok etmektedir.⁴⁶ Bu açıdan bakıldığında Türk tarafının çözüm için üzerinde ısrarla durduğu üç konu **siyasal eşitlik, iki kesimlilik ve egemenlik**, belgede risklere açık hale getirilmiştir.

Kıbrıs’taki barışçıl görüşmelerin 2003 Mart ayında kesilmesinin ardından Türk tarafı adada bir çözüm yaratmak adına yeni güven arttırıcı önlemler yaşama geçirmiş, iki

⁴² Enver Bozkurt, Havva Demirel, **a.g.e.**, s. 117.

⁴³ Hasan İlker Köşeler, “Kıbrıs Sorunu’nun Dünü, Bugünü ve Geleceği”, 8 Aralık 2006, (Çevrimiçi) <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=105>, 15 Mayıs 2007.

⁴⁴ Füsün Arsava, “Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu”, Avrupa Kürsüsü, **ATAUM Bülteni**, Ankara, 2003, s. 2

⁴⁵ Ayhan Şimşek, “Kıbrıs Tartışmasında Gözden Kaçırılanlar/Annan Planı’nın Bedeli Ne?”, **Stratejik Analiz**, Ankara, ASAM Yayınları, Şubat 2003, s. 90.

⁴⁶ Füsün Arsava, **a.g.m.**, s. 2.

kesim arasında günöbirlik ziyaret ve hafta sonu konaklamalarına olanak veren düzenlemeler yapmıştır. İki kesim arasındaki güvensizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bu girişim uzlaşma yönündeki beklentileri arttırmıştır.⁴⁷ Bunu izleyen dönemde, **AB tüm tepkilere karşın Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile 16 Nisan 2003'te Katılım Antlaşması'nı tek taraflı olarak imzalamış; 1 Mayıs 2004 yılında ise Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında diğer dokuz ülkeyle beraber Birliğe dahil etmiştir.**⁴⁸ Aslında Kıbrıs gibi çok önemli anayasal sorunları olan, kendi içinde egemenlik sorunlarını çözememiş bir ülkenin, Avrupa Birliği gibi üyelerinin “egemenlik hakları”nı, kısmen de olsa “AB kurumlarına devrettiği” bir örgüte üyeliği birlik içinde çok ciddi sorunlar oluşturmuştur.⁴⁹ GKYP'nin Birliğe alınması Avrupa Birliği politikalarının oluşturulmasında Rum tarafını söz sahibi yaparken, Türkiye-AB katılım müzakerelerinde Rumları gerektiğinde veto haklarını kullanabilecek ve birçok kararı engelleyebilecek bir konuma getirmiştir.⁵⁰

İlişkiler bu seyirde devam ederken 3 Kasım 2002 seçimleriyle Türkiye'de hükümet değişmiş; iktidar partisi genel başkanı R.Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin 40 yıllık Kıbrıs politikasının değişeceğini ve model olarak Belçika'nın alınacağını söylemiştir.⁵¹ Türkiye'nin soruna kapsamlı bir çözüm bulunabilmesi yönünde üstlendiği diplomatik girişim Kıbrıs konusunu 2004 yılında uluslararası gündemin üst sıralarına yerleştirmiştir. Bu bağlamda 2004 yılının ilk aylarında iki toplum arasında Annan Planı göz önünde bulundurularak görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmeler sırasında Annan Planı çerçevesinde tarafların duyarlılıkları göz önünde bulundurularak bir metin daha hazırlanmış, BM tarafından 24 Nisanda - Kıbrıs'ın AB'ye üyeliğinden bir hafta önce- eş zamanlı olarak halk oylamasına sunulmuştur. Zira Rum kesiminin üçte biri planı

⁴⁷ <http://www.turkishgreek.org/kibris.htm>.

⁴⁸ Neil Nugent, **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁹ Haluk Kabalıoğlu, **AB Kurumlar ve Avrupa Hukukunun Uluslarüstü Özellikleri Işığında Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, İstek Vakfı Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 1997, s. 378.

⁵⁰ Şaban H. Çalış, “Kıbrıs Sorununu AB Çatısı Altında Çözmek”, **Görüş Dergisi**, Ankara, Tusiad Yayınları, Haziran-Temmuz 2003, Sayı 35, s. 64.

⁵¹ Enver Bozkurt, Havva Demirel, **a.g.e.**, s. 216.

reddederken, Türk kesiminin yarısından çoğu plana “evet” demiştir.⁵² Bu, aylardır süren zorlu müzakere sürecinin tekrar çözümsüzlükle sonuçlanmasına yol açmıştır.⁵³

Türkiye ise, “çözümsüzlüğün çözüm sayıldığı” görüşünü bir kenara bırakarak Kıbrıs’ta kapsamlı ve yaşayabilir bir çözüm için BM Genel Sekreteri’nin iyi niyet misyonuna tam destek vermiştir. Referandumlara giden süreçte Genel Sekreterle yakın bir iş birliği sergileyen Türkiye, Ada’nın bölünmüşlüğünü sona erdirme yönündeki siyasi iradesini ortaya koymayı başarmıştır. Plan şayet kabul edilmiş olsaydı, Ada federal bir hükümet ve Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum devletleri şeklinde iki eşit kurucu devletten oluşacak **“Birleşmiş Kıbrıs Cumhuriyeti”** adı altında birleşecektir.⁵⁴ Kıbrıs Rum Kesimi’nin bu çözümü reddetmesi uluslararası alanda yaygın bir şekilde eleştirilmesine neden olmuştur.⁵⁵ Bunun yanı sıra uluslararası toplum, çözüm yolundaki desteklerini cesaretle ortaya koyan Kıbrıslı Türklerin, aslında **“sadece planı değil çözümün kendisini de reddeden”** Rumların olumsuz kararı nedeniyle, haksız yere cezalandırıldığını savunmuştur.⁵⁶

Referandum sonrasında İslam Konferansı Örgütü bünyesinde, 14-16 Haziran tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen Dışişleri Bakanları Konferansı’nda Kıbrıs Türklerine izolasyonun kırılması konusunda güçlü bir çağrıda bulunulmuş ve şimdiye kadar “Kıbrıs Müslüman Türk Toplumu” adı altında İKÖ faaliyetlerine katılan KKTC’nin bundan böyle örgüt içinde “Kıbrıs Türk Devleti” adıyla anılmasına karar verilmiştir.⁵⁷ Konferans sonunda yayınlanan bildirinin Kıbrıs’a ilişkin 9. paragrafında, Kıbrıs

⁵² Kıbrıs Türk halkının %64.91’i plana evet derken, Kıbrıs Rum halkının % 75.83 plana hayır demiştir.

⁵³ Kirsty Hughes, Turkey and The EU, Four Scenarios: From Train Crash To Full Stream Ahead”, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.friendsofeurope.org/pdfs/FoETurkeyandtheEUreportweb.pdf>, 17 Şubat 2007.

⁵⁴ Mehmet Hasgüler, Bülent Uludağ, **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 172.

⁵⁵ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **Avrupa Birliği**, Ankara, ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, ODTÜ Yayıncılık, t.y., s. 94.

⁵⁶ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.m.**, s. 126.

⁵⁷ Hasan İlker Köşeler, **a.g.m.**

Türklerine uygulanan haksız tecridin sona erdirilmesi için önlemlerin alınması konusunda uluslararası camiaya çağrıda bulunulmuştur.⁵⁸ Sonraki İKÖ toplantılarında da benzer çağrı ve kararlar tekrarlanmış olsa da Kıbrıs Türkleri açısından moral bir kazanım olmanın dışında somut bir getiriye dönüşmemiştir.⁵⁹

3.2.2. 2004 Sonrası Dönemde Kıbrıs Sorunun Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Yansıması

AB'nin, jeopolitik çıkar sağlamak adına 1960 yılından günümüze kadar meydana gelen olayları ve adadaki mevcut *de facto* durumu hiç olmamış gibi kabul ederek Kıbrıs sorununa kalıcı ve tarafları tatmin eden bir çözüm bulmadan GKRY'ni üyeliğe kabul etmesi uluslararası arenada Rumların söz hakkını arttırmıştır. Rum kesimi AB üyeliğini arkasına alarak, Türkiye-AB müzakerelerinde KKTC'yi bir koz olarak sık sık kullanmıştır. Kıbrıs sorununa demokratik bir çözüm isteyen Avrupa soruna demokratik açıdan yaklaşmayarak, Kıbrıs'ı Türkiye'nin üyeliği önüne bir şart olarak koşmuştur.⁶⁰ Özellikle referandumun ardından BM ve AB'nin yanı sıra ABD, İngiltere ve Almanya gibi büyük devletlerden KKTC'ye uygulanan ambargoyu hafifletmeye yönelik açıklamalar geldiyse de AB, adanın kuzeyine yönelik ambargonun kaldırılması ve mali yardım yapılması yönünde verilen bu sözleri yerine getirmemiştir.⁶¹ Bu vaatlerin ardından Nisan 2004'te AB Daimi Temsilciler Komitesi, KKTC'de üretilen ve ambargo uygulanan malların, Rum kesiminin de onayıyla Yeşil Hat üzerinden AB'ye girmesine yönelik bir tüzük hazırlamıştır. 23 Ağustos 2004'te yürürlüğe giren ancak Rum kesiminin engellemeleri nedeniyle hayata geçirilemeyen tüzük, nihayetinde 17 Şubat 2005'te AB Konseyi tarafından onaylanmıştır.⁶² Tüzük, Yeşil Hat'tan geçişlerde AB vatandaşlarının serbest dolaşımına izin vererek KKTC turizm sektörüne katkı sağlayan,

⁵⁸ Kıbrıs Konusundaki Son Gelişmeler (11 Kasım 2002 tarihinden itibaren), <http://www.mfa.gov.tr>.

⁵⁹ Sema Sezer, **a.g.m.**, s. 20.

⁶⁰ Vedat Akman, **a.g.e.**, s. 95.

⁶¹ M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **a.g.e.**, s. 95.

⁶² İzolasyonların Hafifletilmesi, 19 Kasım 2005, <http://www.cnnturk.com>, 22 Nisan 2007.

kuzeyin bazı ürünlerinin güney üzerinden AB'ye aktarılmasına yeşil ışık yakan, AB'nin Türk tarafı için öngördüğü 259 milyon euroluk yardımın değerlendirilmesine izin veren kapılar açmıştır.

Birliğin bu yükümlülükleri 2003 tarihli AB Katılım Antlaşması ek 10 No'lu Protokol'de ifadesini bulmuştur. 10 No'lu Protokol Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliğiyle ilgili bazı saptamalar yapmakta ve hem üye ülkelere hem de Birliğe hukuki mükellefiyetler getirmektedir. Bu anlamda 10 No'lu Protokol Kıbrıs Cumhuriyeti'nin katılımıyla ilgili iki önemli hüküm içermektedir: Birin hüküm Kıbrıs'ta bir çözüm bulunana kadar, Avrupa Birliği müktesebatının Kuzey Kıbrıs'la uygulanmasını askıya almakta, ikincisi ise Kuzey'de Avrupa Birliği müktesebatının askıya alınmasının, Kuzey Kıbrıs'ın ekonomik kalkınmasını teşvik etmek amacıyla önlemler alınmasına engel teşkil etmeyeceğini hükme bağlamaktadır. Çözümü bekleme aşamasında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin etkili kontrolü altında bulunmayan bölgelerde, müktesebatın uygulanması, 10. No'lu Protokol'ün (1). Maddesi uyarınca ertelenmiştir. 2(1). Maddesine uygun olarak, söz konusu erteleme, AB hukukunun ilgili hükümlerinin ve 3 No'lu Protokol'ün belirlediği İngiltere ve Kuzey İrlanda'nın Kıbrıs'taki egemen üs alanları ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin etkili kontrolü altında bulunan bölgeler arasındaki hatta uygulanma koşullarının belirlenmesini gerektirmektedir. 10. No'lu Protokol'ün 3. maddesi; müktesebatın ertelenmesi yönündeki kararın yukarıda belirtilen bölgelerin ekonomik kalkınmasını engellemeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Bunun yanında 10 No'lu ek protokol 4. maddeye göre Konsey, Komisyon tarafından önerilen ana prensipleri göz önünde bulundurarak, Türk Kıbrıs Topluluğu'na saygı çerçevesinde Kıbrıs'ın AB'ye katılımı ile ilgili olarak uyum şartları hakkında oybirliği ile karar verir.⁶³ Bu Tüzük, bir yandan söz konusu bölgeler ile Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'nin etkili kontrolü altındaki bölgeler arasındaki ticari ve diğer bağları kolaylaştırırken, bir yandan da uygun koruma standartlarını temin etmeyi amaçlamaktadır.

⁶³ Avrupa Birliği Konseyi, 2003 tarihli Katılım Antlaşması'nın 10. no'lu Protokolü'nün öngördüğü usule dair Konsey Tüzüğü, Brüksel, 29 Nisan 2004.

Haziran 2004'e gelindiğinde Brüksel'de toplanan Avrupa Konseyi, Türk hükümetinin BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulmasına yönelik olumlu katkısını memnuniyetle karşılamıştır.⁶⁴ Aynı esnada Erdoğan'ın liderliğinde Türkiye'nin gerçekleştirdiği reformlar hızlı bir şekilde canlanmış ve 2004 sonbaharına kadar Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi konularında Kopenhag Siyasi Kriterlerini karşılama yolunda olumlu görüş alması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin müzakerelere başlayabilmesi için Gümrük Birliği Antlaşması'nı AB'nin Rum Yönetimi dâhil 25 üyesine genişleten ek protokolü imzalaması öngörülmüştür. Bunun üzerine Türkiye protokolü Birliğin yaptığı baskı sonucu 17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi'nde kabul etmiş, Temmuz 2005'te imzalamıştır.⁶⁵ Ek Protokolün imzalanmasıyla Türkiye'nin limanlarını ve havaalanlarını Rumlara açıp açmayacağı konusu önemli bir mesele haline gelmiştir. Türkiye eğer ek protokolün gereğini yaparak limanlarını ve havaalanlarını GKRY'ne açarsa adanın tek temsilcisi olduğunu iddia eden bir hükümeti tanımış olacaktır. Dahası KKTC'nin azınlık olduğunu dolaylı olarak kabul etmiş; kendi Silahlı Kuvvetlerini AB üyesi bir ülkede işgal gücü konumunda olduğu savına da dolaylı hizmet etmiş sayılacaktır.⁶⁶ Bu sebeplerden ötürü MGK Genel Sekreterliği, hükümeti Rum bandıralı gemi ve uçakların Türk liman ve havaalanlarına sokma girişimi olasılığına karşı uyarılmış ve bu konuda gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir.

AB, Türkiye'nin Gümrük Birliği Ek Protokolü'ndeki "kapsamlı çözüme dek Kıbrıs'ı tanımıyorum" beyanına karşılık 21 Eylül 2005'te güçlü bir bildiri yayınlamıştır.⁶⁷ Bu bildiriye göre, AB, müzakerelerde ilgili konu başlıklarının açılmasının ve müzakerelerin hızının, Türkiye'nin tüm üyelere karşı antlaşmalardan

⁶⁴ Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2004 İlerleme Raporu.

⁶⁵ Kirsty Hughes, **a.g.m.**, s. 4.

⁶⁶ Hasan İlker Köşeler, **a.g.m.**

⁶⁷ http://www.abhaber.com/belgeler/kibris_deklarasyonu.asp.

doğan yükümlülüklerine riayet etmesine bağlı olduğunun altını çizmiştir. Bildiride ayrıca üyelerin tamamının tanınmasının, katılım için gerekli bir unsur olduğunun, Türkiye ile üyeler arasındaki ilişkilerin en kısa sürede normalleştirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁶⁸

3 Ekim 2005'te üyelik müzakerelerinin başlanması kararı ile Türkiye tarama süreci içine girmiştir. 12 Haziran 2006'da ise AB ile fiilî müzakerelere başlanmış ve üyelik sürecinin GKRY'nin ipoteği altında olduğu açıkça görülmüştür. Rumların bu süreci geciktirmek adına yaptıkları girişimlere rağmen Türkiye, KKTC'ye uluslararası alanda uygulanan tecridi aşabilmek ve bir çözüm oluşturabilmek amacıyla, 30 Mayıs 2005 ve 24 Ocak 2006 tarihlerinde iki açılımda bulunmuştur.⁶⁹ Tüm kısıtlamaların karşılıklı eş zamanlı olarak kaldırılmasını içeren 24 Ocak tarihli **Kıbrıs Eylem Planı**, Türkiye'nin limanlarını, hava sahasını ve hava alanlarını, Rum gemi ve uçaklarına açması, Kuzey Kıbrıs'ın "ekonomik bir varlık" olarak Gümrük Birliği'ne dahil edilmesi, Kıbrıs Türklerine uygulanan sportif, kültürel ve sosyal ambargoların kaldırılması gibi hususları öngörmüştür. Bu önerilerin uygulanabilmesi için BM Genel Sekreteri himayesinde Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türk tarafı ve Kıbrıs Rum tarafının katılımıyla en geç Mayıs/Haziran 2006'ya kadar bir üst düzey toplantı gerçekleştirilmesi, Eylem Planı ve toplantı sonuçlarının BM Genel Sekreteri tarafından Güvenlik Konseyi'ne sunulması ve uygulamalar için sürekli bir gözetim mekanizması kurulması ve BM ile AB Komisyonu'nun Türk tarafına önerilen tedbirlerin uygulanmasında kolaylık ve destek sağlaması gibi adımların atılması önerilmiştir.⁷⁰ Ancak GKRY'nden Eylem Planı'na karşı olumlu bir yanıt gelmemiştir. Rumlar AB üyeliğinin verdiği rahatlıkla Türkiye'nin AB tarafından dize getirilmesini beklemekle ve Türkiye ile AB ilişkilerini seyretmekle yetinmişlerdir. AB'nin genişlemeden sorumlu komiseri Olli Rehn ve

⁶⁸ Kirsty Hughes, **a.g.m.**, s. 5.

⁶⁹ Sema Sezer, **a.g.m.**, s. 20.

⁷⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Konusunda Türkiye'nin Yeni Açılımı, 24 Ocak 2006, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>, 2 Kasım 2006.

Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Eşbaşkanı Joost Lapendijk ise önerilen eylem planına olumlu yaklaşmışlar ve Türkiye lehine söylemlerde bulunmuşlardır.⁷¹

Türkiye'nin AB üyeliği ve Kıbrıs sorununda, son dönem yaşanan gelişmelerle “ucu açık” bir “oyalanma süreci” başlatılmıştır.⁷² Kısa ve orta vadede Kıbrıs'ta en sıcak gelişmeler, “**limanlar ve havaalanlarının açılması**” konusunda yaşanırken, AB, Türkiye'nin imzaladığı Gümrük Birliği Ek Protokolü'ndeki yükümlülükleri doğrultusunda yılsonuna kadar limanlarını Kıbrıs Rum bandıralı uçak ve gemilere açmazsa bir “**tren kazası yaşanabileceği**” uyarısında bulunmuştur.⁷³ Bu uyarılar karşısında AB'nin KKTC'ye yönelik tecridi kaldırma sözünü tutmamış olduğu hatırlatılmıştır. Bu gelişmelerin ardından 8 Kasım 2006'da yayımlanan İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi'nde limanların Kıbrıslı Rumlara açılmasını gerektiren Gümrük Birliği Ek Protokolü'nün tam anlamıyla uygulanması ve TCK düşünce suçlarına yönelik 301. maddenin değiştirilmesi gibi konularda beklenildiği üzere müzakerelerin askıya alınması kararı yerine, Türkiye'ye Aralıktaki liderler zirvesine kadar süre tanınmıştır. 11 Aralık 2006 tarihinde AB ülkeleri Dışişleri Bakanları yaptıkları uzun toplantıda nihayet Türkiye ile ilgili AB politikaları konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Buna göre; Komisyon Türkiye'nin Ek Protokol'e ilişkin taahhütlerini yerine getirdiğini doğrulayana kadar, Türkiye'nin Güney Kıbrıs'a yönelik kısıtlamalarını ilgilendiren politika alanlarını kapsayan 8 başlığın açılmayacağı ve geçici olarak kapatılmayacağını kararlaştırmıştır. Böylelikle, Malların Serbest Dolaşımı, Yerleşim Hakkı ve Hizmet Sunma Serbestisi, Mali Hizmetler, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Balıkçılık, Ulaştırma Politikası, Gümrük Birliği, Dış İlişkiler başlıklarında müzakereler açılmayacaktır.⁷⁴ AB'nin Genişleme Komiseri Olli Rehn'in Türkiye'nin 17 Aralık 2005'te imzaladığı Ek Protokol hükümlerini bütünüyle uygulamasına kadar sekiz başlıkta müzakereleri açmama ve açılacak müzakerelerin “geçici” hükmüyle dahi kapatılmama tavsiyesi, Türk

⁷¹ Hasan İlker Köseleler, **a.g.m.**

⁷² Sema Sezer, **a.g.m.**, s. 22.

⁷³ Kirsty Hughes, **a.g.m.**, s. 10.

⁷⁴ Avrupa Birliği Konseyi Başkanlık Sonuç Bildirgesi, 14-15 Aralık 2006.

hükümetinin beklediğinden daha ağır bir bedel olmuştur. Bu bedel, bir yönüyle Ek Protokol'ü imzalamanın, diğer yönüyle Kıbrıs Türk halkı üzerindeki izolasyonların kaldırılması için diretmenin bedeli olmuştur.⁷⁵ Bu kararın ardından Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, AB Dönem Başkanı Finlandiya'ya sürpriz bir teklif yaparak Ercan Havaalanı ve Magosa Limanı'nın açılması karşılığında Rumlara Türkiye'den bir havaalanı ve bir limanın 1 yıl süreyle açılacağıni açıklamıştır. Hükümetin AB sürecindeki tıkanmayı aşmak için Kıbrıs konusunda yaptığı bu taktik açılım AB'de şok etkisi yaratırken Türkiye'nin elini güçlendirmiştir. En azından, kara kilit vurulması önerilen “8 başlık” sayısının artmamasına, hatta azalma ihtimalinin bile belirmesine yol açmıştır.⁷⁶

Bu süre içinde Türkiye, Kıbrıs meselesinin BM'de çözümü için AB'den destek istemiştir. Türkiye'nin, Kıbrıs Sorunu'nun çözüm yerinin BM olması gerekliliğindeki ısrarına rağmen, artık BM ve AB süreçlerini birbirinden ayrı görmek artık neredeyse imkânsızlaşmıştır.⁷⁷ Fakat sorunu BM tabanına çekmek AB içindeki Rum engelini aşma yönünde Türkiye'ye büyük bir kazanım sağlayacaktır. Kıbrıs sorununu AB yolunda Türkiye'nin önüne çıkartmak haklı bir tutum olmamakla beraber, Türkiye'nin de bu sorunu “ne pahasına olursa olsun çözmeye” telaşı içerisinde olmaması gerekmektedir.⁷⁸ Bu bağlamda Türkiye-AB-Kıbrıs üçgeninde diplomatik savaş halen sürerken 22 Mart 2007 tarihinde Brüksel'de yapılan Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Komitesi'nin 115. toplantısında Kıbrıs konusu toplantının gündemini belirlemiştir. Toplantıda Türkiye'nin Kıbrıs sorununda üstüne düşeni yaptığı hatırlatılarak, bu konuda bir gelişme sağlanması için izolasyonların kaldırılması gerekliliği vurgulanmıştır.⁷⁹ Bunun dışında Türkiye dış politika uzmanları Kuzey Kıbrıs'a uygulanan izolasyonların kaldırılması için Erdoğan ve Gül'ün daha çok adım atmaları gerektiğini belirtmişlerdir. AB siyasetçileri ve

⁷⁵ Murat Yetkin, “AB Türkiye'yi Kıbrıs Limanına Bağladı”, Radikal Gazetesi, 30 Kasım 2006.

⁷⁶ Taha Akyol, “Kıbrıs, Asker, Siyaset”, Radikal Gazetesi, 11 Aralık 2006

⁷⁷ İlder Türkmen, “Kıbrıs Konusunda Yine Sağır Diyalogu mu ?” Hürriyet Gazetesi, 06 Kasım 2006.

⁷⁸ Faruk Sönmezoglu, **a.g.m.**, s. 127.

⁷⁹ İKV Bülteni, 16-31 Mart 2007.

diplomatları ise Türkiye'nin limanları açmasıyla bu izolasyonlar arasında bir bağlantı olduğunu reddederlerken, Avrupa Komisyonu ve Finlandiya hükümeti Kıbrıs'ta bir anlaşmaya varabilmek için çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Tüm bunlara bakıldığında Kıbrıs konusu şu anki atmosferde pek ümit verici gözükmemektedir.⁸⁰

3.3. SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI VE ERMENİ YASA TASLAĞI

Türkiye, AB üyeliği yolunda Kopenhag Kriterlerini yerine getirmek amacıyla pek çok reform gerçekleştirmiş, uyum paketleriyle birçok yeniliğe imza atmıştır. Fakat müzakereler sırasında Avrupa Birliği diğer aday ülkelere uygulanmayan bir tutum içine girmiş, Türkiye'nin yüksek nüfusu, büyüklüğü, coğrafi konumu, dini ve kültürü gibi “ek sorun alanları” yaratarak Türkiye'nin önüne engeller şeklinde koymuştur. Türkiye'nin değişmesi mümkün olmayan bu özelliklerinin yanı sıra üyelik önünde engel teşkil eden bir başka konu ise Ermeni Meselesi'dir. Ermenilerin soykırım iddiaları ile ortaya çıkan bu konu Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde çok sık gündeme gelmektedir.⁸¹ 1915 olaylarının yoğun olarak tartışıldığı bu dönemde 90 yıl önce yaşananlar, bugün sıcak bir gündem maddesi olarak karşımızda durmaktadır. Birtakım Avrupalı ülkelerin parlamentolarında yakın zamanda kabul edilen sözde Ermeni soykırımının tanınmasına yönelik kanunlar AB'ye giriş sürecinde sorunlarla baş etmek zorunda olan Türkiye'nin bir de Ermeni meselesi ile köşeye sıkıştırılmak istendiğinin kanıtıdır.⁸²

⁸⁰ Kirsty Hughes, **a.g.m.**, s. 15.

⁸¹ Deniz Altınbaş, “Ermeni Soykırımı İddiaları: Türkiye'nin AB Üyeliği Yolundaki Büyük Engeli mi?” 2 Ekim 2006, (Çevrimiçi) <http://www.asam.org.tr>, 29 Mart 2007.

⁸² Suat Sezgin, “Ermeni Soykırımı Yasası Bağlamında Türkiye-AB İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, Müdafaa-i Hukuk Dergisi, Şubat 2001, Sayı 31, (Çevrimiçi) <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale14.htm>, 02 Nisan 2007.

Özellikle Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasından üç ay sonra 1987 yılında aldığı, **“Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü”** başlıklı siyasi karar üyelik sürecinde bu sorunun önemini daha gerçekçi hale getirmiştir. Kararda Avrupa Parlamentosu 1915 olaylarını soykırım olarak kabul etmiş, Türkiye'nin soykırımı tanımadığı takdirde Avrupa Birliği'ne alınmayacağını belirtmiştir.⁸³ Bu karar AB'nin Ermeni sorunu sürecine resmen dâhil olduğunun en önemli göstergesi olmuştur.

Ermeni meselesinin geçmişine bakıldığında 19.yy'a kadar ciddi bir sorun yaşandığı söylenemez. 19. yüzyıla kadar Ermeniler Osmanlı tebaasının iki büyük azınlığından birini oluşturmuşlar; herhangi dinsel, kültürel, toplumsal veya ekonomik baskı görmemişlerdir. Hatta Fatih'in İstanbul'u fethiyle Ermeni dini lideri İstanbul'a getirilmiş, bir Ermeni Patrikhanesi kurulmasına izin dahi verilmiştir.⁸⁴ Millet-i Sadıka olarak anılan Ermenilerin gerek devlete sadakatleri, gerekse Türk adetlerini ve geleneklerini benimsemeleri Osmanlı yönetiminde önemli mevkilere atanmalarına sebep olmuştur.⁸⁵ Bu karşılıklı saygıya dayanan ilişki 19. yy ikinci yarısından itibaren Rusya'nın ve Avrupa'nın kışkırtmalarıyla bozulmuş, Ermeniler Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmeye ve Türk idaresinden sıyrılmaya çalışmışlardır.⁸⁶

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Ermeni meselesi için bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sırasında İngiltere ve Rusya arasındaki rekabet sonucu bir emperyalizm sorunu olarak ortaya çıkan Ermeni meselesi Ayastefanos Antlaşması ile uluslararası diplomatik

⁸³ Kamer KASIM; **“Ermeni Sorunu ve AB Üyelik Süreci”**, *Journal of Turkish Weekly*, 14 Mart 2003, (Çevrimiçi) <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=72>, 02 Nisan 2007.

⁸⁴ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 149.

⁸⁵ Nejat Göyünç, **Türkler ve Ermeniler**, Haz: Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Şubat 2005, s. 78.

⁸⁶ Haluk Selvi, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu**, Sakarya, T.C. Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No: 48, 2003, s.24.

⁸⁷ Ahmet Halaçoğlu, **1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, Mayıs 2005, s. 23.

alana geçmiştir.⁸⁷ Ayastefenos ve Berlin Anlaşmaları, esasında bağımsızlık kazanmak isteyen Ermenileri tam anlamıyla tatmin etmemiş olsa da Ermeni Sorununun tarihte ilk kez bir uluslararası belgeye yansması ve Ermenistan diye bir bölgenin varlığından söz edilmesi yönünden büyük önem taşımıştır.

İngiltere ve Rusya tarafından tarih sahnesine sunulan Ermeni Sorunu, aslında Osmanlı Devleti'ni yıkma ve paylaşma politikasının bir uzantısıdır. Sözde Ermeni soykırımı iddiaları ve yalanları da işte bu politikanın ürünüdür. Doğuda bir Ermeni devleti kurulmasını vaat eden Avrupalı hükümetlerin teşvikiyle Ermeniler, 1890 yılı itibariyle Bab-ı Ali'nin üzerindeki baskıyı arttırıp imtiyazlara kavuşmak için suikast, gösteri, baskın, katliam ve genel isyan methodları ile yıldırma politikası uygulamışlardır.⁸⁸ Bu anlamda 1878'den I. Dünya Savaşı'na kadar Anadolu'da 40'tan fazla isyan yaşanmıştır. Bu isyanların temel amacı Ermenilerin Türkler tarafından baskıya maruz kaldığı gerekçesiyle dış devletlerin desteğini sağlamaktır. 1914'de başlayan savaşla birlikte durum daha da kritikleşmiştir. Rusların Ermenileri tahrik politikalarının açık bir hal almasıyla Anadolu'da isyanlar artış gözlenmiştir.⁸⁹ Bu isyanların 6 Doğu vilayetinde devlete ve savunmasız sivillere karşı yapılması Osmanlı hükümetinin 24 Nisan 1915'te Ermeni derneklerini kapatma kararı almasına neden olmuştur. **Osmanlı yönetiminin isyanı sona erdirmeleri için Ermenilere yaptığı çağrılar sonuçsuz kalınca orduların cephe gerisi emniyeti ve iç kargaşaları önlemek amacıyla, 27 Mayıs 1915 tarihli "Tehcir Kanunu" adı ile bilinen Sevk ve İskân Kanunu çıkarılmıştır.**⁹⁰ Bu kanunla birlikte Doğu Anadolu'daki yerleşik Ermeniler geçici bir süreyle, Osmanlı Devleti'nin o zamanki vilayetleri olan Irak, Suriye ve Lübnan'a göç ettirilmiştir. Tehcir Kanunu'nun hemen ardından hükümet bir talimatname çıkararak tehcir esnasında uyulması gereken

⁸⁸ Bayram Kodaman, "Türk Ermeni İhtilafının Başlangıcı(1878-1897)", **Ermeni Macerası**, Isparta 2001, s.47.

⁸⁹ Cem Fakir, Ermeni Sorunu Dosyası, 01 Ocak 2005, (Çevrimiçi) www.ntvmsnbc.com, 24 Kasım 2006.

⁹⁰ Gürbüz Evren, **Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorununda Çıkar Odakları**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2002, s. 150.

esasları belirlemiş; bu esaslara uymayanları şiddetle cezalandıracağını bildirmiştir. Ayrıca 26 Eylül 1915'te çıkarılan geçici bir yasayla göçe tabi tutulan kişilerin geride bıraktıkları malların mahkemelerin denetimi altında satılmasını ve elde edilen paranın onların adlarına Caisse d'Epargn'e yatırılmasını öngörmüştür.⁹¹ Tehcir ve hemen akabinde çıkarılan "Ermenilerin can ve mallarının korunmasına" dair kanunlara rağmen Ermeni komiteleri dışarıda ve içerde bildiklerinden şaşmamış, Avrupalı devletler de onlara destek vermekten geri durmamışlardır.

İttihat ve Terakki'nin aldığı tehcir kararının soykırım amacı taşıyıp taşımadığı tartışmaları, günümüzde bile üzerinde mutabakat olmayan birçok soruyu bünyesinde barındırmaktadır. İttihat ve Terakki yönetiminin aldığı karar tüm Ermenileri mi kapsıyordu? Osmanlı topraklarında ne kadar Ermeni yaşıyordu ve bunların ne kadarı tehcir edilmişti? Tehcir sonucu ne kadar Ermeni hayatını kaybetmişti? 90 yılın tartışması işte bu soruların etrafında şekillenmektedir.⁹² Savaş ve göç döneminde hayatlarını kaybeden Ermenilerin sayısı bugün halen tam olarak bilinmezken Ermeni yanlıları cephede ölen Ermeni askeri sayısını da tehcir döneminde ölenlerin sayısına ekleyerek astronomik bir rakama ulaşmaktadırlar. Ancak tehcir döneminin anıları ve belgeleri incelendiğinde göçe tabi tutulan yetişkin erkek sayısının çok az olduğu görülmektedir. Bu da Ermenilerin çoğunun Kafkasya üzerinden Rusya'ya kaçıp; burada gönüllü birlikler oluşturarak isyan başlattığını doğrulamaktadır.⁹³ Ermeni diasporası ve destekçileri tehcir uygulamasından hareket ederek bazen 1 milyon bazen de 1,5 milyon Ermeni öldürüldüğünü ileri sürmektedirler. Fakat bu rakamların yanlış ve çarpıtılmış olduğu yerli yabancı birçok tarihçi ve araştırmacı tarafından ispat edilmiştir.⁹⁴

⁹¹ Georges de Maleville, **1915 Osmanlı-Rus-Ermeni Trajedisi**, Çev: Necdet Bakkaloğlu, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, No: 91, Temmuz 1998, s. 48.

⁹² Cem Fakir, Ermeni Sorunu Dosyası, 01 Haziran 2005, (Çevrimiçi) www.ntvmsnbc.com, 24 Kasım 2006.

⁹³ Sadık Usta, **Emperyalist Yalan Ermeni Soykırımı**, Ed. A. Hakan Ganımgil, İstanbul, Dijital Kültür Yayınları, Eylül 2005, s. 52.

⁹⁴ Gürbüz Evren, **a.g.e.**, s. 155.

Savaş sonrası 1919 yılında Erivan ve İstanbul’da başlatılan **NEMESİS** (Tehcirin intikamı) çalışmaları Ermenilerin iddialarından vazgeçmediklerini göstermiştir. Bu yoğun çabalar sorunu 1965 yılında tekrar uluslararası bir konu olarak gündeme taşınmıştır. Sözde soykırımın 50. yılı sebebiyle “24 Nisan Ermeni Soykırım Günü” ilan edilmiş; Ermeni Patrikhane ve kiliseleri, eğitim-öğretim kurumları ve siyasi kuruluşları harekete geçmiş, Türkiye aleyhinde propaganda yapmaya başlamışlardır.⁹⁵ Bu yaygın propaganda süreci Rusya’nın kışkırtmalarıyla 1973-1985 yılları arasında terör eylemleri boyutuna taşınmıştır. Bu çerçevede 70’li yıllarda sol görüşlü bir örgüt olan “ASALA” (Gizli Ermeni Kurtuluş Ordusu)’nın kurulmasıyla gerçekleşen terörist eylemler sonucunda birçok Türk diplomat şehit olmuş; birçoğu yaralanmıştır. 1973-1985 tarihleri arasında başta Sovyetler Birliği olmak üzere Suriye, Yunanistan ve Güney Kıbrıs ve diğer devletlerden destek alan ASALA, 1987 yılında PKK ile resmi bir anlaşma yaparak Türkiye ile ilgili iddialarından vazgeçmediklerini ortaya koymuştur.⁹⁶ Bunun ardından örgüt, eylemlerini 1980’lerde PKK’ya havale etmiş; PKK terörü de yenilgiye uğrayınca bu kez soykırım iddiaları gündeme getirilmiştir.⁹⁷ Ermenilerin yaptığı tüm bu faaliyetlerin amacı uluslararası arenada iddialarını kabul ettirmek, Türkiye’nin üzerinde daha yoğun bir baskı yaratarak başta AB üyelik süreci olmak üzere Türkiye’nin önemli dış politika hamlelerinin önüne engel çıkartmak olmuştur.⁹⁸

AB’nin konuya ilgisi ise 1987 yılında alınan kararla kendisini göstermiştir. **Avrupa Parlamentosu’nun “Ermeni Sorununun Siyasal Çözümü Üzerine” 1987’de aldığı karar çerçevesinde Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanıması öngörülmüştür.** Bu kararda Türk hükümetinin 1915’teki olayları soykırım olarak kabul etmeyerek Ermeni halkının kendi tarihlerine sahip olmalarını engellediğinden ve Ermenilerin

⁹⁵ Haluk Selvi, **a.g.m.**, s. 14.

⁹⁶ Sadir Karabekir, **a.g.m.**

⁹⁷ Hüseyin Munyar, Gülcan Yılmaz, “Günümüzde Ermeni Sorununa Bakış”, **Ermeni Sorunu Rehberi**, ed. Şener Aksu, Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Nisan 2001, s. 105.

⁹⁸ Kamer Kasım, **a.g.m.**

manevi itibarlarının iade edilmesi gerekliliğinden bahsedilmiştir.⁹⁹ Sonraki yıllarda Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiş, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ılımlı bir hale dönmüştür. Fakat Ermenistan'ın bağımsızlık bildirgesinde ve anayasasında soykırım iddiaları bulunması ve Türkiye Cumhuriyeti üzerinde toprak ve tazminat talepleri bu ılımlı siyaseti bir süre sonra gerginleştirmiştir.¹⁰⁰

Türkiye'nin 1999 yılında adaylığının kabul edilmesinden sonra sözde Ermeni soykırımının tanınması konusu tekrardan gündeme gelmiş ve Avrupa Parlamentosu 2000 yılı Kasım ayında Türkiye'nin adaylığı ile ilgili ilerleme raporunda sözde soykırımı tanınması için Türk Hükümetine ve Türkiye Millet Meclisine çağrıda bulunmuştur. 2001 yılı ilerleme raporunda bu konuya yer verilmezken 2002 yılı sonunda kabul edilen Güney Kafkasya Raporu ile ilgili kararda, 1987 yılı kararına atıfta bulunulmuş, Türkiye'nin üyeliği ile soykırım iddiaları arasında tekrar bir bağ kurulmuştur. Bunun yanı sıra 9 Ekim 2003 tarihinde Merkezi Fransa'nın Marsilya şehrinde bulunan Avrupa-Ermeni Derneği ile Fransa'da yaşayan Gregoire Krikorian ve Suzanne Krikorian'ın Avrupa Adalet Divanı'nda AB'ye karşı açtıkları davada, Avrupa Birliği kurumlarının, 1999 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne aday ülke statüsü tanımakla kendilerine manevi zarar verdiğini iddia etmiş ve bu zararın tazminini talep etmişlerdir. Başvuruculara göre, 1915 yılında Türkiye'de yaşayan Ermenilere karşı sözde soykırım yaptığını kabul etmeyen Türkiye'ye, aday ülke statüsünün tanınması manevi bir zarara yol açmıştır. Bu anlamda Avrupa Parlamentosu'nun, 1987 tarihli kararına Avrupa Birliği nezdinde zorlayıcı hukuksal güç tanınmalı ve bu çerçevede aday ülke statüsü tanıyan ilgili kurumların, Topluluk hukukunu çiğnedikleri tespit edilmelidir. Bu tespitten sonra

⁹⁹ Gökmen Kılıçoğlu, "Avrupa Birliği Serüveni ve Ermeni Sorunu", 17 Aralık 2006, (çevrimiçi) <http://osmantimurtas.wordpress.com/2006/12/17/avrupa-birligi-seruveni-ve-ermeni-sorunu/>, 02 Nisan 2007.

¹⁰⁰ Mustafa Sarı, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Rusya'nın Ermeni ve Ermenistan Politikası", **Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa**, Ed. Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, No:2, Sakarya 2006, s. 111-112

başvurucuların uğradıkları manevi zarar, maddi olarak tazmin edilmeli ve ayrı bir hukuksal işlemle Türkiye'nin adaylık süreci aynı kurumlar tarafından askıya alınmalı; sürecin yeniden açılması ise Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını kabul etmesi önkoşuluna bağlanmalıdır.¹⁰¹ Avrupa Adalet Divanı, 1987 tarihli kararın tamamen politik nitelikli ve zorlayıcı hukuksal güçten yoksun olduğunu savunarak, davada Ermenilerin iddia ettikleri gibi açık ve kesin bir zarar olmadığını belirtmiş ve başvuruyu reddetmiştir. Karar sonrası davacılar temyize gitmiş; söz konusu kararı 29 Ekim 2004 tarihinde temyiz aynı gerekçelerle reddetmiştir.¹⁰²

Türkiye'nin müzakere çerçeve belgesinin 10. madde düzenlemesine göre, **katılım, müktesebat olarak bilinen Birlik sistemine bağlı haklar, yükümlülükler ve kurumsal çerçevenin kabul edildiği anlamına gelir.**" Müktesebat ise gene aynı maddenin ifadesiyle " **Birlik çerçevesi içerisinde alınmış yasal bağlayıcılığı olan ya da olmayan kurumlar arası anlaşmalar, kararlar, beyanlar, tavsiye kararları ve yönlendirici ilkeleri de içerir**".¹⁰³ Şu durumda 1987 tarihli Avrupa Parlamentosu kararı, tıpkı "tavsiye kararları" ve "uygun görüşler" gibi zorlayıcı hukuksal güce sahip bir işlemdir. Bu anlamda katılım durumunda tüm Parlamento kararları kabul edilmiş sayılacak ve müzakere aşamasında raporlarda belirtilen ve Türkiye'den beklenen politik yönelimlerin benimsenmesi istenecektir. Sözde Ermeni Soykırımı bu anlamda tartışılması mümkün olmayan konuların içine dahil olmuştur.

1987 yılından bu yana Türkiye'nin AB kararlılığını zaafa uğratmak adına "Ermeni Soykırım Tasarıları" ülke parlamentolarında konuşulmaya başlanmış ve Türkiye bu alanda sıkıştırılmak istenmiştir.¹⁰⁴ Bu bağlamda özellikle Fransa Meclisi'nin 7 Ekim 2000 tarihinde Ermeni soykırımını tanıma kararı almasıyla Avrupa halklarına

¹⁰¹ Engin Selçuk, "Avrupa Topluluklar Mahkemesi Güzel Şeyler de Söyler", 28 Şubat 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org/index.php?altid=45>, 26 Mayıs 2007.

¹⁰² A.e.

¹⁰³ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Türkiye İle İlgili Müzakere Çerçeve Belgesi, Ekim 2005.

¹⁰⁴ Sadık Usta, a.g.e., s. 56.

Türkiye'nin tarihini reddeden, hatasını kabul etmeyen bir ülke olarak, Avrupa'nın insan haklarına saygı üzerine kurulu kültürüne ve değerlerine yabancı bir ülke olduğu görüntüsü yansıtılmıştır.¹⁰⁵ Ermeni soykırımı iddiaları Türkiye hakkında müzakere başlangıç tarihi öncesi 6 Ekim 2004'te yayımlanan ilerleme raporlarında da yer almıştır. O gün yayımlanan üç belgeden biri olan 'Etki Raporu' hem Ermenistan ile sınırimızın derhal açılması talebini içermiş hem de Ermeni soykırımı iddialarının Türkiye tarafından bütün Ermenileri tatmin edecek bir tarzda kabullenilmesini istemiştir.¹⁰⁶

Ayrıca Avrupa Parlamentosu 17 Aralık 2004 zirvesinden iki gün önce 15 Aralık 2004 tarihinde bir tavsiye kararı kabul ederek, Türkiye'nin "soykırımı" tanımını istemiştir. Bu önemli zirve, Ermeni sorununun gündemde uzunca bir süre kalacağını açıkça göstermiştir. Gerçi zirvede soykırımın tanınması bir şart olarak sunulmamıştır ama Fransa ve Hollanda gibi bazı üyeler, müzakere sürecinde bu konuyu gündeme getireceklerini açıkça belirtmişlerdir. Bu dönemde, daha önce hiçbir aday ülkeye böyle bir yaklaşım sergilemeyen Avrupa Birliği, Türkiye'ye 'tarihiyle yüzleşmesi'ni tavsiye etmiştir.

17 Aralık sonrası süreçte Türkiye üzerindeki baskılar artarken, Ermeni sorununun çözümüne ilişkin yeni açılımlar gündeme gelmiştir. Özellikle Başbakan Erdoğan ve CHP lideri Deniz Baykal, soykırım iddialarına karşı ortak hareket etme kararı almışlardır. İktidar ve muhalefetin bu mutabakatının ardından, 13 Nisan'da, TBMM'de bir oturum düzenlenmiş, tüm partilerin onayıyla yayınlanan bildiride tarihsel gerçeklerin gün ışığına çıkarılması istenmiştir. Bildiride, İngiltere'nin 1916 yılında yayımlanan Mavi Kitap'ının propaganda malzemesi olduğunu açıklaması ve Türkiye'den özür dilemesi talebi de yer almıştır.¹⁰⁷ Başbakan Erdoğan konuyla ilgili "AB içinde bu konu sürekli önümüze getiriliyor. Aslı astarı olmayan iddialar netice

¹⁰⁵ Deniz Altınbaş, **a.g.m.**

¹⁰⁶ Gökmen Kılıçoğlu, **a.g.m.**

¹⁰⁷ Cem Fakir, Ermeni Sorunu Dosyası, 01 Haziran 2005, (Çevrimiçi) www.ntvmsnbc.com, 24 Kasım 2006.

vermez. İddia sahipleri iddialarında samimiyse, biz arşivlerimizi açtık. Gelin siz de açın, tarihçilerden oluşmuş bir heyet çalışsın, ardından atılması gereken adım neyse atarız” açıklamasında bulunmuştur.

Ne var ki Türkiye'nin, 1915 olaylarının ortak bir komite tarafından incelenmesi önerisi, Ermeni muhatapları tarafından sıcak karşılanmamış; Ermeni tarafları bunun tartışılacak bir tarafı olmadığını, olayların zaten kanıtlandığını söylemişlerdir. Soykırımı reddeden Türkiye ise AB ile masaya oturmasının buna bağlı olmadığı görüşünü savunurken, Ermeni meselesinin AB'ye üyelikte karmaşık bir sorun olduğunun da farkındadır.¹⁰⁸ Lourent Leylekyan (Avrupa Ermeni Federasyonu Başkanı) ise bu soykırımın reddedildiği sürece, sorunun siyasi boyutta kalacağını, tanındığı anda tarihsel bir mesele olmaktan çıkıp, politik görüşmelere, güç dengelerine ve günün atmosferine bağlı gelişmelere neden olacağını söylemiştir. Leylekyan'a göre ilk tamir ahlaki açıdan olmalı; sınırlar ve finansal boyut ise sonradan konuşulmalıdır.

2005 yılı Ermeni soykırım iddialarının 90. yıldönümü olması dolayısıyla diaspora merkezli yoğun bir faaliyetin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu faaliyetlerin yaygınlık kazanmasının en önemli sebebi “soykırım” konusunun Ermeni diasporasının kimliğini korumasının bir aracı haline gelmiş olmasıdır. Farklı ülkelerden gelen farklı kültür hatta dile sahip olan aralarında çok az ortak nokta bulunan Ermenilerin bir dayanışma içerisinde bulunmalarında ortak acı olarak değerlendirdikleri “soykırımın” önemli rolü olmuştur.¹⁰⁹ Peki, ortada gerçekten Ermeni diasporasını söylediği gibi bir katliam olgusu var mıdır? Tehcir söylendiği gibi Ermenileri kitlesel olarak ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim midir? Bu sorular halen tartışmalar yaratıp Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkilemektedir.

¹⁰⁸ Bernhard Zarn, “American Genocide Plagues Ankara 90 Years On”, 25 Nisan 2005, (Çevrimiçi) <http://www.spiegel.de/international/0,1518,353274,00.html>, 03 Mayıs 2007.

¹⁰⁹ Kamer Kasım, **a.g.m.**

İddia edildiği gibi 1915'te Ermenilere uygulanan zorunlu göç kesinlikle bir katliam olgusu taşımamıştır. Osmanlı Devleti Ermeni tebaasından kurtulmak için asimilasyon yolunu veya savaşı gerekçe göstererek rahatlıkla yapabilecek konumdayken, Doğu Anadolu'da iki tarafı da koruyacak bir tedbire gitmiştir. Fakat Tehcir sırasında gerek verilen emirlerin tam anlamıyla yerine getirilmemesinden, gerekse savaş yıllarının koşullarından dolayı iki taraflı kayıplar yaşanmıştır. Kimi açlık ve yorgunluktan, kimi kıtlık ve hastalıktan kimi ise çatışmalardan dolayı hayatını kaybetmiştir. Böylece bu acı olayların etrafında hala devam eden “kara bir efsane” yaratılmıştır.¹¹⁰ Bu hastalık ve açlık illeti Türk tarafını da aynı oranda vururken, iki milyon asker ve sivilin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Özellikle dizanteri ve tifo nedeniyle günde 200 kişinin öldüğü Almanya'nın Halep Konsolosluğu tarafından belirtilmektedir.¹¹¹ Yıllardır Türk tezlerine olan yakınlığı ile bilinen Amerikalı Tarihçi **Justin McCarthy** de, kayıpların karşılıklı olduğunu söylemektedir. Mc Carty “*Evet, Türkler Ermenileri öldürmüştü, bu doğru ama Ermeniler de birçok Türk'ü öldürmüştü. Bu bir katliam, etnik bir temizleme değildi, savaş koşullarında yaşanmış bir şeydi. Hükümetlerin yanı sıra halklar da savaşıyor ve bu savaşta yüz binlerce insan ölmüştü*” diyerek ortada bir soykırım suçunun olmadığını savunmuştur. Resmi teze karşı yaptığı açıklamalarla çoğu zaman büyük tepki çeken tarihçi **Halil Berktaş** ise, 1915 öncesi olayların tek taraflı resmedildiği görüşünü savunurken, devletin resmi kanallarıyla, bir tehcir düzenlendiği ve bütün vilayetleri kapsayan tehcirin başlı başına etnik temizlik olduğunu savunmaktadır.¹¹²

Ermenilerin yerlerinin değiştirilmesi, onları ırk olarak imha etmeyi değil, devlet güvenliğini sağlamak amacını gütmüş ve bu karar bütün Ermenilere uygulanmamıştır. Özellikle hasta, özürlü, sakat ve yaşlılar ile yetim çocuklar ve dul kadınlar da sevke tabi

¹¹⁰ Georges de Maleville, **a.g.e.**, s. 55.

¹¹¹ Sadık Usta, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹² Cem Fakir, **Ermeni Sorunu Dosyası**, 01 Ocak 2005, (Çevrimiçi) www.ntvmsnbc.com, 24 Kasım 2006.

tutulmamış, yetimhaneler ve köylerde koruma altına alınarak ihtiyaçları devletçe, Göçmen Ödeneği'nden karşılanmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın yer değiştirme konusundaki iyi niyetini gösterir. Ermeni tehcirinin bir soykırım olmadığı ama uygulamanın zaafarla dolu olduğu ve dolayısıyla istenmeyen ölümlerin yaşandığı tezini savunanlar da vardır. Tarafsız bir kaç tarihçi Osmanlı'nın kendini korumaktan başka bir şey yapmadığını fakat bunun bir trajediye ve büyük acılara sebep olduğunu yazmış, Ermenilerin Avrupa için o zaman da, günümüz için de bir piyondan başka bir şey olmadığı açıkça belirtmişlerdir.¹¹³ Ermeni sorununu Osmanlı'nın önüne çıkararak bu coğrafyada kendi isteklerini gerçekleştirmeyi hedefleyen Avrupa, bugünde aynı politikalar ve aynı yöntemlerle Türkiye içerisinde farklı unsurları kullanmaya çalışmaktadır.¹¹⁴

Ermeni meselesi, Türkiye açısından birçok bakımdan önem taşımaktadır. Bunlardan en önemlisi Türkiye'de çokça yerleşik Ermeni vatandaşının bulunmasıdır. Ermenistan'ın komşumuz olması ve Ermeni meselesinin dış politikamızda ikide bir önümüze can sıkıcı bir etmen olarak çıkması bu sorunun çözümünü gerektirmektedir. Türkiye bu konuda yıllardır sessiz kalmanın bedelini fazlaca ödemiştir.¹¹⁵ Fransa'nın 2001'de Ermeni iddialarını tarihsel bir gerçekmiş gibi Meclisi'nde kabul etmesi bu sessiz politikanın bir emaresidir. Bu kanunla birlikte sözde Ermeni soykırımı iddiaları Fransa'da yasalaşmıştır. Bu kararın ardından Fransa, Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını açmasını ve AB'ye girmeden önce komşularıyla iyi komşuluk ilişkisi içinde olması gerektiğini iddia etmiştir. Oysa Türkiye AB'ye tam üye olsa Ermenistan AB'ye komşu olacaktır. İhtimal ki sınırlar da sonuna kadar açılacak, Ermenistan Ermenileri daha da zenginleştirecektir. Fransa 2001 yılında Ermeni soykırım iddialarını tarihi bir doğru olarak kabul ederek tarihi adaleti yerine getirdiğine inansa da esasında konunun Ermenilerle

¹¹³ Georges de Maleville, **a.g.e.**, s. 102-103.

¹¹⁴ Haluk Selvi, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu, **Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa**, Ed. Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, No:2, Sakarya 2006, s. 4.

¹¹⁵ Hurşit Güneş, "Ermeni Sorunu: Geçmişe Değil, Geleceğe Bakmak", **Milliyet Gazetesi**, 30 Mart 2005.

hiç ilgisi yoktur. Fransa sadece Türkiye’yi AB yolunda engelleme çabalarının en öndeki aktörüdür.

Günümüzde gelinen noktada Ermeniler, sözde soykırım davalarında önemli yol kat etmişlerdir. Çok sayıdaki ülke parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını –hukuki bir temeli olmamasına rağmen- resmen kabul etmiştir. Sözde Ermeni soykırımı iddialarını resmen kabul eden parlamentoların politik bir tavır içinde oldukları da açıktır. Birçok ülkede de böyle bir soykırımın tarihen sabit olduğu yönünde halklar arasında genel bir kanaat vardır.¹¹⁶ Bu düşüncenin değişmesi için daha etkin bir bilgilendirme süreci başlatılmalıdır. Aslında Türkiye yeni yöntemler deneme sürecini, ortak bir komisyon kurulmasını önererek başlatmıştır. Tarihçilerden ve hukukçulardan oluşan bir ortak komisyonun oluşturularak, iddiaların gerçekliğine bu komisyonun karar vermesi teklifi, Ermenilerce reddedilmiştir. Çünkü Ermeniler ve Ermenistan meseleyi “tarihsel ya da hukuksal” değil siyasal olarak ele almak niyetinde olmuşlardır.¹¹⁷

Bugün halen Ermeniler emperyalist güçler tarafından kullanılmaktadırlar. Avrupalı ülkeler ardi ardına Ermeni Karar Tasarılarına imza atmakta, araştırma enstitüleri kurmakta ve hatta Türkiye’yi içten bölmek için Türk kökenli aydınları bile devşirmektedirler.¹¹⁸ Türkiye ise 3 Ekim’den sonra, AB’deki karşıt çevrelerin ve etnik lobilerin Ermeniler konusundaki bezdirme çabalarının yarattığı bulanıklığın ve toz bulutunun arasından önünü görebileceği ve kararlılığını yeniden pekiştirebileceği orta ve uzun vadeli yalın bir stratejiyi ortaya koymak zorundadır.¹¹⁹ Bu bağlamda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi ve tarihi olayların samimi ve açık bir şekilde incelenmesi AB yolunda gerekli bir adımdır.

¹¹⁶ Cenap Çakmak, “Sözde Ermeni Soykırımı ile Mücadele Etmenin Zorlukları”, 16 Mayıs 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org./index.php?altid=1215>, 02 Mayıs 2007.

¹¹⁷ Yücel Acer, “Ermeni Soykırımı İddiaları Uluslararası Hakemliğe Götürülmeli mi?”, 4 Aralık 2006, (Çevrimiçi) <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=505&type=7>, 03 Mayıs 2007.

¹¹⁸ Sadık Usta, a.g.e., s. 11.

¹¹⁹ Özdem Sanberk, AB Yolunda Yeni Bir Strateji İhtiyacı (2), Zaman Gazetesi, 01 Aralık 2005.

Son dönem yaşanan bir başka gelişme Ermeni Kültür Dernekleri Konfederasyonu'na Nikolas Sarkozy'nin bir mektup yazıp, Türkiye'nin "Ermeni soykırımı" nı tanımadan AB'ye üye olamayacağını açıklaması olmuştur. Bu gelişme, "Ermeni soykırımı" iddialarını inkâr edenlere ceza öngören yasa teklifinin 12 Ekim 2006 tarihinde Fransa Ulusal Meclisinde görüşülerek kabul edilmesini sağlamıştır.¹²⁰ Söz konusu yasa teklifinin geri çekilebilmesi için Nicolas Sarkozy, Başbakan Erdoğan'a "Soykırımı araştırarak komisyonda tarihçilerin yer alması şartı olmaması, TCK'nin 301. maddeyi kaldırması ve Ermenistan ile Türkiye sınırının açılmasının sağlanması" şeklinde üç madde sunmuştur. AB, kapalı olan sınır kapılarını, "Genişletilmiş Avrupa" programı içinde yer verdiği Ermenistan'ın Avrupa ile bütünleşmesinin önünde bir engel olarak görmektedir. Türkiye'nin üzerindeki baskıların artması için çaba gösteren Ermenistan ise, kapalı sınır kapısının, ülkede ekonomik sıkıntı yarattığını iddia etmektedir¹²¹

Avrupa dışında son yıllarda ABD de konuya büyük bir ilgiyle yaklaşmaktadır. 2006 yılının Kasım ayında yapılan Temsilciler Meclisi seçimlerini Demokratların kazanması ve başkanlığına Ermeni yanlısı görüşleri ile tanınan Nancy Pelosi'nin getirilmesi, ABD'de Ermeni soykırımı iddialarının tanınması çabalarına yeni bir boyut getirmiş, bir anlamda bu çabaları kolaylaştırmıştır. Ermeni asıllı Türk vatandaşı Agos Gazetesi genel yayın yönetmeni Hrant Dink'in 19 Ocak 2007'de çalıştığı gazetesinin önünde silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmesi ise Ermeni soykırımı iddialarını ve Türkiye'nin AB üyelik sürecini etkileyen en yakın ve sarsıcı olaydır. Bu suikast, Ermeni diasporasının elini güçlendirmiş, Türk ve Ermeni toplumları arasındaki diyaloga zarar vermiştir. Bu saldırının AB içindeki Türkiye karşıtlığını da körükleyeceğini söylemek mümkündür. Hrant Dink'in öldürülmesi ayrıca ABD'de Ermeni lobisini harekete geçirmiş; Nancy Pelosi, Temsilciler Meclisi'nden sözde Ermeni soykırımı ile ilgili bir tasarımı 24 Nisan tarihinden önce çıkarmayı düşündüğünü belirtmiştir. Yine 2008 yılında yapılacak ABD başkanlık seçimlerinin Demokrat Partili iki adayı olan Hillary Clinton ve Barack

¹²⁰ Radikal Gazetesi, 24 Nisan 2007.

¹²¹ Hasan Kanbolat, "Sarkozy ve Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısı", 16 Ekim 2006, (Çevrimiçi) <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1192&kat1=4&kat2=>, 02 Mayıs 2007.

Obama'nın soykırım iddialarını tanıyan açıklamalarının Nisan ayı içerisinde peş peşe gelmesi de dikkat çekicidir.¹²²

Bugünlerde Türkiye'nin içinde bulunduğu politik kriz Ermeni diasporasının hareketlenmesine sebep olmaktadır. Bu krize bağlı olarak Ermeniler, hem Amerikan Kongresi'ndeki taslağın, hem de Avrupa ülkelerinin parlamentolarında bekleyen önerilerin daha kolaylıkla kabul edileceğini düşünmektedirler.¹²³ Türkiye'nin iç kavgaya düşmesi hem Avrupa hem de ABD'nin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Ulusal devletleri parçalayıp küresel politikaları hayata geçirmeyi amaçlayan bu emperyalist güçler Türkiye'nin tarihsel-siyasal, ekonomik ve toplumsal potansiyelini küçümsememeli, Ermeni soykırımı gibi asılsız iddialarını sürekli Türkiye'nin önüne çıkarmamalıdır.¹²⁴

3.4. AZINLIK HAKLARI VE AZINLIKLARIN KORUNMASI

Türkiye'nin AB'ye girmek için çaba sarf ettiği bu dönemde Avrupalı ülkelerin Türkiye'nin üyeliği önünde çıkardıkları bir diğer konu “azınlık hakları ve azınlıkların korunması” konusudur. Diğer tüm sorunlar bir yana azınlık hakları ve azınlıkların korunması konusu müzakerelerin ileriki dönemlerinde ilişkilerde en çok gerginlik yaratacak konuların başında gelmektedir. Fransa'nın başını çektiği birçok Avrupa ülkesi Türkiye ile müzakere edilecek başlıklara “siyasi kriterlere uyum” getirilmesi yönünde yeni bir girişim başlatarak bu konuların çok tartışmalı konular olacağını ipucunu vermişlerdir. Bu anlamda anadilde yayın ve eğitim hakkı, bölgesel ve etnik talepler Türkiye'nin önüne sıkça getirilecek sorunlar olarak görünmektedir.¹²⁵ Bu bağlamda

¹²² Oya Eren, “24 Nisan ve Sözde Soykırım İddiaları”, 24 Nisan 2007, (Çevrimçi) <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1550&kat1=44&kat2=>, 04 Mayıs 2007.

¹²³ Mehmet Ali Birant, **Türk Düşmanları Çok Memnun**, Milliyet Gazetesi, 02.05.2007.

¹²⁴ Sadık Usta, **a.g.e.**, s. 10.

¹²⁵ Hüseyin Kalaycı, “Avrupa Birliği'nde Azınlıklar ve Mikro Milliyetçilik”, **Stratejik Öngörü 2023**, Ankara, ASAM, Cilt 7, Sayı 73, Mayıs 2006, s. 5.

Avrupa Birliği'nin azınlık konusunu kaşıyarak Türkiye'de bir iç bunalım yaratıp, devletin üniter yapısını bozmaya yönelik bir çabada olduğunu düşünenler de vardır.

“**Azınlık**” kavramı 16. yüzyılda Mutlakıyetçi krallık adı verilen yönetim biçimi kurulunca ortaya çıkan bir kavramdır. Dinsel azınlıkların (Katolik krallıklarda Protestanlar, Protestan krallıklarda Katolikler) ortaya çıkmasıyla, bu azınlıkların karşılıklı olarak korunması gerekmiş ve ancak o zaman azınlık kavramı kullanılmaya başlanmıştır. 1789'dan sonra ise dinsel azınlıkların yanına bir de ulusal azınlık kavramı eklenmiştir.¹²⁶ Ulusal azınlığın kavram olarak tam olarak tanınması ise 1815 Viyana Kongresiyle olmuştur.¹²⁷ Fakat azınlıkların, uluslararası camiada -tüm dünyayı ilgilendirecek ölçüde- en uzun süre gündemde kaldığı dönem I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardır. Bu dönemde hanedanlıklar, krallıklar, dini güç odakları, kontluklar, bölgeler, ülkeler ve yerleşik alanlar Avrupa siyasi haritasında bağımsızlık sahibi uluslar olarak tanımlanmışlardır.¹²⁸ Savaş sonrası çok uluslu imparatorlukların parçalanmasıyla ortaya çıkan bu yeni devletler savaşın galipleriyle imzaladıkları antlaşmalarla topraklarında yaşayan azınlıklara bazı hak ve hürriyetleri tanıyacaklarını ve onları koruyacaklarını kabul etmişlerdir.¹²⁹ Bu uluslararası koruma çabaları önce tek taraflı koruma fermanları (1598 Nant Fermanı) ve ikili antlaşmalar (1699 Karlofça Antlaşması) biçiminde başlamış, 19. yüzyılda çok taraflı antlaşmalar (1856 Paris Antlaşması) evresine geçmiş ve nihayet 1920'de Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla “**uluslararası örgüt güvencesi altında azınlık koruması**” dönemi başlamıştır. Günümüzde ise uluslararası azınlık koruma mekanizması Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, AGİT gibi kuruluşların şemsiyesi altında yürütölmektedir.¹³⁰

¹²⁶ T.C. Başbakanlık, İnsan Hakları Danışma Kurulu, **Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu**, 22 Ekim 2004.

¹²⁷ Hüseyin Kalaycı, **a.g.m.**, s. 6.

¹²⁸ Jennifer Jackson Preece, “Ulusal Azınlıklar Neden Avrupa Devletleri İlişkilerinin Konusudur?”, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.turkab.net/ab/wazinliklar.htm>, 26 Ekim 2006.

¹²⁹ Gözde Kılıç Yaşın, “Avrupa Birliği'nin Azınlık Anlayışı”, 19 Eylül 2005, <http://www.turkatak.gen.tr/index.php?option=content&task=view&id=305&Itemid=37>, 04 Mayıs 2007.

¹³⁰ T.C. Başbakanlık, İnsan Hakları Danışma Kurulu, **Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu**, 22 Ekim 2004.

II. Dünya Savaşı sonrası vurgu, birey temelli insan haklarına kaymıştır.¹³¹ Bu dönemde insan haklarının yaygınlaşmasıyla, azınlıkların da evrensel insan haklarından yararlanabileceği düşüncesi ağırlık kazanmış ve azınlık hakları insan hakları içinde eritilebilecek bir konu olarak görülmüştür. Hatta 1950’de dönemin BM Genel Sekreteri, özel bir raporda, insan haklarının korunmasına ilişkin çalışmaların azınlıkların korunmasını da sağlayacağını, bu nedenle azınlıklara özel haklar tanınmasının gerekli olmadığını vurgulamıştır.¹³² Bu çerçevede eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkeleri, azınlıkların korunması sorununun da temel ilkeleri olarak görülmüştür.¹³³ **Bu dönemde evrensel düzeyde en önemli belgelerden biri olan BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 27. maddesi azınlık haklarına ilişkin olarak, “etnik, dinsel yada dilsel azınlıkların bulunduğu devletlerde bu azınlıklara mensup kişiler kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak, kendi kültürlerinden yararlanmak ya da kendi dillerini kullanmak hakkından mahrum edilemezler” hükmünü getirmiştir.**¹³⁴ Savaş sonrası anlayışın izlerini taşıyan bu madde uluslararası insan hakları hukukunda evrensel nitelikte ve hukuki bağlayıcılığa sahip azınlık haklarına ilişkin ilk düzenleme olması açısından önem taşımaktadır.¹³⁵

Soğuk Savaş’ın bitmesiyle birlikte çift kutuplu dünyada daha önemli görülen müttefiklik unsuru sona ermiş, azınlıklar konusu dünya gündeminde kendisine tekrar esaslı bir yer bulmuştur. Bu anlamda özellikle son on beş yıllık dönemde azınlık haklarının korunması kaygısı, yüzden fazla azınlık grubunun yaşadığı Avrupa kıtasında Orta ve Doğu Avrupa’yı ilgilendirecek biçimde artış göstermiştir.¹³⁶ Bu kaygının

¹³¹ Gözde Kılıç Yaşın, **a.g.m.**

¹³² Hüseyin Kalaycı, **a.g.m.**, s. 6.

¹³³ Naz Çavuşoğlu, “Azınlıkların Korunmasına İlişkin Uluslararası Normlar”, **Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Süecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, Der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005, s. 242.

¹³⁴ Şule Gökçenay, “Lozan Antlaşması’ndan Avrupa Birliği Sürecine Türkiye’de İnsan Hakları”, **Stratejik Öngörü**, İstanbul, Tesev Yayınları, Sayı 3, 2004, s. 148.

¹³⁵ Naz Çavuşoğlu, **a.g.m.**, s. 242.

temelinde, Doğu Bloğu'nun çöküşü sonrası azınlıkların bölgede siyasi istikrarsızlığın kaynağı olmasından duyulan endişe yatmaktaydı. Bu endişe ile harekete geçen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Avrupa Konseyi azınlıklara pozitif haklar ve ayrıcalıklar tanıyan bir dizi uluslararası belgeye imza atmıştır.¹³⁷

1975 Helsinki Nihai Senedi'nde azınlıkların insan hakları ile korunması yönündeki klasik yaklaşım, AGİK düzeyinde yapılan 1990 Kopenhag Belgesi ile farklı bir aşamaya geçmiştir.¹³⁸ Ama azınlık haklarının esas olarak AB siyasetine girmesi 1993 Kopenhag Kriterleriyle gerçekleştirmiştir. Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin bu tarihte aldığı kararlar aday ülkelerin yerine getirmesi gereken koşulları sıralayan Kopenhag Kriterleri belirlenmiştir. Bu kriterler azınlıklara mensup bireylerin anadillerini öğrenmeleri veya anadillerinde eğitim görmeleri ve kamu görevlileri ile iletişimde anadillerini kullanmaları için gerekli koşulların sağlanmasını öngörmüştür. Böylece "azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması" koşulu siyasi kriterlerden biri olarak kabul edilmiştir.¹³⁹

AB, azınlıklar konusuna ilk defa Maastricht Antlaşması'nda İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Sözleşme'ye ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerine atıf yaparak "kültürel çeşitliliklere saygı" (m.128/1) çerçevesinde dolaylı biçimde değinmişse de konuyu gerçek anlamda Kopenhag Kriterleri çerçevesinde ele almıştır. Burada önemli olan Maastricht Antlaşması'nın AB üyesi ülkeler için bağlayıcı olması; Kopenhag Kriterlerinin ise sadece aday ülkeler için zorunlu olduğudur. Bu

¹³⁶ Tolga Bilener, "AB'nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB'ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, Boyut Kitapları, İstanbul, Ekim 2003, s. 165.

¹³⁷ Dilek Kurban, "Avrupa Birliği'nin Anayasal Düzeninde Azınlık Hakları: Açılımlar, Fırsatlar ve Olasılıklar", **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Süecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, Der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005, s. 288.

¹³⁸ Naz Çavuşoğlu, **a.g.m.**, s. 243.

¹³⁹ Hüseyin Kalaycı, **a.g.m.**, s. 6.

durumda, azınlık haklarına saygı, aday ülkeler için gündemde tutulacak bir konuyken, üye ülkeler için geçerli ve bağlayıcı görünmemektedir.¹⁴⁰

Kopenhag Kriterleriyle azınlık haklarına gelen bu yeni bakış açısı doğrultusunda Konsey'in attığı ilk adım 5 Kasım 1992 tarihinde imzaya açılan ve 1 Mart 1998'de yürürlüğe giren **Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı** olmuştur. Belgenin giriş kısmında ve 1. maddesinde bölgesel ve azınlık dillerinin ilerletilip korunmasının amaçlandığı belirtilmiştir.¹⁴¹ Ayrıca Şartla birlikte bir bölge veya azınlığa ait olan bir dilin, kamusal ve özel yaşamda serbestçe kullanılmasının güvence altına alınması sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁴² 90'lı yılların başında azınlıkların korunmasına yönelik bir diğer önemli girişim olan **Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi** ise Bakanlar Komitesi'nce oluşturulan *ad hoc* Komite (CAHMIN) tarafından Ekim 1994'te tamamlanmış, 10 Kasım 1994'te kabul edilmiş; 1 Şubat 1995'te imzaya açılmıştır.¹⁴³ 1 Şubat 1998'de yürürlüğe giren Sözleşme, 15 Temmuz 2004 itibarıyla 35 ülke tarafından onaylanmıştır. Bu Çerçeve Sözleşme, azınlıkların korunması ile ilgili Avrupa Konseyi tarafından geliştirilen ilk resmi belge olmamasına rağmen bu alandaki en kapsamlı belgedir. 1993 yılında Viyana'da Avrupa Konseyi devlet başkanları tarafından kabul edilen Bildirgenin sonucunda ortaya çıkan Çerçeve Sözleşme 32 maddeden oluşmaktadır. Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi taraf ülkelerin ulusal azınlıkların korunmasına yönelik doğrudan uygulayacağı kuralları değil bu amaç doğrultusunda ulusal yasal düzenlemeleri ve uygun hükümet politikaları yoluyla uygulamayı taahhüt ettikleri hukuki ilke ve hedefleri içermektedir. Bu kapsamda kültürel, dinsel ve dilsel kimliğe saygı göstermekle

¹⁴⁰ Gözde Kılıç Yaşın, **a.g.m.**

¹⁴¹ European Treaty Series, 148, Strasburg, 5 November 1992, aktaran: Tove H. Malloy, *National Minority Rights In Europe*, Oxford University Press, 2005, s. 54.

¹⁴² Tolga Bilener, **a.g.m.**, s. 173-174.

¹⁴³ Naz Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, İstanbul, Su Yayınları, Nisan 2001, s. 25.

yetinilmemesi bunun yanı sıra bu kişilerin kimliklerini ifade etmelerini, korumalarını ve geliştirmelerini sağlayacak uygun koşulların yaratılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁴

Azınlıkların korunmasına ilişkin hazırlanan bu iki sözleşmenin hükümleri incelendiğinde her iki sözleşmenin azınlık haklarını genişleten bir azınlık rejimi sunduğu görülmektedir. Diğer taraftan azınlık topluluklarına mensup kişilerin bu hakları “ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü”ne saygı ilkesi çerçevesinde kullanabilecekleri vurgulanmıştır.¹⁴⁵

1997 Amsterdam Antlaşması ile “azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması” ilkesi dışındaki bütün Kopenhag siyasi kriterleri AB’nin “ortak değerleri” olarak anayasallaştırılmış ve ABA’ya dahil edilmiştir. Bu, AB’nin azınlık hakları konusundaki dış politikası ile iç hukuku arasındaki tutarsızlığa yasal bir boyut kazandırmıştır.¹⁴⁶ Özellikle Belçika, Yunanistan, Fransa, Lüksemburg gibi ülkelerin Çerçeve Sözleşmesi’ni onaylamamaları, Danimarka ve Almanya’nın ise bazı sınırlama içeren bildirelerle Sözleşme’yi onaylamaları AB içinde çifte standarda neden olmuştur. Bunun yanı sıra Çerçeve Belgesi’nin üye devletlere tanıdığı geniş takdir yetkisi Sözleşme’nin etkisini büyük oranda azaltmıştır. Fakat Çerçeve Sözleşmesi’nin asıl eksikliği ulusal azınlık kavramına herhangi bir tanım getirememesidir ki bu, her ülkede farklı yorumlara neden olmuştur.¹⁴⁷

Uluslararası İnsan Hakları hukukunda azınlık kavramının üzerinde uzlaşma sağlanmış bir tanımdan bahsetmek mümkün değildir. Azınlık Haklarının en kapsamlı tanımı Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’nun Ayrımcılığın Önlemesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu raportörü Francesco Capotorti’nin hazırladığı

¹⁴⁴ Zeynep Oya Uysal, **Avrupa Birliği Sürecinde Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye**, İKV Yayınları, No: 195, Ağustos 2006, s. 60-61.

¹⁴⁵ Şule Gökçenay, **a.g.m.**, s. 150.

¹⁴⁶ Dilek Kurban, **a.g.m.**, s. 289.

¹⁴⁷ Hüseyin Kalaycı, **a.g.m.**, s. 9.

inceleme raporunda yapılmıştır. Capotorti'nin tanımına göre azınlık, "bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan -o devlet vatandaşı olan- üyeleri nüfusun geri kalanından farklı, etnik dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa bir dayanışma duygusu gösteren bir grup"tur.¹⁴⁸ Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'nde kullanılan kavram "ulusal azınlık"tır. Ancak Çerçeve Sözleşmesi ulusal azınlık kavramına açık bir tanım getirmemekle beraber, ulusal azınlıkları etnik, kültürel, dilsel, dinsel özellikleri çerçevesinde ele almaktadır.¹⁴⁹

3.4.1. Türkiye'de Azınlıklar

Milletler Cemiyeti döneminden bu yana azınlık kavramının ölçütü etnik, dilsel ve dinsel azınlıklar olmak üzere üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ise kurucu antlaşması olan Lozan Antlaşması'nda bunların üçünü de kabul etmeyerek, yalnızca gayrimüslim yurttaşların azınlık olduğunu ve dolayısıyla uluslararası azınlık korumasından yararlanabileceğini kabul etmiştir.¹⁵⁰ Sadece negatif hakları değil aynı zamanda pozitif hakları da içermesi açısından önemli olan Lozan'ın hükümlerinin tartışma eksenini azınlıkların tanımlanması konusundadır.¹⁵¹ 1923 Lozan Antlaşması'nın azınlık olarak tanıdığı Gayrı-Müslim grupları Rum Ortodoks, Ermeni, Yahudi ve Bulgar azınlıklarıdır.

Bunun yanı sıra TC Anayasası'nın azınlıklara herhangi bir atıfta bulunmadığı göze çarpmaktadır. Bununla ilgili hükümler sadece, bütün fertlerin ayrım gözetmeksizin,

¹⁴⁸ F. Capotorti, **Study On The Rights of Persons Belonging To Ethnic, Religious and Linguistic Minorities**, United Nations, New York, 1979, par. 568, aktaran Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁴⁹ Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁵⁰ Ensuring Language Rights, (Çevrimiçi) <http://www.hrw.org/reports/2000/turkey2/Turk009-04.htm>, 07 Mayıs 2007.

¹⁵¹ Şule Gökçenay, **a.g.m.**, s. 151.

dil, din, ırk, mezhep, cinsiyet, siyasi görüş, felsefi inanç gibi konular hesaba katılmaksızın kanun önünde eşit olduğu garanti edilen 10. maddede yer almıştır. Ayrıca Anayasa’da azınlıklar hakkında herhangi bir kanun da bulunmamaktadır.¹⁵² Azınlıklarla ilgili bir tek Bulgaristan’la imzalanan (1925) ve Lozan şartlarının etnik Bulgarlar için uygulanması teyit edilen çift taraflı bir antlaşma vardır. Bu da Türkiye’de azınlık olarak tanımlanan grupların ikili veya uluslararası sözleşmelerde “devletin tanıdığı olduğu” azınlıklar olduğunu göstermektedir. Bu kategori dışında farklı etnik, dinsel ve dilsel özelliklere sahip gruplar hiçbir şekilde azınlık tanımının içinde yer almamaktadırlar.¹⁵³

1990 yılından sonra azınlık hakları hem mekân hem de nitelik olarak daha genişlemiş ve güçlenmiştir. Soğuk savaşın bitmesiyle dünyadaki azınlık kavramı, tanımı ve hakları büyük gelişme göstermiş; bu da Türkiye’de ciddi sıkıntılara yol açmıştır.¹⁵⁴ Aralık 1999 Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’ye verilen tam üyelik perspektifi ise önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Zirve, Türkiye’nin Soğuk Savaş süresince kültürel, dinsel ve etnik farklılıklar karşısında sergilediği muhafazakâr ve milliyetçi tutumdan uzaklaşması bağlamında bir dönüm noktası olmuş; Türkiye’deki etnik, kültürel ve dini azınlıkların sorunlarının, özellikle de Kürt Sorununun çözümü için iyimser bir ortam yaratmıştır.¹⁵⁵ Helsinki Zirvesi’nden sonra ortaya çıkan ılımlı ortamda dönemin Anavatan partisi lideri Mesut Yılmaz Kürt sorununda “...AB yolu Diyarbakır’dan geçer... Demokrasi hem Türklerin hem de Kürtlerin hakkıdır. Türkiye’yi devlet tarafından küstürülmüş bir milletle, toplumu tehdit olarak gören bir sistemle,

¹⁵² Nurcan Kaya, Clive Baldwin, “Minorities in Turkey”, **Submission To The European Union and the Government of Turkey**, Minority Rights Group International, Temmuz 2004, (Çevrimiçi) <http://www.minorityrights.org/admin/download/pdf/MRG-TurkeySub.pdf>, 05 Mayıs 2007.

¹⁵³ Şule Gökçenay, **a.g.m.**, s. 152.

¹⁵⁴ T.C. Başbakanlık, İnsan Hakları Danışma Kurulu, **Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu**, 22 Ekim 2004.

¹⁵⁵ Aykan Kaya, “Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çok Kültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamın Siyaseti”, **Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, Der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005, s. 56.

*yurttaşı küçümseyen bir bürokrasiyle, bireyi dışarıda bırakan bir cumhuriyetle ve bu olumsuzluklar karşısında bir şeyler yapmaktan aciz bir siyasal sistemle Türkiye’yi yeni bir döneme taşıyamayız”*¹⁵⁶ diyerek farklı bir demokratik açılım yaratmıştır.

Aralık 1999 tarihinden Aralık 2005 tarihine kadar geçen sürede milliyetçilik konusu Türkiye’nin gündeminden düşmüş, etnik, kültürel, dinsel ve benzeri azınlık gruplarının örgütlendiği ve demokrasinin kurumsallaştığı bir süreç başlamıştır. Bu dönem AB bütünleşmesi sürecinde Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesi için demokratikleşme paketlerinin ve yasal düzenlemelerin ardı ardına Parlamentoda kabul edildiği dönemdir. Bu çerçevede AB Komisyonu’nun Ekim 1999’da yayımladığı ilerleme raporunda Türkiye’de bir demokratik sistemin var olduğu, fakat ülkenin Kopenhag Siyasi Kriterlerini karşılayamadığı teyit edilmiş; insan hakları ve azınlıkların korunması konusunda çok büyük eksikler olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁷ Rapora göre “Kürt kültürel kimliği belirli biçimleri tanınabilir ve ayrılıkçılığı veya terörizmi savunmaması şartıyla, o kimliğin ifade edilme yollarına daha fazla hoşgörü gösterilebilir” ifadesi yer almıştır. Buna örnek olarak, Kürt dilinde TV yayınlarına -görünüşte siyasî olmayan programlar için hoşgörü ön plandayken- resmî olarak hâlâ müsaade edilmemesi gösterilmiştir.¹⁵⁸

Bu bağlamda ülkede yaklaşık 15 milyon nüfusu ile Türk olmayan en büyük etnik grup olan Kürtler, 2000 İlerleme Raporunda “azınlık hakları ve azınlıkların korunması” başlığı altında yer alarak, AB uyum sürecinde önemli bir yere sahip olacaklarını göstermişlerdir.¹⁵⁹ 2000 İlerleme Raporu’nda Türkiye’nin azınlıkların korunması için olan Çerçeve Sözleşmesi’ni henüz imzalamadığı ve Lozan Antlaşması ile tarif edilenlerden başka azınlıkları tanımadığı bildirilmiştir. Ayrıca raporda; “*Türkiye’nin,*

¹⁵⁶ “Yılmaz:AB Yolu Diyarbakır’dan Geçer”, Turkish Daily News, 17Aralık 1999, aktaran Ayhan Kaya, **a.g.m.**, s. 59.

¹⁵⁷ Emin Çarıkçı, “Türkiye’nin AB’ye Tam Üyelik Meselesi ve Kriterleri”, **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı II, Yıl 6, Sayı 36, Kasım Aralık 2000, s. 1227.

¹⁵⁸ Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Katılım Yöntünde İlerlemesine İlişkin 1999 İlerleme Raporu.

¹⁵⁹ Nurcan Kaya, Clive Baldwin, **a.g.m.**, s. 7.

kültürel bir kimliğe ve ortak geleneklere sahip herhangi bir etnik grubu 'ulusal azınlık' olarak kabul etmeye istekli olup olmamasından bağımsız olarak, bu tür grupların mensuplarının, hâlâ açıkça bazı temel haklardan yoksun bırakıldıkları” vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra “ana dillerinde yayın yapma, ana dillerini öğrenme veya ana dillerinde eğitim alma hakkı gibi, etnik kökenleri ne olursa olsun bütün Türklerin sahip olması gereken kültürel haklardan bu vatandaşların yararlanamadığı, hatta bu konulardaki görüşlerini ifade etme fırsatları bulamadıkları” belirtilmiştir.¹⁶⁰ Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesinde güvenlik durumunun büyük ölçüde düzelmiş olduğu da dikkate alınır, kültürel haklar konusu, bölgedeki durumun iyileştirilmesi için özel bir öneme sahiptir. Bu çerçevede Türk yetkililer, bölgenin kalkınma düzeyini arttırmak için hızlı bir çabaya girişmişlerdir. Ayrıca yetkili makamlar, geçmişte güvenlik nedenleriyle boşaltılmış köyler ve mezralardaki nüfusun kısmen geri dönmesine de izin vermişlerdir.¹⁶¹

Bu gelişmelerin ardından 19 Mart 2001’de Türk hükümeti, “**Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi dilinin Türkçe olduğunu**” vurgulayan Ulusal Programını açıklamış, bu programla Türk yurttaşlarının günlük yaşamlarında farklı dil ve lehçeler kullanmaları yasaklanmamış, bu özgürlüğün bölünme ve ayrılıkçılık amacıyla kötüye kullanılmayacağı belirtilmiştir.¹⁶² 2002 yılı ise Türkiye’nin AB standartlarına yaklaşma açısından uyum çabalarıyla geçmiştir. Bu yönde yapılan çalışmalar sonucu TBMM’nin 3 Ağustos 2002’de kabul ettiği 3. uyum yasası paketinde azınlık haklarında yenilikler yapılmış, Türk yurttaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapılma ve bunların öğrenilmesi önündeki hukuki engeller kaldırılmıştır.¹⁶³ Bu uyum paketinin uygulamada yetersiz kalmasıyla Kasım 2003

¹⁶⁰ Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2000 İlerleme Raporu, s. 18.

¹⁶¹ Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2000 İlerleme Raporu, s. 19.

¹⁶² Ayhan Kaya, **a.g.m.**, s. 59.

¹⁶³ Cihan Dura, Hayriye Atik, **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Mayıs 2003, s. 422.

sonunda RTÜK bu konuda bir yönetmelik hazırlamıştır. Burada da zaman ve mekân kısıtlamaları dile getirilmiştir.¹⁶⁴

Ulusal programın ardından çıkarılan bu uyum paketleri neticesinde önce 22 Haziran 2004'te Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, Türkiye üzerindeki denetim sürecini sonlandırmış; daha sonrada 16-17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde Türkiye ile müzakerelere başlama tarihini 3 Ekim 2005 olarak belirlemiştir.¹⁶⁵ Bunun yanı sıra 2004 yılında çıkarılan İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin Çerçeve Sözleşmesini ve Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı'nı halen imzalamadığını vurgulanmıştır. Ayrıca hükümet "Azınlık Tali Komisyonu"nu feshederek gayrimüslim toplulukların sorunlarını ele almak üzere "Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu"nu kurmuştur. Bunun yanı sıra Adana, Van, Şanlıurfa, Batman'da Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müdürlüğü tarafından Kürtçe dil kursları açılmasına izin verilmiş¹⁶⁶; Kürtçe, Arapça, Boşnakça gibi bazı dillerde televizyon ve radyo yayınları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Güneydoğudaki kültürel faaliyetlerde Kürtçenin kullanılmasına yönelik daha fazla tolerans gösterilmiştir. **Bu ilerleme önemli olmakla birlikte, yayıncılık ve eğitim alanları dahil olmak üzere kültürel hakların kullanılması önünde hala önemli kısıtlamalar vardır.**

Rapora göre Kürt dilinin kullanımına ve Kürt kültürünün farklı biçimlerde ifade edilmesine daha büyük bir hoşgörü tanınmış, bu bağlamda Nevruz kutlamalarına izin verilmiştir. Yine Kürt sorunu ile ilgili olarak güneydoğu bölgesinde Türk Hükümeti'nin PKK ile girdiği çatışmalar sonucunda köylerini boşaltmak zorunda kalan vatandaşlarla ilgili olarak "köye dönüş programı" başlatılması ilk başta olumlu olarak nitelendirilse

¹⁶⁴ T.C. Başbakanlık, İnsan Hakları Danışma Kurulu, **Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu**, 22 Ekim 2004.

¹⁶⁵ Bahar Şahin, "Türkiye'nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınıflar", **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, Der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005, s. 149.

¹⁶⁶ Nurcan Kaya, Clive Baldwin, **a.g.m.**, s. 10.

de, bu programın köy koruculuğu sistemi ve maddi destek olmaması nedeniyle aksaması 2004 yılı raporunda eleştirilen konulardan biri olmuştur. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, azınlıkların halen bazı ayrımcı uygulamalara tabi tutulduğu gözlenmiştir.¹⁶⁷

AB Komisyonu, Türkiye'deki azınlıklar konusuyla ilgili olarak, 1923 tarihli Lozan Anlaşması uyarınca kabul edilen azınlıkların Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar oldukları, ancak ilgili uluslararası ve Avrupa standartlarına göre Türkiye'de azınlık olarak tanımlanabilecek başka toplumların da bulunduğu görüşünü savunmaktadır. Bugün AB tarafından gözetilen ve dünyada standart olarak kabul edilen etnik, dilsel, dinsel üçlü ölçüt göz önüne alınıp; Türkiye'de gayrimüslimler dışında azınlıklar bulunduğunu kabul edilirse, etnik köken ve/veya dil açısından farklılık gösteren ve bu farklılığı kimliklerinin vazgeçilmez parçası sayan Müslümanlar da azınlık kategorisine girecektir. Bu bağlamda, AB Komisyonu'nun İlerleme Raporlarında da çoğu kez altı çizildiği gibi, Kürtler, Çerkezler, Gürcüler, Lazlar ve Çingeneler gibi gruplar etnik ve dilsel açıdan, Aleviler, Süryaniler, Keldaniler gibi gruplar da dinsel açıdan azınlık kategorisinde değerlendirilecektir. Türkiye'deki gayrimüslimlerle ilgili olarak bu sorun, Lozan Antlaşmasına göre azınlık olarak kabul edilen¹⁶⁸ Türkiye'deki gayrimüslim vatandaşların, hem doğal hukuktan kaynaklanan ve insan haklarına dayalı demokratik bir hukuk devletindeki bireylerin sahip olması gereken haklardan, hem de pozitif hukuktan kaynaklanan ve başta Lozan olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin onayladığı insan haklarına ilişkin bazı uluslararası beyanname, sözleşme gibi belgelerle tanınan haklardan gereği gibi yararlanmalarının yasal olan ve olmayan yöntemlerle

¹⁶⁷ Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2004 İlerleme Raporu, s. 45-46.

¹⁶⁸ Orhan Kemal Cengiz (2004), Türkiye'nin Dini Azınlıkları, http://www.tesev.org.tr/etkinlik/okemal_cengiz_sunum.php. göre, "azınlıklar söz konusu olduğunda Lozan antlaşmasına atıfta bulunmakta, ancak bu antlaşmayı da alabildiğine dar yorumlamaktadır. Lozan antlaşmasında hiçbir ayırt edici ibare kullanılmaksızın, 'gayrimüslimlerden söz edilmesine rağmen, Türkiye sadece Rum, Ermeni ve Yahudi'lerin azınlık olduğunu, Türkiye'de başkaca bir azınlık bulunmadığını beyan etmektedir. Türk eşittir Müslüman gibi, açıkça dile getirilmemiş bir formülü temel alan bu yaklaşım dini azınlıkları, etnik/ırksal temelden hareketle tanımlamak gibi anlaşılması zor bir tutum geliştirmiştir. Hal böyle olunca, Süryaniler, Türk Protestanlar v.d hukuken tanınmayan gruplar olarak ortaya çıkmaktadır".

engellenmesi, kısıtlanması veya güçleştirilmesidir. Başka bir ifadeyle bu sorun, bir yandan düşünce, ifade ve din ve vicdan özgürlüğü gibi sivil ve siyasi hakları güvence altına alan bir hukuki çerçevenin gereği gibi tesis edilmemiş olmasından diğer vatandaşlar gibi onların da mağdur olması, diğer yandan ise -vakıf mülkü edinme veya mülkleri üzerindeki tasarruf yetkilerinin kısıtlanması örneğinde olduğu gibi- azınlık statüsünde olmayan vatandaşlara tanınan bazı hakların onlara tanınmaması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Müzakerelerin başlamasından sonra 2006 Ocak ayında kabul edilen KOB, Türkiye'nin azınlık hakları ve azınlıkların kültürel haklarının korunması alanında karşılamak zorunda olduğu önceliklerini düzenlemiştir. Belge, kültürel çeşitliliğin sağlanması, Çerçeve Sözleşmesi ilkelerine üye ülkelerdeki en iyi uygulamalar çerçevesinde azınlıklara saygının ve azınlıkların korumasını içermektedir. Ayrıca Türkiye azınlıkların yasal açıdan korunmasını, özellikle de mülkiyet üzerindeki tasarruf hakkı söz konusu olduğunda garanti etmelidir. Belge aynı zamanda Türkçe dışında diğer dillerde yapılan radyo ve televizyon yayınlarının önündeki tüm engellerin kaldırılmasını öngörürken; Türkçe dışındaki dillerin öğrenilmesinin ve öğretilmesinin desteklenmesi gerekliliği belirtilmiştir.¹⁶⁹

3.4.2. Azınlıkların Vakıflar Sorunu

ABD'nin ve AB'nin Türkiye'ye dayattığı en önemli isteklerden biri de azınlık vakıflarının mülk edinmesi konusudur. Azınlık cemaatlerinin vakıf sorunu, Türkiye'deki gayrimüslimlerin karşı karşıya buldukları en önemli sorunlardandır. Azınlık vakıflarının, 1936 sonrası edindikleri mülkler ile el konulan malların yönetimini Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden geri istemesiyle başlayan tartışma halen sürmektedir. Bu tartışmanın boyutu, gayrimüslim vakıflarının mülk edinmelerinin önündeki yasal ve yargısal engeller şeklinde belirginleşmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ 23 Ocak 2006 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Katılım Ortaklığı'nın İçerdiği İlke, Öncelik ve Koşullara İlişkin Konsey Kararı 2006/35/EC.

Azınlık vakıflarının tarihi seyrine bakarsak Osmanlı döneminde cemaat kuruluşlarının okul, hastane gibi taşınmazlar dışında bunlara gelir sağlamak için birçok gayrimenkul edindikleri göze çarpmaktadır.¹⁷¹ Cemaat vakıfları Osmanlı döneminde, padişah fermanıyla kurulmuş yapılardır. Vakıf olarak tanımlanmalarına rağmen, ortada bir vakfiye olmadığı için kuruluşları bir vakıf senedine dayandırılmamıştır. Cumhuriyet döneminde ise, Müslüman ve gayrimüslim cemaat vakıflarının ellerindeki bütün mallar tespit edilerek kamulaştırma amaçlanmıştır. Bu amaçla 1936 yılında 2762 sayılı Vakıflar Kanunu düzenlenmiş; fakat Atatürk'ün ölümü ve II. Dünya Savaşı bu düzenlemenin tamamlanmasına fırsat vermemiştir.¹⁷² Bunun ardından 1960'lı yılların sonuna doğru cemaat vakıflarının yeni taşınmaz edinmelerini önleyen bir uygulama başlatılmıştır. Önce Yargıtay 2. Hukuk Dairesi tarafından oluşturulan, sonra Yargıtay Hukuk Genel Kurulunca emsal haline gelen 1974 içtihat değişikliği ile Azınlık vakıflarının, Medeni Kanundan istifade ehliyeti kaldırılmıştır. Buna göre, azınlık vakıflarının 1936'da verdikleri beyanname dışında yeni mal edinemeyeceklerine, yeni mal edinilmişse bunların varsa vârislerine, yoksa hazineye iadesine karar verilmiştir.¹⁷³

Bu dönemden sonra Türkiye Cumhuriyeti, özellikle Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinde, cemaat vakıflarının sorunların çözümlenmesi ve haksızlıkların önlenmesi için yeni hukuki düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerden ilki DSP-MHP-ANAP koalisyonu döneminde hazırlanan ve 2001 yılı sonunda Başbakanlığa sunulan yasa tasarısıdır. 4771 sayılı yasa tasarısına göre Vakıflar Kanunu'nun birinci maddesi değiştirilerek, azınlıklara ait cemaat vakıflarına yeniden mal edinme izni verilmiştir. Söz konusu değişikliğin, mal edinmeyi Bakanlar Kurulu iznine bağlaması sorun olunca aynı hükümet bu kez 4778 sayılı yasayı çıkararak azınlık vakıflarının mal edinmesi konusunu

¹⁷⁰ Bekir Berat Özipek, "Gayrimüslimlerin İnsan Hakları Sorunu Tartışmak: Kaygılar ve Sorular", 08 Mart 2007, (Çevrimiçi) <http://www.rightsagenda.org/main.php?id=173>, 11 Mayıs 2007.

¹⁷¹ Uğur Yıldırım, **Emperyalizmin Ortodoks Kartı: Keşiş Güç, Dünden Bugüne Patrikhane Belgeseli**, İstanbul, Otopsi Yayınları, Eylül 2005, s. 276.

¹⁷² **A.e.**, s. 277-279.

¹⁷³ Zafer Özcan, "Azınlıklar Normal Vatandaşlık İstiyor", **Aksiyon Dergisi**, Sayı: 627, 11 Aralık 2006, (Çevrimiçi) <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26136>, 19 Mayıs 2007.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün iznine bağlamıştır. 11 Ocak 2002'de yürürlüğe giren bu kararlar cemaat vakıflarının mal edinmelerinin önündeki yasal engel kaldırılmıştır.¹⁷⁴ 4771 sayılı Kanun ve 4778 sayılı Kanunla, cemaat vakıflarının tasarrufları altında olduğunu kanıtladıkları taşınmazların, tapuda isimlerine tescil imkânı tanınmıştır.

Ancak 2002 yılında AB süreci doğrultusunda başlayan demokratikleşme çabaları neticesinde yapılan yasal düzenlemelerle mevcut durumun aksaklıkları kısmen de olsa düzeltilerek, belirgin bir iyileştirme sağlanmıştır. Bu bağlamda AB Uyum Yasaları çerçevesinde 24 Ocak 2003 tarihinde yayınlanan yeni yönetmelikle, tescil prosedürü belirlenmiştir. Yönetmelik, *“vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın Vakıflar Kanunu gereğince tüzel kişilik kazanmış Türkiye'deki gayrimüslim cemaatlere ait vakıfların, dini, hayrı, sosyal, eğitsel, sıhhi ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak ve sadece bu alanlardaki amaçlarını sürdüreceği geliri sağlamak üzere taşınmaz mal edinmelerine ve taşınmaz mallar üzerinde tasarrufta bulunabilmelerine ilişkin esasları belirlerken”*, tescil edilecek taşınmazlar yönetmeliğe eklenen bir liste ile kısıtlı tutulmuş ve tescil 6 aylık* bir süre ile sınırlandırılmıştır.¹⁷⁵

Taşınmaz mal edinme ile ilgili yeni izin prosedür uzun, zahmetli ve takdire bağlı olarak düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenlemeler ile cemaat vakıflarının taşınmaz edinme ve bunlar üzerinde tasarruf hakkının tanınması ve mevcut taşınmazların tesciline imkan verilmesi kuşkusuz olumlu bir gelişme sağlamış; ancak, sorunların çözümü için yetersiz kalmıştır. Yasa, bu haliyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve AİHM'nin içtihatları ile uyumlu olmaktan çok uzak kalmıştır. Bu süreç içerisinde AKP hükümeti döneminde 296 taşınmazın cemaat vakıfları adına tescili gerçekleşirken, 333 taşınmazla ilgili başvuru ise “bilgi ve belge eksikliğinin tamamlanması isteğiyle geri çevrilmiştir.

¹⁷⁴ Uğur Yıldırım, a.g.e., s. 283.

* Bu süre daha sonra 4928 sayılı Kanunla 18 ay olarak uzatılmıştır.

¹⁷⁵ Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri, Bunlar Üzerinde Tasarrufta Bulunmaları ve Tasarrufları Altında Bulunan Taşınmaz Malların Bu Vakıflar Adına Tescil Edilmesi Hakkında Yönetmelik, 24.01.2003 tarih ve 25003 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

268 başvurunun mükerrer olarak yapıldığı için bunlara işlem uygulanmazken 119'unun zaten başvuran vakıflar adına kayıtlı olduğu saptanmıştır. 906 taşınmaz malla ilgili başvurular ise bunların kamu kurum ve kuruluşları ile özel kişiler adına kayıtlı olmaları nedeniyle reddedilmiştir.¹⁷⁶

Azınlıkların vakıflar sorununda Büyükada'daki Yetimhane ile ilgili hukuki süreç önem taşımakta, ilerleme raporlarında Türkiye'nin karşısına sunulmaktadır. 22 Ocak 1999'da Vakıflar Genel Müdürlüğü, Rum Erkek ve Kız Yetimhanesi Vakfı'nı hayır hizmeti bulunmadığı gerekçesiyle mazbut vakıflar arasına almış ve yetimhanenin kullandığı binanın sahibi 16 Mart 1999'da Rum Patrikhanesi'ne karşı tapu ve sicil davası açmıştır. Davayı kazanan Vakıflar Genel Müdürlüğü binayı varlıkları arasına almıştır. Vakfın mazbut olmadığını, binanın mülkiyetinin de padişah tezkeresi ile kendilerinde bulunduğunu belirten Fener Rum Patrikhanesi ise bir üst mahkemeye temyiz için başvurmuş, fakat Danıştay temyiz istemini reddetmiştir. Bunun üzerine Fener Rum Patrikhanesi'nin avukatı Kezban Hatemi, iç hukuk yollarını tüketen patrikhanenin AİHM'e gideceğini açıklamıştır.¹⁷⁷ Mahkeme ise meseleyi tamamen hukuki ve vatandaşların mülkiyet hakları açısından ele alarak, mülkiyet haklarının ihlal edilemeyeceği görüşünü benimsemiştir.

Buna göre Avrupa Komisyonu'nun Türkiye hakkında yayınladığı 2006 ilerleme raporunda "gayrimüslim dini cemaatlerin mülkiyet haklarına ait kısıtlamaların halen devam ettiği, bu cemaatlerin vakıflarını yönetme ve mülklerini hukuk yoluyla geri alma konularında sorunlarla karşılaştığı, bu çerçevede Vakıflar Genel Müdürlüğü kontrolü altında bulunan Büyükada Rum Kız ve Erkek Yetimhanesi konusunda herhangi bir gelişme sağlanamadığı" belirtilmiştir.¹⁷⁸ Yaşanan en son gelişmelere bakılırsa 2007'nin Ocak ayında AİHM, Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı tarafından Ankara'ya karşı açılan

¹⁷⁶ Uğur Yıldırım, **a.g.e.**, s. 310.

¹⁷⁷ Sabah Gazetesi, 31 Mart 2005.

¹⁷⁸ Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2006 İlerleme Raporu, 8 Kasım 2006, s. 15.

mülkiyet ve ayrımcılık davasında, vakfın Türk mahkemeleri kararıyla 1996'da iptal edilen iki tapusunun iade edilmesini kararlaştırmıştır. Tapular vakıf adına yeniden kaydedilmezse Ankara, davacı vakfa 890 bin Euro (yaklaşık 1 milyon 600 bin YTL) tazminat ödeyecektir. Mahkeme masrafiyle bu tazminat 910 bin Euroyu (yaklaşık 1 milyon 720 bin YTL) bulacaktır. Strasburg Mahkemesi tarafından açıklanan karar, benzer davalar için örnek teşkil edecek olması bakımından önem taşımıştır.¹⁷⁹ Benzer onlarca dava AIHM gündeminde sonuçlanmayı beklemektedir.

3.5. FENER RUM PATRIKHANESİ SORUNU

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi sorunu, özellikle Avrupa Birliği'ne katılma sürecinde pek çok uyum yasası çıkartan hükümetin önüne sık sık getirilen bir başka konudur. Türkiye'nin gündemini işgal eden ve bir iç sorun olarak algılanan bu mesele son dönemde yapılan yoğun propaganda ve lobi faaliyetleri neticesinde uluslararası bir sorun haline getirilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁰ Hükümetlerin, Patrikhane konusunda düzenleme yapmaktan kaçınması ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde zaten istenmeyen bir kurumun zamanla önemsizleştirilerek unutturulmaya çalışılması hem Avrupa Birliği ile yapılan görüşmelerde hem ABD ile ilişkilerde "Patrikhane" konusunun, Türkiye'nin önüne engel olarak çıkartılan değişmez kozlardan birisi olmasına neden olmuştur.

Başından beri bu meseleye müdahil olan AB, diğer birçok konuda olduğu gibi bu konuda da çifte standartlı tavrını ortaya koymaktan çekinmemiş; Türkiye'nin bu meseleyi Kopenhag kriterleri çerçevesinde çözmesini istemiş fakat Müslüman azınlıkların hak ve hukukunu dikkate almadan sadece Hıristiyanların haklarıyla ilgilenmiştir. Bu çerçevede Fener-Rum Patrikhanesi ekümeniklik iddiası ve Heybeliada

¹⁷⁹ Hürriyet Gazetesi, 9 Ocak 2007.

¹⁸⁰ Mustafa Sıtkı Bilgin, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve Son Dönemde Ruhban Okullarının Açılmasıyla İlgili Ortaya Çıkan Tartışmalar", (Çevrimiçi) <http://www.stradigma.com>, 10 Mayıs 2007.

Ruhban Okulu'nun uluslararası teoloji okulu olarak faaliyete geçirilmesi talebi ile uzun zamandır gündem oluşturmakta ve yabancı devlet adamlarıyla temasa geçerek konuyu uluslararası arenaya çekmeye çalışmaktadır.¹⁸¹

Patrikhane'nin geçmişi çok öncelere dayanırken, Osmanlı Devleti'nin bir kurumu haline gelmesi ise Bizans'ın yıkılmasıyla gerçekleşmiştir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra boş bulunduğu Patrikliğe seçim yapılmasını istemiş ve dini Meclis tarafından seçilen Gennadius'un patrikliğini onaylamıştır. Fakat Avrupa'nın iddia ettiği gibi Fener-Rum Patrikhanesine ekümeniklik yetki ve sıfatı vermemiştir. Fatih'in yaptığı Patriğe bir ferman ile bazı yetkiler, ayrıcalıklar vererek Rum Cemaati üzerindeki sorunlulukları aynen kabul etmesi olmuştur.¹⁸² Osmanlı devleti zayıflayıp Avrupalı güçler tarafından işgal edildiğine Fener Rum Patrikhanesi tekrar Bizans'ı ihya etme hayaline kapılmış ve Yunanistan'la işbirliğine girerek Anadolu'nun Bizanslaşması için faaliyete başlamıştır.¹⁸³ Bu faaliyetler İstanbul başkent olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek ve büyük bir Yunanistan kurma yönünde olmuştur. O dönem Patrikhane Megali İdea fikrinin merkezi konumuna geçmiştir.¹⁸⁴ Ardından gelen I. Dünya Savaşı'nın ve imzalanan Lozan Antlaşması'yla ülkedeki Rumların büyük bir kısmı mübadele ile Yunanistan'a gönderilmiştir. Böylece Türkiye bir ulus-devletin temel niteliği varsayılan homojen nüfus yapısına ulaşılması noktasında önemli bir adım atmıştır.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin yıkılışında gerek dış devletlerle yaptığı işbirliği gerekse içerdiği çıkardığı isyanlarla önemli rol oynayan Patrikhane, Lozan müzakereleri sırasında eleştirilere konu olmuş ve Türk heyeti tarafından Türkiye'den çıkarılmak

¹⁸¹ Sibel Özel, "Lozan Antlaşması ve Azınlık Hukuku Çerçevesinde Fener- Rum Patrikhanesi'nin Hukuki Konumu", **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 2006, s. 41.

¹⁸² Mehmet Çelik, **Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. 6.

¹⁸³ Popüler Tarih, Eylül 2005, s. 24.

¹⁸⁴ Adnan Sofuoğlu, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1996, s. 24.

¹⁸⁵ Elçin Macar, Mehmet Ali Gökaçtı, **Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler**, Dış Politika Analizi Serisi-3, İstanbul, Tesev Yayınları, Aralık 2005, s. 27.

istenmiştir.¹⁸⁶ Konferans sonunda ABD'nin de baskısıyla Batılı ülkelerin **“Patrikhane'nin artık kesin olarak siyasetle uğraşmayacak, sadece T.C vatandaşı olan Rum Ahalinin dini vecibelerini yerine getirecek bir kurum olarak kalacaktır”** garantisıyla Patrikhane'nin Türk topraklarında kalmasına karar verilmiştir.¹⁸⁷ Alınan bu kararla Patrikhanenin eski statüsü son bulmuş, yeni statüyü belirleme ise azınlıklar hukuku çerçevesi içinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır. Ankara, Patrikhanenin statüsünü ve özellikle Patriğin seçim esaslarını kendi başına düzenlemiştir.¹⁸⁸ Bu anlamda kimin patrik olacağına ve tayin usulüne tümüyle Türk hukuku karar verecektir. Buna göre başta Patrik olmak üzere diğer papazlar ve dini kişiler, Türkiye vatandaşı olma zorunluluğu ve Patriklik makamının Türkiye içinde bir metro politiklikte olması şartı getirilmiştir. Bu şartlar Patrikhane'nin ekümeniklik iddiasının Türkiye tarafından tanınmadığının açık bir göstergesi olmuştur.¹⁸⁹ Lozan'ın hiçbir maddesinde Fener-Rum Patrikhanesi bir kurum olarak yer almamış; Antlaşma Patrikhaneyi ne ismen ne de özel bir şekilde zikrederek herhangi bir hüküm koymuştur. Müzakerelerde özellikle Yunanistan heyeti Patrikhanenin ekümenikliğinin kayda geçirilmesini istemiş ancak herhangi bir hüküm bulunmadığından akit devletler bu kurumla ilgili uluslararası bir taahhüt altına girmemişlerdir.¹⁹⁰ Antlaşma maddelerinde ismi dahi geçmeyen Patrikhane böylelikle bu dönem pasifize edilmiş, Osmanlı dönemindeki siyasi ve idari imtiyazları kaldırılmış, bunun yerine dini yetkilerle donatılmıştır.¹⁹¹

1950'lere gelindiğinde II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Türkiye, ABD ve Batı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve demokratik açılımlar yapmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak ABD Patrikhane ile direkt ilgilenmeye başlamış, 1948 yılında Kuzey ve

¹⁸⁶ Sibel Özel, **a.g.m.**, s. 41.

¹⁸⁷ Mehmet Çelik, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁸⁸ Atilla Sandıklı, “Patrikhane ve Ekümenik Tartışması”, 06 Aralık 2004, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org/index.php?altid=20>, 10 Mayıs 2007.

¹⁸⁹ Sibel Özel, **a.g.m.**, s. 50.

¹⁹⁰ Adnan Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁹¹ Mehmet Çelik, **a.g.e.**, s. 8.

Güney Amerika Başpiskoposu Athenagoras Patrik olarak seçilmiştir.¹⁹² Patrik, tüm çabalarına ve ABD Başkanının desteğine rağmen Türk-Yunan ilişkilerinde olumlu bir rol oynayamamıştır. Patrikhane sorunu 1964-1965 yıllarında farklı bir konuma geçmiştir. 1965'te Dışişleri Bakanlığı'nın "*Türk-Yunan ilişkileri Lozan'da kurulan dengeye dayanır. Kıyas yolu ile Kıbrıs Meselesi, Oniki Ada'da yaşayan Türklerle, İstanbul'da oturan Rumlar ve Patrikhane karşılıklılık ilkesi içinde değerlendirilmelidir*" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu karşılıklılık politikası sonucu Batı Trakya ve İstanbul'daki bazı okullarda kısıtlamaya gidilirken, Gökçeada ve Bozcaada'daki Rumca müfredat yapan okullarda bu müfredata son verilmiştir. Buna 1971'de Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılmasının hemen ardından Onikiada'da Türkçe öğretim yapan Süleymaniye Medresesi'nin kapatılması örnek olarak gösterilebilir. Ortaya çıkan bu yeni durum azınlık kavramının dünya üzerinde giderek yaygınlık kazanmasına paralel olarak Patrikhane'nin uluslararası bir konu durumuna gelmesine de neden olmuştur.¹⁹³

Doğu Bloğu'nun çöküşü ve bu topraklardaki insanların dine dönüş eğilimi, ABD'yi ve AB'yi yine Patrikhane ile ilgilenmeye itmiştir. Dimitrios'un, 3 Ekim 1991'de ölmesiyle, yerine 22 Ekim 1991'de, 1940 Gökçeada doğumlu olan **Kadıköy Metropolidi Bartholomeos (Vartholomeos)** Patrik seçilmiştir. Bartholomeos dönemi, Patrikhane trafiğinin hızlandığı, kurumun hızla dışa açıldığı, çok hareketli bir dönem olarak görülmektedir. Bu hareketli dönemin, Türkiye'nin AB üyelik yolunda pek de lehine olarak geçen bir dönem olmadığı açıktır. Bu anlamda Bartholomeos'un Avrupa Birliği İnsan Hakları Komisyonu'na verdiği raporda, Fener Rum Patriğinin Türk vatandaşı olma zorunluluğunun insan hakları konusundaki tüm uluslararası metinlere aykırı olduğunu belirtmesi Türkiye'yi AB yolunda köşeye sıkıştırmıştır.¹⁹⁴ Öncekilerine göre, oldukça genç yaşta patrik seçilen Bartholomeos, uluslararası konjonktürün de yarattığı koşullarla popülaritesini gittikçe arttırmaktadır. Bugün için Patriğin önünde iki

¹⁹² Atilla Sandıklı, **a.g.m.**

¹⁹³ Elçin Macar, Mehmet Ali Gökaçtı, **a.g.m.**, s. 28.

¹⁹⁴ Adnan Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 212.

temel sorun vardır; ilki, artık iki bin civarında olan ve yok olmaya yüz tutan cemaatin Türkiye’de tutunabilmesi, ikincisi de, din adamı yetiştirebilmek için Heybeliada Ruhban okulunun açılmasıdır.

3.5.1. Ekümeniklik

Türkiye’de AB’nin istediği dinsel özgürlüğün önünde vakıf malları, ruhban okulları ve “ekümenik” sıfatı gibi sorunlar bulunmaktadır. **Bunlardan Ekümeniklik “Evrensel” anlamına gelen ve Fener Rum Patriği’nin Ortodoks dünyasında “eşitler arasında birinci” (16 diğer Ortodoks patriğinin en kıdemlisi) olduğuna işret eden bir sıfattır.**¹⁹⁵ Ekümeniklik, Hıristiyanlar arasında anlamı olan bir unvandır. Patrikhane bu sıfatla uluslararası alanda yüksek bir dini otorite ve önemli bir tarihi sembol olarak algılanmaktadır. Bu çerçevede Fener-Rum Patrikhanesi’nin Ekümeniklik iddiaları yeni değildir. 451 yılından itibaren devlet kilisesi olarak bu iddiaya kalkışmış olan Patrikhane tarih içerisinde en güçlü olduğu dönemde bile bu iddiasını gerçekleştirememiştir. Bunun tek sebebi ise ekümeniklik vasfının siyasi değil, dini bir statü olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁹⁶

Lozan’a göre Fener Rum Patrikhanesi, Türkiye’de kalan Rum azınlığının sadece dinsel vecibeleri getirmekle yükümlü olmasına rağmen Patrikhane tarihten gelen bir alışkanlıkla ekümenik olduğunu iddia etmekte, Türkiye ise bu iddiayı kabul etmemektedir. Lozan Konferansı’nda yapılan sözlü anlaşmaya göre patrikhanenin İstanbul’da kalması, dünya işlerine karışmaması şartına bağlanmıştır. Bu sebeple Türkiye’nin Patriğin ekümeniklik unvanını tanımak için hukuki bir yüklenimi yoktur. Şayet Türkiye bu unvanı tanır ve Patrikhane’yi bütün Ortodoksların merkezi olarak görürse Patriğin ve metropolitlerin Türk vatandaşı olma zorunluluğunun kaldırılması ve yabancı din adamlarının Türkiye’ye geliş gidişlerinde hiçbir kısıtlama olmaması

¹⁹⁵ Yorgo Benlisoy, Elçin Macar, **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yayınları, Ankara, 1996, s. 56.

¹⁹⁶ Ekümeniklik Tartışması Yeniden, Sabah Gazetesi, 2 Aralık 2004.

konuları gündeme gelmektedir.¹⁹⁷ Şayet Patrikhane'ye ekümeniklik sıfatı verilirse kilise T.C kanunlarının vesayetinden kurtulup evrensel bir kurum haline dönüşecek, tüm dünya Ortodokslarının “dini merkezi” haline gelecektir. Bu da kilisenin Vatikanlaşmaya giden yolda elde edeceği en önemli basamaktır.¹⁹⁸

3.5.2. Heybeliada Ruhban Okulu

Heybeliada Ruhban Okulu, son dönemde Patrikhane sorunuyla beraber Avrupa Birliği üyeliğini etkileyen unsurlardan birine dönüşmüştür. 1971’de kapatılan Ruhban Okulu’nun yeniden açılması konusu AB uyum sürecinde sıkça gündeme getirilmiştir. Gerek komisyonun ilerleme raporlarında gerek Parlamento’nun kararlarında okulun kapatılmasının dini özgürlüklerle bağdaşmadığında ısrar edilirken, konu din adamı yetiştirme özgürlüğü ve azınlık hakları bağlamında ele alınmakta ve Türkiye’nin Lozan Antlaşması madde 40’a aykırı hareket ettiği ileri sürülmektedir.¹⁹⁹

Kıbrıs sorunlarının patlak verdiği ve hızlandığı bir dönemde Patriğin Kıbrıs olaylarıyla yakın irtibatı ve Patrikhane’nin Megali İdea’ya yardımı dinin siyasete alet edildiği izlenimi vermiştir.²⁰⁰ Bunun ardından 1965’te 625 sayılı “Özel Öğretim Kurumları” kanunuyla devlete bağlı eğitim yapmayan okulların kapanması kararı alınmıştır. Ortaokul seviyesinde iken birden “ilahiyat fakültesi” seviyesine çıkan ve doğrudan Patrikhane’ye bağlanan Heybeliada Ruhban Okulu ise Rum azınlığın tek ruhban yetiştiren okuludur. 1971 yılında Anayasa Mahkemesi’nin bütün dini, askeri ve mülki eğitim kurumlarının ancak devlete bağlı olarak çalışabileceğini belirten kanunun yürürlüğe girmesiyle Heybeliada Ruhban Okulu kapanmış ve bu tarihten itibaren Rum cemaati ruhbanını Türkiye’de yetiştiremez duruma gelmiştir.²⁰¹ Bu anlamda Patriğin,

¹⁹⁷ Sibel Özel, **a.g.m.**, s. 54.

¹⁹⁸ Mehmet Çelik, **Türkiye’nin Fener Patrikhanesi Meselesi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. 44.

¹⁹⁹ Sibel Özel, **a.g.m.**, s. 54.

²⁰⁰ Adnan Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 181-182.

“**kendi din adamlarımızı eğitime hakından mahrumuz**” iddiası Türkiye’yi dış dünyada zora sokmuştur. Bu kanuna cevap olarak Patrikhane, Ruhban Okulu’nun 625 sayılı kanunun kapsamı içinde sayılamayacağını, bu kanunun yürürlüğe girmesinden çok önce 1844’te bir azınlık meslek okulu olarak kurulduğunu, kapatıldığı tarihe kadar 625 sayılı yasanın iptal edilmemiş olan ve Lozan Antlaşması’nın 40. ve 41. maddelerine atıf yapan 25. maddesinde belirtilen bir azınlık kurumu statüsüyle eğitim verdiğini belirtmiştir.²⁰² Kapanmanın ardından kısa bir süre sonra devlet, düzenleyici kurum olma vasfından hareketle eğitim öğretim faaliyetlerinin devlet gözetiminde ve denetiminde yapılmasına karar vermişse de Patrikhane bu şartı kabul etmediği için, Heybeliada’daki okul bugüne kadar açılmamıştır.²⁰³

Heybeliada Ruhban Okulu (HRO) meselesinde en büyük yanılğı okulun siyasi bir kararla kapatıldığı ve yine siyasi bir kararla açılabilceği görüşüdür. Oysa okul, hukuki bir sürecin sonunda kapatılmış ve bu süreç özellikle HRO’yu hedef almamıştır.²⁰⁴ HRO’nun kapanmasının ardından 1984’e kadar “Rum Erkek Lisesi” olarak çalışan Ruhban Okulu, 1984 sonrasında öğrenci bulma konusunda sıkıntıya düşmüştür.²⁰⁵ Bunun üzerine Patrikhane’nin en hayati sorunu olan ruhban ihtiyacı ortaya çıkmış; Patrik Bartholomeos, 1996’da dönemin başbakanına yazdığı mektupta ruhban ihtiyacını dile getirerek, okulun kapatılmasıyla birlikte adayların eğitim için yurtdışına gönderilmeye başlandığını ancak bunun beklenen sonucu vermediğini hatta yeni sorunlara yol açtığını belirterek okulun açılmasını talep etmiştir.²⁰⁶ Patrikhane ayrıca okulun tekrar tedrisata başlamasına kadar, din adamı ihtiyacının karşılanması için

²⁰¹ Elçin Macar, Mehmet Ali Gökaçtı, **a.g.e.**, s. 12.

²⁰² İter Türkmen, “Ruhban Okulu ve Patrikhane Tartışmaları”, Hürriyet Gazetesi, 25 Ekim 2005.

²⁰³ Mehmet Çelik, **a.g.e.**, s. 24.

²⁰⁴ Sibel Özel, **a.g.m.**, s. 54.

²⁰⁵ Popüler Tarih, Eylül 2005, s. 28.

²⁰⁶ Elçin Macar, Mehmet Ali Gökaçtı, **a.g.e.**, s. 20.

²⁰⁷ **A.e.**, s. 44.

dışarıdan personel getirilmesine müsaade edilmesini ve bunlara vatandaşlık veya ikamet ve çalışma izni verilmesini de istemiştir.

Lozan Antlaşması 40. madde'ye göre *“Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk vatandaşları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk vatandaşlarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaktır”*. Yine Lozan anlaşması 42. madde'ye göre *“Azınlıkların Türkiye'deki mevcut vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacaktır ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.”* Lozan'ın bu maddeleri azınlıkların dinsel kurumlarının varlığını kabul etmiştir. Bu maddeler aynı zamanda yeni dinsel kurumlar yaratma hakkını bile içermektedir.²⁰⁷ Hatta 40. madde Rum Patrikhanesi'ni bir kurum olarak uluslararası hukuk güvencesi altına almaktadır. Bu sebeple okul sorunu sürmeye devam ettiği taktirde Rum Patrikhanesi'nin AİHM'ye başvuru mekanizması dahil olmak üzere her türlü hukuki yolu denemesi muhtemeldir. AİHM'nin bu kararlarda verdiği eğilim dinsel toplulukların kararlardaki eğilimi yönündedir.²⁰⁸

Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması konusundaki esas sıkıntı okulun açılıp açılmaması değil, okulun açılması durumunda tabii olacağı kuralların belirlenmesi bakımından yaşanmaktadır. Patrikhane, okulun devlet kontrolünde olmasını kabul etmeyerek, Patrikhaneye bağlı bir kurum olarak açılmasını istemektedir. HRO'nun sadece Patrikhane'nin denetiminde olacak biçimde ve yabancı öğrenci ve öğretmen kabul edecek şekilde açılması yönündeki talep, Fener Rum Patrikhanesi'nin “Ekümeniklik” iddiasını içinde barındırmaktadır. Ruhban Okulu'nun özellikle de Teoloji Bölümü'nün Patrikhanenin istekleri doğrultusunda açılması isteği, Anayasa ve yasalara aykırı olduğu gibi Lozan Antlaşması'na, AB Anayasası Taslağı'na ve diğer uluslararası sözleşmelere de aykırı bir imtiyaz talebidir. Bu imtiyaz talebi azınlık haklarını aşan,

²⁰⁸ A.e., s. 47-48.

vatandaşlar arasında eşitlik dengesini bozan ve azınlıklar lehine eşitsizlik yaratan siyasi bir taleptir.

Bu taleplerin yanı sıra Bartholomeos, Yunanistan, AB ve ABD'nin desteğiyle okulun açılması konusunu uluslararası arenanın gündeminde tutmaya ve hükümeti sıkıştırmaya çalışmaktadır. Mevcut hükümet, AB'ye uyum çalışmaları doğrultusunda, okulun Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlanması veya İlahiyat Fakülteleri gibi YÖK'e bağlanması yönündeki ürettiği çözüm önerileri Patrikhane tarafından kabul edilmemektedir. Ruhban Okulu'nun devlet denetimi ve gözetimi olmaksızın üstelik yabancı öğrenci ve öğretmen alımına izin verilerek açılması aslında Rum azınlığın ihtiyaçlarını aşan, yepyeni sorunlar ve talepler anlamına gelmektedir. Okulun açılması öğrencilerin bir kısmının çeşitli ülkelerde Patrikhane'nin yetkisini tanıyan Yunan asıllı Ortodoksların kiliselerine atanmasını sağlayacak ve böylece "ekümeniklik" iddiası güçlendirilmeye çalışılacaktır. Böylesi bir süreç, Türkiye için yeni iç ve dış kaynaklı baskıları getirecektir.²⁰⁹

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Genel Kurulu'nda dinler arası diyalog konusunda uzun bir konuşma yapan Bartholomeos, Patrikhane'nin ve Türkiye'deki Rum-Ortodoks azınlığın henüz tüm insani haklardan tam olarak yararlanamadığını dile getirerek; örnek olarak Patrikhane'nin 'ekümenik' statüsünü, Heybeliada Ruhban Okulu ve mülkiyet konularında yaşanan sorunları göstermiştir. İçinde bulunduğumuz AB sürecinde mevcut hükümetin gayrimüslim vatandaşların sorunlarının çözümü konusunda önemli adımlar attığı görülmektedir. Ancak bu adımlar güçlü bir bürokratik refleksle karşılaşmakta, kanunla tanınan hakların normlar hiyerarşisindeki daha alt düzey düzenlemeler yoluyla törpülenmesi veya uygulamada geçersizleştirilmeye çalışılması

²⁰⁹ Gözde Kılıç Yaşın, "Ruhban Okulu Çıkmazı", 16 Kasım 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=331>, 11 Mayıs 2007.

gibi durumlar yaşanmaktadır.²¹⁰ Bu sorunların çözümü veya uygulamadaki eksikliklerin giderilmesi Türkiye'yi AB normlarına daha fazla yakınlaştıracaktır.

3.6. İHAS HUKUKUNUN UYGULANMASINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

İnsan haklarına saygı Avrupa Birliği'ne üyeliğin başlıca ön koşullarından biri olarak tüm aday ülkelerin yerine getirmesi gereken yükümlülükler arasında sayılan ve Birliğin bütün faaliyetlerine ışık tutan temel bir ilkedir. İnsan haklarının korunması ve güvence altına alınması 20. yüzyılda gelişme gösteren bir konudur. Özellikle 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı acı deneyim insan haklarına saygılı bir düzenin kurulması zorunluluğunu getirmiş; bu yaklaşım da Birleşmiş Milletler'in doğuşunda etkili olmuştur. Birleşmiş Milletlerin kurulmasıyla insan haklarının korunması konusunda hemen girişimlere başlanmış ve akabinde 1948 yılında **B.M. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi** kabul edilmiştir.²¹¹ Avrupa kıtasında yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik çöküntü Avrupa devletlerini bir çözüm arayışı içine sokmuş ve neticede bireylerin özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayalı Avrupa'nın ilk kurumsal örgütlenmelerinden biri olan Avrupa Konseyi kurulmuştur.²¹² Avrupa Konseyi'nin kuruluş amacı insan hakları ihlallerini önlemek için ortak amaç ve ilkeleri korumak ve yaymak, ekonomik ve sosyal gelişmeleri sağlamak olarak belirtilmiştir. Bu amaç doğrultusunda hak ve özgürlüklerin en etkin bir şekilde korunması adına bir sözleşme hazırlanmaya başlanmıştır. Konsey'e üye devletlerin dışişleri bakanları tarafından 4 Kasım 1950'de imzaya açılan ve 3 Eylül 1953'de yürürlüğe giren **İnsan**

²¹⁰ Bekir Berat Özipek, **a.g.m.**

²¹¹ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması, Avrupa İnsan hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 6. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2005, s. 4-5.

²¹² M. Serdar Palabıyık, Ali Yıldız, **Avrupa Birliği**, Ankara, ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, ODTÜ Yayıncılık, t.y., s. 8.

Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi kabul edilmiştir.²¹³ Türkiye, bu Sözleşme’yi 18 Mayıs 1954’de onaylamıştır.²¹⁴ Evrensel Bildirge’ye koşut olarak temel hakların gerçekleştirilmesini amaçlayan Sözleşme, daha ileri bir adım atarak güvence altına alınan hakların uygulanmasını denetleyecek iki ayrı bağımsız denetim organını birlikte getirmiştir.²¹⁵ Bunlar **Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (1954)** ve **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (1959)**’dir. Avrupa Konsey’ine üye ülkeler anayasalarından başlayarak iç hukuksal düzenlemelerini bu kurallar ve organlar doğrultusunda yenilemişlerdir.

Avrupa Topluluğu’nda insan hakları ve demokrasi ilkelerinin ilerletilmesi konusu 1992’de imzalanan Maastricht Antlaşması ile farklı bir aşamaya geçmiş, bu tarihten itibaren insan haklarının yasalaşma süreci başlamıştır.²¹⁶ Özellikle 1980 sonrası süreçte Sosyalist sistemdeki çözülmenin ardından bağımsızlıklarına kavuşan Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği’ne adaylıkları ile demokrasi, insan hakları ve liberal ekonomi konuları tekrardan su yüzüne çıkmış, yetersiz sicili bulunan bu ülkelerin durumu ve Balkanlarda ortaya çıkan milliyetçilik akımının güçlenmesi Birliğin insan hakları konusunda bir uygulama reçetesi ihtiyacını gündeme getirmiştir.²¹⁷ Bunun üzerine 1993 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi’nde Birliğe tam üye olmak isteyen adaylar için bir ön koşul niteliğinde olan kriterler belirlenmiştir. Bu kriterlerden insan haklarını sistematik şekilde ele alan siyasi kriterlerdir. Siyasi kriterlere göre aday ülkelerin **“demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygıyı ve onların korunmasını garanti eden istikrarlı kurumları”** olmalıdır. Bu kriterleri karşılama yolunda eski Doğu Bloğu ülkeleri büyük çaba içine girmişler, önce

²¹³ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 5. baskı, İstanbul, Legal Yayıncılık, s. 690.

²¹⁴ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, **a.g.e.**, s. 10.

²¹⁵ Güney Dinç, **Sorularla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 102, Mayıs 2006, s. 12.

²¹⁶ Füsün Türkmen, “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Yayıncılık, Ekim 2003, s. 133.

²¹⁷ **A.e.**, s. 148.

Avrupa Konseyi statüsüne katılmış ardından AİHS’ni imzalayarak Sözleşme’ye taraf olmuşlardır. Bu gelişmelerin ardından insan hakları konusu tüm aday ülkelerin yerine getirmesi gereken yükümlülükler arasında sayılmaya başlanmıştır.

Bu anlamda insan hakları Türkiye’nin Avrupa yapılarına bütünüyle kenetlenme süreci içerisinde üzerinde fazlaca durması gereken bir konu olarak karşısında durmaktadır. Amsterdam Antlaşması’nın madde 6(1) düzenlemesindeki “Avrupa Birliği üye devletlerin ortak ilkeleri olan hürriyet, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine kurulmuştur”²¹⁸ ifadesi katılım sürecinde AB hukukunu adım adım iç hukukuna aktarmak ve bunları uygulamak yükümlülüğünde olan Türkiye’nin, insan hakları konusunda oldukça çaba sarf etmesi anlamına gelmektedir. Türkiye’nin Sözleşmeyi onaylamasından sonra insan hakları ve temel özgürlüklerin güvence altına alınması konusu herşeyden önce bir anayasa sorunu olarak görülmüş; tüm çabalar insan haklarının anayasal bir güvenceye kavuşturulması yönünde olmuştur. AİHS ile güvence altına alınan haklar gerek 1961 gerekse 1982 anayasaları tarafından da güvence altına alınmıştır.²¹⁹

Türk anayasal düzeninde uluslararası anlaşmaların iç hukuktaki yerini belirleyen Anayasa’nın 90. maddesine göre, “*Usulüne göre yürürlüğe konmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa’ya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz.*” Anayasanın bu hükmü AİHS’nin yasalarla eş değerde olduğu görüşü ve Sözleşme’nin kendine özgü nitelikleri nedeniyle yasalar üstü değerde olduğu şeklinde iki tartışma konusuna yol açmıştır.²²⁰ Tüm bunlar açısından bakıldığında Sözleşme’nin özellikleri ve Anayasa’nın 90.maddesi göz önüne alındığında AİHS’nin iç hukukun bir parçası olduğu ve kendiliğinden (doğrudan) uygulanabilir

²¹⁸ “Amsterdam Antlaşması”, İKV, İstanbul, 2000, s. 96.

²¹⁹ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, **a.g.e.**, s. 10.

²²⁰ Naz Çavuşoğlu, **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi: Kararların Uygulanması**, İstanbul, Su Yayınları, Ağustos 2003, s. 24.

nitelikte olduğu görülmektedir. Bu şekliyle Sözleşme uluslararası hukukta Türkiye’yi bağlayan bir antlaşmadır. Türkiye’de insan haklarına saygının sağlanabilmesi ancak iç başvuru yollarının etkin biçimde işlemesi ve yargının Sözleşme’yi uygulaması ile mümkündür.²²¹ Birliğe üyeliğinin öncesinde Türk vatandaşlarının yaşamlarını kurucu antlaşmanın 6 (1) düzenlemesine uygun olarak, Birliğin ortak değerleri üzerine inşa etmeye çalışan Türkiye 1987 yılında yaptığı üyelik başvurusuyla bu konunun üzerine daha fazla eğilmeye başlamıştır. Böylece Türkiye’nin yetki alanı içinde bulunan herkesin -Sözleşme ile güvence altına alınmış olan hak ve özgürlüklerin çiğnendiği iddiasıyla- Türkiye’yi Komisyon’a şikâyet edebilmesi yolu açılmıştır. Ayrıca uzun bir süre sadece devlet başvurularının alınmasına izin veren Türkiye 1987 yılı sonrası AİHK’na bireysel başvuruyu da kabul etmiştir. Türkiye bireysel başvuruyu kabul etmekle 22 Ocak 1990 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere AİHM’nin zorunlu yargı yetkisi içine girmiştir.²²² Bugün iç hukuk kaynaklı pek çok sorun bu sebeple Strasburg mekânına taşınmaktadır. Bu sebeple Türkiye, Rusya-Polonya ikilisi ile birlikte AİHM’da aleyhinde en fazla bireysel başvuru yolu işletilen; en fazla dava açılan ülkeler listesinde gözükmektedir. Türkiye istemese de, kendi iç hukuku ile AİHS Hukuku arasındaki etkileşimden dolayı AİHM içtihadının gelişimine dolaylı yoldan katkıda bulunmuş; Mahkeme kararlarında gözlenen pek çok “ilk”e konu olmuş bir ülkedir. Bu sebeplerden ötürü bugün Türkiye’de AİHS Hukuku, Yargıç Fischbach’a ait ifadelerle, çoğu kez içeriğinden boşaltılarak tartışılan “**tanımlanamayan uçan bir nesne**” (UFO) konumundadır. Bu anlamda Türkiye’nin AİHS’nin kabul etmekte zorlandığı konu - Mahkeme’nin Loizidou kararındaki söyleyişiyle- “**Avrupa liberal kamu düzeninin anayasal cihazı**” olduğu gerçeği olduğudur.²²³ AİHS’ne taraf devletlerin Sözleşme’den kaynaklanan yükümlülüklerini ve Mahkeme kararlarının gereklerini yerine getirmek için

²²¹ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, **a.g.e.**, s. 21.

²²² Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancaktar, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, Haziran 2002, s. 35.

²²³ Engin Selçuk, “10 Soruda Öcalan Davası”, 17 Mayıs 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org./index.php?altid=1216>, 21 Nisan 2007.

iç hukuklarında gerekli düzenlemeleri yapmaları Sözleşme sistemin geleceği içinde önemli bir husus teşkil etmektedir.²²⁴

Sözleşme ve sözleşmeye ek protokoller bireyin yaşama, özgürlük ve güvenlik hakkını; Hukuk ve ceza işlerinde adil yargı hakkını; Seçme ve seçilme hakkını; Düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü; Medya dahil ifade özgürlüğü hakkını ve Mülkiyet hakkını güvence altına almıştır. Ayrıca sözleşmeye göre işkence ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele, ölüm cezası; sözleşmenin güvence altına aldığı hak ve özgürlüklerin kullanımında ayrımcılık yapılması; devletin kendi vatandaşını sınır dışı etmesi veya ülkeye girişini engellemesi; yabancıların toplu halde sınır dışı edilmesi gibi konuları yasaklamıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda, 1990'lı yıllardan itibaren daha fazla ısrarlı olmaya başlaması üzerine, ülkedeki insan hakları durumu politik tartışmalara konu olmuş, Sözleşmenin yukarıda değinilen bazı hükümlerinin sürekli ihlal edilmesi tartışmaya açılmıştır. Türkiye'nin zorunlu yargı yetkisini tanımasıyla AİHS'nin 46.maddesine göre yapılan beyana yer ve zaman yönünden çekince koyduğu ve koyduğu bu çekinceyle Güney Kıbrıs'ın daha önce Türkiye aleyhine AİHK nezdinde yaptığı devlet başvurularına konu olan mülkiyet hakkı ile ilgili konularda doğabilecek olası sıkıntıların aşılabileceğini düşünse de gelişmeler bu yönde olmamıştır. AİHM'nin Kıbrıs Rumlarının Kuzey Kıbrıs'taki mallarından yararlanmalarını engellemesinden Türkiye'yi sorumlu tuttuğu 23 Mart 1995 tarihli 40/1993/453/514 sayılı Loizidou ön kararı Türkiye'nin kişisel başvuru hakkını ve Divan'ın zorunlu yargı yetkisini tanıırken yaptığı beyanları geçersiz kılmıştır.²²⁵ Mahkemenin, GKRY vatandaşı Titina Loizidou'nun Girne'deki taşınmazları üzerindeki mülkiyet hakkını 1974 yılı itibarıyla kullanamadığı gerekçesiyle Aralık 1996'da Türkiye aleyhine ihlal kararı verdiği davada, Temmuz 1998 tarihinde Türkiye'nin tazminat ödemesine hükmetmiştir. Dava için Türkiye, kendi sınırları dışında meydana gelen bir olayla ilgili sorumluluk kabul etmeyeceğini belirterek Kıbrıs Sorununun BM

²²⁴ Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 10.

²²⁵ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancaktar, **a.g.e.**, s. 35.

gündeminde olduğunu, dava başvurusunun siyasi bir içerik taşıdığını ve tazminatı ödemesinin mümkün olmayacağını açıklamıştır.²²⁶ Türkiye'nin uygulamadığı tek AİHM kararı olan Loizidou kararı, Avrupa Birliği'yle ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bağlamda, Loizidou kararının gündemden düşürülmesini sağlamak, AİHM önünde bekleyen benzer nitelikli başvuruların aleyhimize sonuçlandırılmasını önlemek amacıyla, Avrupa Konseyi üyesi önemli ülkelerin de desteği alınarak Avrupa Konseyi Sekreteryası'yla işbirliği içinde başlatılan girişim, 2 Aralık 2003 tarihinde yapılan Avrupa Konseyi Delegeler Komitesi toplantısında öngörüldüğü şekilde sonuçlanmıştır. Böylece, Loizidou Davası sonuçlanmış, Türkiye 1 milyon 100 bin Euro'yu aşan tazminatı ödemeyi kabul etmiştir. Söz konusu ödemenin gelecekte emsal oluşturmayacağını vurgulayan Türk tarafı, bir taraftan KKTC'de oluşturulan iç hukuk yolunu anlatmış ve Kıbrıs'ta mülkiyet sorunlarının siyasi çözümün bir parçası olduğunu; iç hukuk yolunun gelecekte ulaşılabilecek siyasî çözümü etkilemeyeceğini aktarmıştır. 2003 yılında AİHM kararlarını takiben davaların yeniden ele alınmasına imkân sağlayan yeni hükümler getirilmiştir. Bu Leyla Zana ve diğer eski DEP milletvekillerinin yeniden yargılanmasını sağlamıştır. Ayrıca insan hakları alanında uluslararası antlaşmaların üstünlüğünü sağlayan Mayıs 2004'teki anayasal değişiklik, Türk yargı sisteminin AİHS'ni doğrudan uygulama kapasitesini de güçlendirmiştir.²²⁷

Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin resmen aday ülke olarak açıklanmasının ardından, AİHS'nin uygulanmasından kaynaklanan sorunlar Birlik tarafından Türkiye'nin sıkça önüne getirilmiştir. Bunun üzerine Türkiye Helsinki'de aldığı adaylık kararı ile geniş kapsamlı anayasal reform süreci başlatmıştır.²²⁸ Özellikle 1999 tarihli İlerleme Raporu Türkiye'nin bu süre içerisinde aldığı mesafeyi gösteren bir panorama niteliğindedir. Bu rapora göre “Türkiye’de demokratik sistemin temel

²²⁶ Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 67.

²²⁷ Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon 2004 İlerleme Raporu, s. 29.

²²⁸ Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon 2004 İlerleme Raporu, s. 16.

özellikleri mevcut olmakla birlikte ülkenin Kopenhag Siyasi kriterleri hala karşılayamadığı” teyit edilmiş; Ekim 1998’den bu yana bazı olumlu adımlar atılmış olmasına rağmen, Türkiye’de kaygı verici bazı sorunlar hâlâ mevcut olduğu belirtilmiştir. 1999 raporu ayrıca uluslararası örgütlerden alınan son bilgiler ışığında, işkencenin, kayıpların ve yargısız infazların, sistematik değilse de, hâlâ var olduklarını bildirmektedir. Şubat 1999’da “İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezanın Önlenmesi için Avrupa Komitesi” ’nin bir delegasyonu tarafından yapılan ziyaret sonucu bazı işkence ve kötü muamele vakaları tespit edilmiştir.”²²⁹ Tüm bu tespitler AİHS’nin madde 2 ve 3’e aykırı bir durum teşkil etmektedir. Ayrıca basın özgürlüğü konusunda önemli ölçüde bir değişiklik olmamıştır. Örgütlenme özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü ile ilgili durum da değişmemiştir. Din özgürlüğü bakımından, Lozan Antlaşması ile tanınan dinsel azınlıklar ve diğer dinsel azınlıklar arasında bir muamele farklılığı hâlâ mevcuttur.

Bunun yanı sıra son dönem Öcalan davasıyla ilgili olarak, ölüm cezası sorunu Türkiye’de ve Türkiye dışında önemli bir tartışma konusu olarak Türkiye’nin gündemini meşgul etmiştir. 29 Haziran 1999’da, Öcalan, vatana ihanet ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarının bir kısmını ayırmayı istemekten suçlu bulunmuş ve ölüm cezasına mahkum edilmiştir. Böyle bir cezanın uygulanmasının, Türkiye’de ölüm cezasının kaldırılması için sarf edilen önemli çabayı etkisiz kıldığı açıktır. Bu bağlamda, Parlamento’nun gündeminde olan Türk Ceza Kanunu tasarısında ölüm cezasının kaldırılmasının öngörüldüğü hatırlanmalıdır.²³⁰ Bu noktada AİHM kararlarının yalnızca “bildirici” nitelikte olduğu unutulmamalıdır. Mahkeme’nin Sözleşme’ye aykırılık kararı sonrası ilgili ülkeye düşen, aykırılığı iç hukuktaki uygun yollarla gidermektir. Çoğu kez, kararın yerine getirilmesi “eski halin iadesi” ile mümkün olur. Özel durumlarda ise Mahkeme, Sözleşme’ye aykırılık kararı ile birlikte adil bir tatmin sağlamak için maddi ya da

²²⁹ Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon 1999 İlerleme Raporu, s. 11.

²³⁰ Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon 1999 İlerleme Raporu, s. 13.

manevi tazminata hükmeder. Bu durumda ilgili devletin söz konusu tazminatı ödemesi, kararın yerine getirilmiş sayılması için yeterlidir. Ne var ki adil yargılanma davalarında eski halin iadesi ancak “yargılamanın yenilenmesi” ile mümkün olabilir. Şu halde, Öcalan kararı sonrası Türkiye’nin ödeyeceği her hangi bir tazminat bulunmamaktadır. Öcalan’ın avukatları da bilinçli bir şekilde Mahkeme’den her hangi bir tazminat talebinde bulunmamışlardır. Kararın yerine getirilmesi, yani eski halin iadesi içinse yapacak tek şey yargılamanın yenilenmesidir.²³¹ AIHM, Öcalan davasının yeniden yargılama konusunu Bakanlar Komitesi’nin gözetiminde ulusal makamların kararına bırakmıştır. Temmuz ayında İstanbul 5. Ağır Ceza Mahkemesi ise Öcalan’ın yeniden yargılanma talebini reddetmiştir.²³²

1999 tarihli ilerleme raporunun bir sene sonrasında Türkiye’nin katılım yönünde kısa ve orta vadeli önceliklerini belirten 2000 Katılım Ortaklığı Belgesi yayımlanmış ve bu belgeye göre AİHS’nin 10. maddesi ile uyumlu olarak, ifade özgürlüğü ile ilgili hukuki ve anayasal garantilerin güçlendirilmesi, şiddet yanlısı olmayan görüşleri dile getirmekten hüküm giymiş kişilerin durumuna eğilinilmesi, barışçıl toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüğüne ilişkin hukuki ve anayasal garantilerin güçlendirilmesi ve sivil toplumun gelişmesinin teşvik edilmesi, işkenceyle mücadeleyle ilişkin hukuki hükümlerin güçlendirilmesi ve gerekli tüm önlemlerin alınması ve Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesine riayetinin sağlanması, duruşma öncesi tutuklulukla ilgili hukuki süreçlerin AİHS hükümleriyle uyumunun güçlendirilmesi, tüm insan hakları ihlallerine ilişkin tashih imkânlarının güçlendirilmesi, münferit ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla karşılıklı işbirliği içinde olunması, DGM de dahil olmak üzere, yargının işlevselliğinin ve verimliliğinin uluslararası standartlara uygun şekilde geliştirilmesi, özellikle hakimlerin ve savcılarının, insan hakları alanı da dahil olmak üzere, AB mevzuatı

²³¹ Engin Selçuk, “10 Soruda Öcalan Davası”, 17 Mayıs 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org/index.php?altid=1216>, 21 Nisan 2007.

²³² Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon 2006 İlerleme Raporu, 8 Kasım 2006, s. 10.

hakkındaki eğitimlerinin kuvvetlendirilmesi, idam cezasına ilişkin fiili moratoryumun muhafaza edilmesi gibi konular kısa vadeli öncelikler içinde sayılmıştır.²³³

Buna karşılık Türkiye, 24 Mart 2001 tarihli AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programında öngörüldüğü şekilde temel hak ve özgürlükleri, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunması ve saygı görmesi hususlarındaki düzenlemeleri güçlendiren ve güvence altına alan kapsamlı anayasal ve yasal reformlar gerçekleştirmiştir. Özellikle ilk ilerleme raporundan başlayarak insan hakları alanında uyum paketleriyle çok ciddi bir dönüşüm yaşanmış; bu bağlamda, 6 Şubat 2002 tarihinde kabul edilen ve 19 Şubat 2002’de yürürlüğe giren 1. Uyum Paketi ile Düşünce ve İfade özgürlüğü kapsamında TCK’nin 159. ve 312. maddelerinin de aralarında olduğu birkaç maddesi değiştirilmiş ve nihayet yeni bir Türk Ceza Kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca bu ilk uyum paketiyle Terörle Mücadele Kanunu’nun 7 ve 8. maddeleri değiştirilmiş, hapis cezası süreleri düşürülmüş, DGM’de gözaltı süresi 4 güne indirilmiş, özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığına güvence getirilmiştir.²³⁴ 26 Mart 2002 tarihinde kabul edilen ikinci uyum paketi kapsamında ise dernekler ve vakıflar ile toplantı ve gösteri haklarına ilişkin düzenlemeler iyileştirilmiş, işkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik kapsamlı yasal ve idari düzenlemeler yapılmış, parti kapatılması zorlaştırılmıştır. Bunun yanı sıra Bakanlar Komitesi, 9 Haziran 1999 ve 10 Temmuz 2002 tarihli ara kararlarında da yaşam hakkı ve işkence yasağı ihlalleri tespit edilen Türkiye’nin gerçekleştirdiği Anayasa ve yasa değişikliklerini memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir.²³⁵ 3 Ağustos 2002’de kabul edilen üçüncü uyum paketi kapsamında ise Anayasa değişikliğine gidilerek AİHS’nin 6 no’lu protokolüne uygun olarak idam cezası savaş ve yakın savaş tehdidi dışında kaldırılarak müebbet hapse dönüştürülmüş, AİHM kararları ışığında yeniden yargılama imkanı getirilmiştir. Gözaltı ve cezaevi koşullarına ilişkin düzenlemeler AİHS

²³³ Avrupa Komisyonu, 8 Kasım 2000 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 3-4.

²³⁴ Yılmaz Ensaroğlu, “AB Uyum Paketleri/İnsan Hakları Reformları”, **Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu**, Ed. Yılmaz Ensaroğlu, İstanbul, Motif Matbaacılık, 2005, s. 21.

²³⁵ Naz Çavuşoğlu, , **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi: Kararların Uygulanması**, s. 61.

normlarına ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi tavsiyelerine uygun hale getirilmiştir. Olağanüstü Hal uygulaması ülke genelinde kaldırılmıştır. Düşünce, ifade ve basın özgürlükleri genişletilmiştir. Kadın-erkek eşitliğinin ihyasına, kültürel zenginliğin ve hakların güvence altına alınmasına, farklı dil ve lehçelerde öğrenim ve yayın hakkının kullanılmasına yönelik, gayrimüslim cemaatlere ve yabancılara ilişkin mevzuatı iyileştiren düzenlemeler yapılmıştır. İnsan hakları alanında devlet ile sivil toplum arasında güçlü diyalog platformu olan İnsan Hakları Danışma Kurulu faaliyete geçmiştir. MGK'nın danışma organı rolü yeniden tanımlanmıştır. Çıkarılan bu paketlerin Türkiye'nin mevcut insan hakları sorunlarına köklü ve kalıcı bir çözüm getirmediği düşünülse de birtakım önemli olumlu düzenlemeler görülmüştür.²³⁶

AİHS ile güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin Türkiye'de yargısal yollarla korunmasında asıl yük yargı yerlerine ve avukatlara düşmektedir. Sözleşme organlarından alınan her karar Türkiye'de insan haklarının gelişimine katkıda bulunacak ve mevcut sistemin aksak yönlerini ortaya çıkaracaktır.²³⁷ Buna göre AİHM kararlarının uygulanması ve Sözleşmeye uyumu Türkiye-AB ilişkileri açısından önem teşkil etmektedir. Mahkeme kararlarının iç hukukta uygulanması, AİHS'nin 1. maddesi uyarınca taraf devletlerin Sözleşme haklarını tanıma ve koruma yükümlülüğünün ayrılmaz bir parçası olarak görülürken, ulusal yargı yerleri ile AİHM arasında kurulacak hukuksal işbirliği, iç hukukların sözleşme hukukuna uyum sağlamasında en etkili yöntemlerden biri olacaktır.²³⁸ Yapılan tüm bu değişiklikler Türkiye'deki yasal zemini AB üyesi ülkeler düzeyine yaklaştırırken, uygulamada birtakım eksiklikler olduğu ve yapılan bu yasal düzenlemelerin gündelik hayata aynı oranda yansımadağı öne sürülmektedir. Bunda haklılık payı olmakla beraber yıllardır yerleşmiş olan birtakım uygulamaların kısa bir sürede değiştirilmesi beklenmemeli ve bunun bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Önemli olan Türkiye'nin insan hakları alanında hem mevzuatta hemde

²³⁶ Yılmaz Ensaroğlu, **a.g.m.**, s. 23.

²³⁷ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, **a.g.e.**, s. 22.

²³⁸ Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 78.

uygulamada iyileştirme yapma yönündeki iradesidir. Bu irade 1999 yılından bu yana sürmekte olan reform çabalarında kendisini göstermektedir.

SONUÇ

Avrupa kıtasında sürekli barışın temini için bir Birlik oluşturması fikri II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa Birliği ile hayat bulmuştur. Avrupa Birliği'nin ekonomik bir topluluktan siyasi bir birliğe dönüşümüyle Avrupa bütünleşmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ihtiyacı, AB'yi kaçınılmaz olarak gelişmelerin merkezine iterek, bu yönde barış ve refahın yaygınlaştırılması için ciddi sorumluluklar yüklemiştir. Söz konusu barış ve refahın sağlanması için AB, eski Doğu Bloğu ve bazı Akdeniz ülkelerini bünyesine dahil ederek genişlemeyi hedeflemiştir. Bu ülkelerin, kıtadaki bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak amacıyla AB'ye tam üye olma istekleri de bütünleşmeyi perçinlemiştir. Bu kapsamda AB Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Günter Verheugen yaptığı bir açıklamada genişlemenin AB için hem tarihi bir fırsat hem de bir yükümlülük olduğunu ve bu nedenle en önemli önceliklerinden birini oluşturduğunu belirtmiştir.

Türkiye-AB ilişkileri ise 1959 yılında başlayan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için resmi başvurusunu yapan Türkiye, 1999 Helsinki Zirvesi'nde "**aday ülke**" niteliğine kavuşmuş, 3 Ekim 2005 tarihinde ise resmi müzakerelere başlanmıştır. Türkiye'nin 1999'da aday ülke olarak ilan edilmesiyle geri dönülmez bir yola girilmiştir. Bu tarih sonrası AB'ye tam üyelik için gerekli değişim ve dönüşüm sürecinin hayata geçirilmesinde Türkiye tarafından gösterilen irade bunun somut kanıtıdır. Bu çerçevede diğer aday ülkeler gibi Türkiye de mevcut üyelik stratejisi temelinde söz konusu reformları gerçekleştirmek durumunda kalmıştır. Bu noktada reformların yapılacağı bir ön katılım süreci yaşanmaktadır. Öte yandan **Türkiye-AB tam üyelik müzakere süreci beşinci genişleme deneyiminde gözlendiği gibi teknik ve objektif bir süreç olmanın yanı sıra politik bir takım beklentileri de kapsamaktadır.** Bu süreçte gerek AB üyesi ülkelerde gerekse Türkiye'de yapılan tartışmalarda belli başlı hususlar ön plana çıkmaktadır. Geçmiş

genişleme deneyimlerden farklı olarak Türkiye'nin müzakere sürecinde tartışılan bu hususlar üyelik önündeki engeller olarak da algılanmaktadır.

Bu bağlamda Kıbrıs Sorunu, müzakerelerde Türkiye'nin önüne konan, kamuoyunda oldukça tartışılan ve gündemi meşgul eden bir konudur. Türkiye'nin son yıllardaki Kıbrıs politikası Türkiye-Kıbrıs-AB üçgeninde yeni açılımlar yaratmıştır. Türk Hükümeti'nin Kıbrıs sorununa karşı geliştirdiği azimli ve ısrarlı tutum Türkiye'yi uluslararası arenada haklı konuma getirirse de Kıbrıs Rum Kesimi'nin 1 Mayıs 2004'de tek başına AB üyesi olmasıyla ilişkiler daha karmaşık bir hale gelmiştir. Ardından yapılan referandumda Annan Planının reddi adada kalıcı bir barışın sağlanmasına engel olmuştur. Plana destek veren Türkiye, adanın kuzeyine yönelik ambargonun kaldırılmaması üzerine, -Uyum Protokolünü imzalamış olmasına rağmen- pratikte bu protokolün gereklerini hayata geçirmemiştir. Bu durum, müzakerelerin tıkanmasına neden olacak bir etken olarak görülmüş; AB Komisyonu, limanlarını Rum kesimine açmayan Türkiye için **“ilgili 8 müzakere başlığının açılmamasını”** tavsiye etmiştir. Bu başlıklar: “Malların serbest dolaşımı”, “Yerleşme ve hizmet özgürlüğü”, “Mali hizmet”, “Tarım ve kırsal kalkınma”, “Balıkçılık”, “Ulaştırma”, “Gümrük Birliği” ve “Dış ilişkiler”dir.

Türkiye'nin dış politikasını etkileyen ve AB sürecinde tartışmaya açılan bir diğer konu ise Ermeni meselesi olarak adlandırılan Ermenilerin sözde soykırım iddialarıdır. Batılı devletlerin Türkiye'nin önemli dönemeçlerinde ortaya attığı tarihsel bir sorun olarak ortaya çıkan **Ermeni meselesi, artık tarihi bir sorun olmanın ötesinde, Türkiye'ye karşı kullanılan bir araç haline gelmiştir.** Soykırımı tanıyan kararların bazı ülke parlamentolarında alınması hem Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini olumsuz etkilemiş; hem de Türkiye'nin dünyadaki imajına zarar vermiştir. 2005 yılı boyunca soykırım iddialarının 90. yıldönümü sebebi olmasıyla diaspora merkezli yaygın bir faaliyete başlayan Ermeniler, uluslararası alanda iddialarını kabul ettirerek tazminat talep etmek ve hatta bazı açıklamalara göre toprak talebine giden bir süreci başlatmak

istemektedirler. 1987 tarihinde Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tanımasını isteyen bir karar çıkartmış; böylece konuyu Türkiye'nin AB gündemine taşımıştır. Soykırım iddiaları Kopenhag kriterleri arasında yer almadığından Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlamasının önünde bir engel oluşturmamıştır. Ancak AB üyesi ülkelerden Türkiye'nin üyeliğine soğuk bakanlar bu süreç içerisinde Ermeni iddialarını Türkiye'ye karşı kullanacaklardır. Bu anlamda Türk hükümeti tarihsel gerçekleri ortaya çıkarmak adına konunun uzmanlar tarafından detaylıca araştırılması yönünde desteklerini ortaya koysa da Ermeni tarafı buna yanaşmamıştır.

Müzakere sürecinde tartışılan başka bir konu azınlık haklarıdır. Türkiye, Lozan Antlaşması ile sadece gayrimüslim vatandaşları azınlık olarak belirlemiştir. AB'nin Kürt kökenli vatandaşları da azınlık olarak Türkiye'ye de kabul ettirmek isteği, Türkiye'nin AB üyeliğinde bir engel teşkil etmektedir. AB'nin Türkiye'de yeni azınlıklar yaratma çabası önceki müzakerelerde gündeme gelmemiş, diğer aday ülkelerden böyle bir talepte bulunulmamıştır. Bu konuyla ilgili 2003 yılı ilerleme raporunda, Türkiye'nin BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne koyduğu "eğitim ve azınlıkların haklarına" ilişkin maddelerdeki çekinceleri kaldırması istenmiştir. Bunun yanı sıra bazı AB üyesi ülkelerin bile imzalamadığı "Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi"ni Türkiye'nin imzalaması talep edilmektedir. 1993'te kabul edilen bir karara göre, "azınlık haklarının korunduğu ve insan haklarına saygının gerçekleştiğini söyleyebilmek için" var olması gereken unsurlar, "**Azınlıkların parlamentoda temsili, hükümette üye bulundurmaları, yerel yönetimlere katılmaları, ilk-ortaöğretimde kendi dillerinde okumaları, idare ve yargı da kendi dillerini kullanmaları**" olarak sıralanmıştır. Fakat bu unsurlar Türkiye'de uygulanmamaktadır. Türkiye'nin bu konuda belli siyasi reformlar gerçekleştirerek AB normlarına yaklaştığı söylenebilir. Ancak temel sorun, Türkiye'nin yaptığı azınlık tanımlamasındadır.

Bunun haricinde azınlıkların mal edinmesi, dini yapıların birer kurum olarak tanınmaması müzakere sürecinde vakıflar sorunu olarak gündeme gelmektedir. AB ile uyum yasaları çerçevesinde son yıllarda bu konuda oldukça önemli adımlar atılmış

olmasına rağmen, soruna etnik, dilsel ve dinsel öğelerden arındırılmış eşitlikçi, demokratik ve insan haklarına dayalı anayasal vatandaşlık çerçevesinde bir çözüm henüz sağlanamamıştır.

Çalışmada ele alınan bir diğer konu ise Patrikhane ve ekümeniklik sorunudur. Osmanlı'nın son döneminden günümüze kadar; Türkiye'nin millî egemenliğine ve içişlerine müdahale aracı olan kullanılan Patrikhane, Türkiye'nin kısa vadede çözmesi gereken konulardan biri olarak ilerleme raporlarına yansımıştır. Bunun yanı sıra ilerleme raporlarında adı geçen Heybeliada Ruhban Okulu; 1971'de çıkarılan kanuna kadar, eğitim ve öğretime devam etmiştir. 1971'de kapatılan okulun açılması gerektiğini savunan AB, bu konuda Türkiye'ye baskı yapmaktadır. Avrupa Birliği'nin Patrikhane'ye duyduğu bu özel ilgi, Balkanlar'da Ortodoks topluluklarına yönelik nüfuz siyaseti ile yakından ilgilidir. Bu anlamda Balkanlar'da yaşayan halkların önemli bir bölümü Ortodoks'tur ve bölgede Avrupa Birliği ile Rusya arasında bir menfaat çatışması bulunmaktadır. AB, Balkanlar'da kontrolü ele geçirmek için maddi gücü ile birlikte Ortodoksluğu da kullanma çabasıdadır. Bunu da, Fener Rum Patrikhanesi'ne Ekümenik bir statü kazandırarak sağlamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Ruhban Okulu'nun açılması ve din adamı yetiştirme konusu, Yunanistan'ın başarılı siyasetiyle Türkiye ile AB'yi karşı karşıya getiren stratejik bir problem haline gelmiştir. Hükümet, Patrikhane'nin ekümenikleşmesi ve Ruhban Okulu'nun açılmasının, Lozan'a aykırı bir durum olacağını tüm dünyaya açıklamıştır. Ayrıca AB tarafından dayatılan Rum azınlık haklarına karşılık, Türkiye de başta Yunanistan'daki Türk toplumu olmak üzere, AB ülkelerinden Müslüman Türk azınlığın millî ve dinî haklarını gündeme getirmektedir.

Türkiye'nin insan hakları ve temel özgürlüklerin güvence altına alınması noktasında eksikleri olduğu ve bu nedenle AB üyesi olmayı hak etmediği şeklindeki görüşler ise üyelik önünde gösterilen bir başka konudur. Türkiye'nin AİHS'ne bireysel başvuru açısından işlerlik kazandırması için uzun yıllar beklemiş olması gerek mevzuattan gerek uygulamadan doğan insan hakları ihlallerinin sürüp gitmesine neden olmuştur. Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi sonrasında başlatılmış olan reform süreci ile

insan hakları alanında gözle görülür bir ilerleme kaydedilerek, Sözleşmenin uygulanmasından kaynaklanan sorunlar teker teker aşılmaya çalışılmıştır. Çıkarılan uyum yasalarıyla beraber insan hakları alanında Türkiye'deki yasal zemin AB'ye yakınlaştırılmaya çalışılmıştır. Uygulamada bir takım eksiklerin olduğu gözlenirse de siyasi kriterleri karşılama yönünde Türkiye'nin gerçekleştirdiği ilerleme önemlidir. Avrupalılaşıma olarak adlandırılan bu süreç içerisinde Türkiye, insan hakları konusunda uygulamada yaşanan sorunları aşmak ve ihlalleri en alt düzeye indirmek için çaba sarfetmelidir. Bu anlamda AİHM içtihatlarıyla ulusal yargı kararlarının tutarlı olması Sözleşme'nin gereği gibi uygulanmasında yararlı olacaktır.

AB üyeliği sürecinde Türkiye'de gerçekleştirilen siyasi reformlar ve kaydedilen ekonomik gelişmeler sadece Türkiye'nin AB üyeliği idealini desteklemekle kalmayıp aynı zamanda Türk insanın yaşam düzeyini de yükseltmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin AB üyeliğini sadece politik bir proje olarak görmemek bunun toplumsal ve sosyo-ekonomik bir değişim ve dönüşüm projesi olduğunu düşünmek gerekmektedir. Şu an AB çevrelerince bir tehdit olarak algılanan Türkiye'nin nüfus yapısı, coğrafi konumu, kültürel ve dini farklılıkları aslında Avrupa'nın tam da ihtiyacı olan şeylerdir. Örneğin, AB'nin gittikçe yaşlanmakta olan nüfusu karşısında Türkiye'deki genç nitelikli iş gücü Birlik içinde büyük bir gereksinimi karşılayacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin coğrafi açıdan Avrupa'ya ait olmadığı ve dolayısıyla AB'ye üye olamayacağı tartışması da bir gündem maddesidir. Bu anlamda AB'nin coğrafi bir proje olmadığını belirtmek gerekmektedir. AB'nin kökenlerinin Hıristiyanlık üzerine kurulduğu şeklindeki tartışmalar Türkiye'yi dışarıda bırakmak isteyen tarafların görüşüdür. AB'nin aslında farklılıkları tanıyan ve onlara saygı gösteren kültürel ve dini bir mozaik olduğu düşünüldüğünde dini farklılıklar Türkiye'nin önüne bir engel olarak taşınmamalıdır.

Sonuç olarak tüm bu etkenler Avrupa Birliği üyeliği yolunda Türkiye'nin önüne sıkça getirilmektedir. Müzakere sürecinde beşinci genişlemeden farklı olarak katılım müzakere fasılları 35 başlık altında sınıflandırılmıştır. Bunların 34'ünde tarama

yapılmış; 35. başlık AB bütçesini ilgilendirdiği ve Türkiye AB'ye tam üye olmadığı için, bunun taramasına gerek görülmemiştir. Kalan 34 başlıktan “bilim ve araştırma” hayli sancılı biçimde açılmış ve kapanmıştır. Komisyon, Kıbrıs konusunda yaşanan gelişmelere paralel olarak 2006 yılında “8 başlıkta müzakereleri dondurma” tavsiyesinde bulunmuş ve geri kalan 25 başlığın 4'ünde müzakerelerin vakit geçirmeden başlamasını önermiştir. Müzakerelerin sürdürüleceği fasıllar ise yine Kıbrıs koşuluna bağlanmıştır. Dolayısıyla AB, müzakere sürecini ayakta tutar gibi görünüyorsa da, aslında ilişkiler **“trenin kapkaranlık bir tünele girmesi”**nden farksız bir hale dönüşmüştür. Yaşanan karışıklık iç siyasete de yansımış ve Türkiye kendini karmaşık bir politika içinde bulmuştur.

Nihayetinde Avrupa, Türkiye'yi Batılı olarak görmekte direnerek Avrupalı benliğini korumaya çalışmaktadır. Ucu açık olan bu müzakere süreci her ne kadar belirsizlikler içerse de uzun dönemde Türkiye'nin siyasi iradesi ve halkın desteğiyle daha farklı bir konuma gelecektir. Günümüzde küresel bu güç olma yolunda iddiasını devam ettirmek isteyen Avrupa Birliği gerek kurumsal yapısını tekrar yapılandırarak, gerek etkinlik alanlarını genişleterek bütünleşme sürecine yeni bir ivme kazandırmalıdır. Bu çalışma müzakere sürecini detaylı şekilde izleme ve AB'nin siyasi taleplerini anlama amacını taşımaktadır. Bu bağlamda Avrupa'da tam üyelik süreci üzerinde ciddi bir iradede bahsediliyorsa Türkiye'nin bu süreçte nasıl başarılı olacağı, nasıl güçlü bir müzakere konumuna getirileceği sorusunu sormamız gerekmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin çağdaş demokratik standartları yakalaması Türkiye'nin gelişmiş ülkeler arasında yerini alması için bir önkoşul niteliğinde gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Akman, Vedat: **Avrupa Topluluğu ve Türkiye, Uluslararası Antlaşmalar ve Birliğin Ötesinde Bir Avrupa**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, t.y.

Aktar, Cengiz: **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Aktar, Cengiz: **Avrupa Okumaları**, Ed. Sinan Kılıç, Kanat Kitap 2, y.y., 2003.

Albi, Anneli: **EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe**, t.y., y.y.

Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi: **Avrupa Birliği 2003 Yılı İzleme ve İlerleme Raporlarında Türkiye Dışındaki Aday Ülkelerin Durumu**, Ankara Üniversitesi, ATAUM Araştırma Metinleri No:1, Aralık 2003.

Benlisoy, Yorgo, Macar, Elçin: **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yayınları, Ankara, 1996.

Bozkurt, Enver, Özcan, Mehmet, Köktaş Arif: **Avrupa Birliği Hukuku**, Ankara, 3. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, 2006.

Bozkurt, Enver, Demirel, Havva: **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Ocak 2004.

Brewin, Christopher: **Turkey and Europe After The Nice Summit**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2002.

Canbolat, İbrahim S.: **Türkiye ve Avrupa Birliği**, İstanbul, Alfa Basım Yayım ve Dağıtım, 1997.

Cormick, Mc: **The European Union: Politics and Policies**, Westview Yayınları, Cambridge, 1996.

Craig, Paul, de Burca, Grainne: **EU Law, Text, Cases and Materials**, London, Oxford University Press, 3rd edition, t.y.

Çavuşoğlu, Naz: **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi: Kararların Uygulanması**, İstanbul, Su yayımları, Ağustos 2003.

Çavuşoğlu, Naz: **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, İstanbul, Su Yayınları, Nisan 2001.

Çelik, Mehmet: **Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.

De Maleville, Georges: **1915 Osmanlı-Rus-Ermeni Trajedisi**, Çev: Necdet Bakkaloğlu, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, No: 91, Temmuz 1998.

Dinç, Güney: **Sorularla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları:102, Mayıs 2006.

Druff, Andrew, Pinder, John: **Roy Pryce, Maastricht and Beyond, Building the European Union**, London and New York, 1995.

Dura, Cihan, Atik, Hayriye: **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Mayıs 2003.

Erçin, Erhan: **Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye**, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, No:170, Ağustos 2002.

Evren, Gürbüz: **Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorununda Çıkar Odakları**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2002.

Fontaine, Pascal: **On Derste Avrupa**, Çev: Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Lüksemburg, 2004.

Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 5. baskı, İstanbul, Legal Yayıncılık.

Göyünç, Nejat: **Türkler ve Ermeniler**, Haz: Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Şubat 2005.

Gözübüyük, A. Şeref, Gölcüklü, A. Feyyaz: **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması, Avrupa İnsan hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 6.Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2005.

Grabbe, Heather, Hughes, Kirsty: **Enlarging The EU Eastwards, United Kingdom**, The Royal Institute of International Affairs, Chatham House Papers, 1998.

Hasgüler, Mehmet, Uludağ, Bülent: **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslar arası Örgütler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

Halaçoğlu, Ahmet: **1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, Mayıs 2005.

Jacoby, Wade : **The Enlargement Of The European Union and NATO**, Ordering from the Menu in Central Europe, UK, Cambridge University Press, 2004.

J. Dedman, Martin: **The Origin and Development of The European Union**, Routledge, New York, 1996.

Kabaloğlu, Haluk: **AB Kurumlar ve Avrupa Hukukunun Uluslararası Özellikleri Işığında Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, İstek Vakfı Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 1997.

Karlık, Rıdvan: **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Beta Yayınları, 1998.

Kavalalı, Murat: **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri İle İlişkileri**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2005.

Laqueur, Walter: **Europe In our Time: A History 1945- 1992**, t.y., y.y.

Lee Stephen J.: **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789–1980**, Çev: Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, Mayıs 2002.

Macar Elçin, Gökaçtı Mehmet Ali: **Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler**, Dış Politika Analiz Serisi-3, İstanbul, Tesev Yayınları, Aralık 2005.

Mathieu, Jean-Luc: **Avrupa Birliği**, Çev: İsmail Yerguz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006.

Mathijsen, P.S.R.F.: **A Guide to European Union Law**, London, Thomson Sweet&Maxwell, Eighth Edition, t.y.

Nugent, Neil: **European Union Enlargement**, The European Union Series, Palgrave Macmillan, y.y., 2004.

Oder, Bertil Emrah, **Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasalcılık**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, Mayıs 2004.

Olgun, Aydın: **Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1.Baskı, Ocak 1999.

Palabıyık, M. Serdar, Yıldız, Ali: **Avrupa Birliği**, Ankara, ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, ODTÜ Yayıncılık, t.y.

Pedersen, Thomas: **European Union and the EFTA Countries, Enlargement and Integration**, London, New York, Pinter Publishers, 1994.

Sander, Oral: **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara 14.baskı, İmge Kitabevi, Kasım 2005.

Selvi, Haluk: **Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu**, Sakarya, T.C. Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No: 48, 2003.

Sezer Sema: **"Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-AB İlişkilerinde Kıbrıs Engeli"**, Stratejik Öngörü 2023, Ankara, ASAM, Ekim 2006.

Sofuoğlu Adnan: **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1996.

Şanlı Leyla: **Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2005.

T.C.BAŞBAKANLIK, İnsan Hakları Danışma Kurulu, “**Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu**” Raporu, 22.10.2004.

T.C. BAŞBAKANLIK, Dış Ticaret Müsteşarlığı, AB Genel Müdürlüğü: **Avrupa Komisyonu’nun Genişleme Sürecinde Kaydedilen İlerlemeye İlişkin Strateji Belgesi Hakkında Not.**

Terlexis, Pantazis: **Greece’s Policy and Attitude Towards the Problem of Cyprus**, New York: N.Y. University, 1968.

Tezcan Durmuş, Erdem, Mustafa Ruhan, Sancaktar, Oğuz: **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, Haziran 2002.

Tezkan Yılmaz: **Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik**, İstanbul, Ülke Kitapları, Temmuz 2000.

Türkdoğan Uysal, Berna: **Batı Haçlı Seferlerinden Avrupa Birliği’ne**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Aralık 2006.

Uras, Esat: **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınevi, İstanbul, 1976.

Usta, Sadık: **Emperyalist Yalan Ermeni Soykırımı**, Ed. A. Hakan Ganımgil, İstanbul, Dijital Kültür Yayınları, Eylül 2005.

Uysal, Zeynep Oya: **Avrupa Birliği Sürecinde Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye**, İKV Yayınları, No: 195, Ağustos 2006.

Yetkin, Murat: “AB Türkiye’yi Kıbrıs Limanına Bağladı” başlıklı yazısı, Radikal Gazetesi, 30 Kasım 2006 (Çevrimiçi).

Yıldırım Uğur: **Emperyalizmin Ortodoks Kartı: Keşif Güç, Dünden Bugüne Patrikhane Belgeseli**, İstanbul, Otopsi Yayınları, Eylül 2005.

Makaleler:

Acer, Yücel: “Ermeni Soykırımı İddiaları Uluslararası Hakemliğe Götürülmeli mi?”, 4 Aralık 2006, (Çevrimiçi) <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=505&type=7>, 03 Mayıs 2007.

Akgün, Mensur, Gürel, Ayla, Hatay, Mete, Tiryaki, Sylvia: “**Qua Vadis Cyprus?**”, İstanbul, Tesev Working Paper, Nisan 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tesev.org.tr/etkinlik/QuoVadisCyprus.pdf>, 11 Mayıs 2007.

Alkan, Nail: “Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci ve Sonrası”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ed. Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 63-77.

Akalın, Cüneyt: “Monnet’in Gölgesindeki Avrupa’dan Türkiye’ye; Liberalizm-Cumhuriyetçilik Kavgası”, **Avrupa Birliği Dersleri**, Ed. İrfan Kalaycı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 3-20.

Akyol, Taha: “Kıbrıs, Asker, Siyaset”, *Radikal Gazetesi*, 11 Aralık 2006.

Arsava, Füsun: “Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu”, *Avrupa Kürsüsü*, **ATAUM Bülteni**, Ankara, 2003, s. 2.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Avrupa Birliği’nin Genişlemesi**, Tarihi Bir Fırsat, <http://www.deltur.cec.eu.int/genisleme.pdf>, 17 Aralık 2006.

Balkır, Canan: “Kimlikler Avrupası Üzerine Düşünceler”, **Yeni Türkiye**, sayı: 36, yıl:6, Kasım-Aralık 2006, s. 815-821.

Baydarol, Can: “Avrupa’nın Yeniden Yapılanması Sürecinde Genişleme”, (Çevrimiçi) <http://www.deltur.cec.eu.int/kitap/onbesler.rtf>, 13 Kasım 2006.

Bilener, Tolga: “AB’nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB’ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, Boyut Kitapları, İstanbul, Ekim 2003, s. 165-199.

Birant, Mehmet Ali: “Türk Düşmanları Çok Memnun”, **Milliyet Gazetesi**, 02 Mayıs 2007.

Birden, Rana: “Genişlemenin Araçları”, **Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci**, Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1.Baskı, 2002, s. 25-42.

Bozkır, Volkan: “2001 Regular Report And Turkey-EU Relations In The Aftermath Of The Laeken Summit”, **The European Union Enlargement Process and Turkey**, ed.by. Muzaffer Dartan, Çiğdem Nas, İstanbul, Marmara University Publication, No: 691, 2002, s. 213-235.

Bozkurt, İsmail: “Kıbrıs’ın Tarihine Kısa Bir Bakış”, **AB ve Kıbrıs Bugünü ve Geleceği**, Ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 2002, s. 33-43.

Cremona, Marise : “Introduction”, **The Enlargement of the European Union**, Ed.by. Marise Cremona, Oxford University Press, 2003, s. 1-9.

Çakmak, Cenap: “Sözde Ermeni Soykırımını ile Mücadele Etmenin Zorlukları”, 16 Mayıs 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org./index.php?altid=1215>, 02 Mayıs 2007.

Çalış, Şaban H.: “Kıbrıs Sorununu AB Çatısı Altında Çözmek”, **Görüş Dergisi**, Ankara, TUSİAD Yayınları, Haziran-Temmuz 2003, Sayı:35, s. 64-71.

Çarıkçı, Emin: “Türkiye’nin AB’ye Tam Üyelik Meselesi ve Kriterleri”, **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı II, Yıl 6, Sayı 36, Kasım Aralık 2000, s. 1226-1236.

Çavuşoğlu, Naz: “Azınlıkların Korunmasına İlişkin Uluslararası Normlar”, **Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, Der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005, s. 241-263.

Çayhan, Esra: “Türkiye’de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Yayıncılık, Ekim 2003, s. 477-493.

Dedeoğlu, Beril : “Avrupa Birliği’nin Bütünleşme Süreci II: Avrupa Birliğinin Yakın Geçmişi”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s. 41-64.

Dedeoğlu, Beril: “Dünden Yarına Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, **Siyasa**, Yıl:1, Sayı:1, 2005, (Çevrimiçi) <http://ekosem.ieu.edu.tr/siyasa/siyasaberilson.pdf>, 14 Ocak 2006.

Ensaroğlu, Yılmaz: “AB Uyum Paketleri/İnsan Hakları Reformları”, **Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu**, Ed. Yılmaz Ensaroğlu, İstanbul, Motif Matbaacılık, 2005, s. 1-29.

Ensuring Language Rights, (Çevrimiçi) <http://www.hrw.org/reports/2000/turkey2/Turk009-04.htm>, 07 Mayıs 2007.

Eren, Oya: “24 Nisan ve Sözde Soykırım İddiaları”, 24 Nisan 2007, (Çevrimiçi) <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1550&kat1=44&kat2=>, 04 Mayıs 2007.

Esin, Arif: “Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Tamamlanmakta Olan Gümrük Birliği’nin Ana Esasları Üzerine Görüşler”, **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı II, Yıl 6, Sayı 36, Kasım Aralık 2000, s. 1131-1142.

Fakir, Cem: **Ermeni Sorunu Dosyası**, 01 Ocak 2005, (Çevrimiçi) www.ntvmsnbc.com, 24 Kasım 2006.

Gazioğlu, Ahmet C: “Kıbrıs’ın AB Üyeliği: Enosis Hayalleri ve Gerçekler”, **AB ve Kıbrıs Bugünü ve Geleceği**, Ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 2002, s. 203-217.

Gökçenay, Şule: Lozan Antlaşması’ndan Avrupa Birliği Sürecine Türkiye’de Azınlık Hakları, **Stratejik Öngörü**, İstanbul, TASAM Yayınları, Sayı:3, 2004, s. 148-155.

Hughes, Kirsty: “**Turkey and The EU, Four Scenarios: From Train Crash To Full Steam Ahead, Chatham House**”, Eylül 2006, (Çevrimiçi) <http://www.friendsofeurope.org/pdfs/FoETurkeyandtheEUreportweb.pdf>, 17 Şubat 2007.

Inotai, Andras: “The ‘Eastern Enlargements’ of the European Union”, **The Enlargement Of The European Union**, Ed.by. Marise Cremona, New York, Oxford University Press, 2003, s. 79-103.

Işıklar, K.İnanç: “AB: Görünür Genişleme, Görünmez Derinleşme Süreçlerine Eleştirel Yaklaşım”, 12 Ekim 2006, (Çevrimiçi) <http://www.hakimiyetimilliyi.org/index.php?news=15>, 15 Aralık 2006.

İktisadi Kalkınma Vakfı, <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1112>, 18 Ekim 2006.

İnat, Kemal: “Avrupa Politik İşbirliği’nin Doğuşu”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ed. Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 4–20.

Kanbolat, Hasan: “Sarkozy ve Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısı”, 16 Ekim 2006, (Çevrimiçi) <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1192&kat1=4&kat2=>, 02 Mayıs 2007.

Kaleağası, Bahadır : “AB’nin Derinleşme ve Genişleme İkilemi Avrupa’da Yeni Bir Düzen Arayışı”, (Çevrimiçi) <http://www.abhaber.com/bahadirkale/bahadirkale0135.asp>, 15 Mart 2007.

Kaya Aykan: “Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çok Kültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Bir arada Yaşamın Siyaseti”, **Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, Der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005, s. 1-63.

Kaya, Nurcan, Baldwin, Clive: “Minorities in Turkey”, **Submission To The European Union and the Government of Turkey**, Minority Rights Group International, Temmuz 2004, (Çevrimiçi) <http://www.minorityrights.org/admin/download/pdf/MRG-TurkeySub.pdf>, 05 Mayıs 2007.

Kılıçoğlu, Gökmen : “**Avrupa Birliği Serüveni ve Ermeni Sorunu**”, 17 Aralık 2006, (çevrimiçi) <http://osmantimurtas.wordpress.com/2006/12/17/avrupa-birligi-seruveni-ve-ermeni-sorunu/>, 02 Nisan 2007.

Köseler, Hasan İlker: “Kıbrıs Sorunu’nun Dünün, Bugünü ve Geleceği”, 8 Aralık 2006, (Çevrimiçi) <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=105>, 15 Mayıs 2007.

Kuloğlu, Armağan, Özkan Ayşe: “Avrupa Birliği’ne üyelik Sürecinde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası”, **Stratejik Analiz**, Ankara, ASAM Yayınları, Cilt 4, Sayı 39, Temmuz 2003, s. 23.

Kurban, Dilek: “Avrupa Birliği’nin Anayasal Düzeninde Azınlık Hakları: Açılımlar, Fırsatlar ve Olasılıklar”, **Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, Der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005, s. 288-303.

Maniokas, Kladijus : “The Method Of The European Union’s enlargement to the east: a critical appraisal”, **Driven To Change**, Ed.by. Antoaneta L. Dimitrova, UK, Manchester University Press, 2004, s. 17-37.

Maresceau Marc : “Pre-accession”, **The Enlargement Of The European Union**, Ed.by. Marise Cremona, Oxford University Press, 2003. s. 9-42.

Miras, Fuat: “Türkiye’nin AB’ye Tam Üyelik Perspektifi ve Türkiye Ekonomisi”, **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı II, Yıl 6, Sayı 36, Kasım Aralık 2000, s. 1219-1225.

Mujezinoviç, Mirzet: “Hırvatistan-AB: Bir ‘Hayır’ Daha”, 13 Haziran 2005, (Çevrimiçi) <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=389>, 15 Haziran 2007.

Munyar, Hüseyin, Yılmaz, Gülcan: “Günümüzde Ermeni Sorununa Bakış”, **Ermeni Sorunu Rehberi**, ed. Şener Aksu, Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Nisan 2001, s. 103-117.

Nezihoğlu, Halim: “Avrupa’nın Bütünleşme Süreci Işığında Avrupa Kimliğine Bir Bakış”, **Yeni Türkiye**, Ankara, Sayı 36, Kasım-Aralık 2000, s. 870–877.

Oğuzlu, Tarık: “**The EU as an Actor in the Solution of the Cyprus Dispute: The Questions Of How?**”, European Center For Minority Issues, Issue 2/2002, (Çevrimiçi) http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus2-2002_Oguzlu.pdf, 13 Mart 2007.

Özcan, Mehmet : “AB Anayasası Parlamento’dan Onay Aldı”, 13 Ocak 2005, (Çevrimiçi) <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=47>, 27 Mart 2007.

Özcan, Mehmet: “1990 Sonrası Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri”, 29 Ekim 2004, (Çevrimiçi) <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=19>, 11 Aralık 2006.

Özcan, Zafer: “Azınlıklar Normal Vatandaşlık İstiyor, Aksiyon Dergisi”, Sayı: 627, 11 Aralık 2006, (Çevrimiçi) <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26136>, 19 Mayıs 2007.

Özel, Sibel: “Lozan Antlaşması ve Azınlık Hukuku Çerçevesinde Fener-Rum Patrikhanesi’nin Hukuki Konumu”, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt 14, Sayı:1, 2006, s. 39-64.

Özen, Çınar: “I/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Çerçevesinde Türkiye’nin Yükümlülükleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı II, Yıl 6, Sayı 36, Kasım Aralık 2000, s. 1143-1153

Özipek, Bekir Berat: “Gayrimüslimlerin İnsan Hakları Sorunu Tartışmak: Kaygılar ve Sorular”, 08 Mart 2007, (Çevrimiçi) <http://www.rightsagenda.org/main.php?id=173>, 11 Mayıs 2007.

Özkan, Abdullah: “Avrupa Birliği Kopenhag Siyasi Kriterleri Açısından Türkiye’nin Görünümü”, **Stratejik Öngörü**, İstanbul, Tasam Yayınları, Haziran 2004, s. 25-31.

Paker, Feyza : “Demir Perde Üyeliğinin Perde Arkası”, **Pusula Dış İlişkiler Dergisi**, Mayıs 2004, (Çevrimiçi) <http://www.izto.org.tr/IZTO/TC/IZTO+Bilgi/Pusula/2004/2004V.htm>, 13 Ocak 2006.

Popüler Tarih Dergisi, Avrupa Birliği Dosyası, Aralık 2004, İstanbul, s. 40–51.

Popüler Tarih, Eylül 2005.

Preece, Jennifer Jackson: “Ulusal Azınlıklar Neden Avrupa Devletleri İlişkilerinin Konusudur?”, 2001, (Çevrimiçi) www.turkab.net/ab/wazinliklar.htm, 26 Ekim 2006.

Reçber, Kamuran : “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Aday Ülke Olarak Kabulünün Hukuksal Açısından Değerlendirilmesi”, (Çevrimiçi) <http://www.turkab.net/ab/wreçber01.htm>, 26 Ekim 2006.

Sanberk, Özdem: “AB Yolunda Yeni Bir Strateji İhtiyacı(2)”, **Zaman Gazetesi**, 01 Aralık 2005.

Sandıklı, Atilla: “Patrikhane ve Ekümenlik Tartışması”, 06 Aralık 2004, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org./index.php?altid=20>, 10 Mayıs 2007.

Sandıklı, Atilla : “Türkiye-AB İlişkilerinde Yeni Bir Safha (Müzakere Süreci)”, **Stratejik Öngörü**, İstanbul, Tasam Yayınları, Haziran 2004, s. 4-18.

Selçuk, Engin: “Avrupa Anayasası ve Türkiye”, **Stratejik Öngörü**, Tasam Yayınları, Sayı:3, Haziran 2004, s. 178-194.

Selçuk, Engin: “Brüksel Avrupa Konseyi Sonuç Bildirgesi Üzerine Notlar (17 Aralık 2004), Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılımı: “İmkansız”ı Tanımlamak”, **Stratejik Öngörü**, Tasam Yayınları, Sayı:4, Aralık 2004, s. 172–178.

Selçuk Engin: “Avrupa Topluluklar Mahkemesi Güzel Şeyler de Söyler”, 28 Şubat 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org./index.php?altid=45>, 26 Mayıs 2007.

Selçuk, Engin: “10 Soruda Öcalan Davası”, 17 Mayıs 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org./index.php?altid=1216>, 21 Nisan 2007.

Sezer Sema: “Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-AB İlişkilerinde Kıbrıs Engeli”, **Stratejik Öngörü 2023**, Ankara, ASAM, Ekim 2006.

Sezgin Suat: “Ermeni Soykırım Yasası Bağlamında Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, **Müdafa-i Hukuk Dergisi**, Şubat 2001, Sayı:31, (Çevrimiçi) <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale14.html>, 02 Nisan 2007.

Soysal, Mümtaz: “The Cyprus Problem and The Turkey’s Candidacy To EU Membership”, **The European Union Enlargement Process and Turkey**, Ed. Muzaffer Dartan, Çiğdem Nas, İstanbul, Marmara University Yayınları, No: 691, 2002, s. 341-352.

Sönmezoğlu, Faruk: “**Türk Dış Politikasında Kıbrıs ve Avrupa Birliği**”, Avrupa Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayını, Cilt 14, Sayı: 1, 2006, s. 121-128.

Şahin, Bahar: “Türkiye’nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınıflar”, **Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, Der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005, s. 122-157.

Terzi, Özlem: “Avrupa’nın Birliği: Avrupa’da Bütünleşmenin Tarihsel Dönüşümü”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ekim 2001, Sayı:25, s. 245-257.

Terzi, Özlem: “New Capabilities, Old Relationships: Emergent ESDP and EU-Turkish Relations”, **Southeast European Politics**, Haziran 2002, Vol.3., No.1, (Çevrimiçi) <http://www.seep.ceu.hu/archives/issue31/>, 28 Nisan 2006.

Tezcan,ERCÜMENT: “Avrupa Birliği’nin Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Mekanizması: Üye Devletlerin Rolü Üzerine Değerlendirmeler”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s. 65-83.

Tezcan ERCÜMENT: “Hırvatistan Türkiye Açısından Bir Örnek Oluşturmaz Ama...”, (Çevrimiçi) <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=23&type=12>, 15 Haziran 2007.

Tezcan,ERCÜMENT: “2005 Yılı İlerleme Raporuna İlişkin Birtakım Değerlendirmeler-II”, (Çevrimiçi) <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=174&type=12>, 4 Nisan 2007.

Türbedar, Erhan : “Bulgaristan ve Romanya Avrupa Birliği Üyesi”, 29.12.2006, (Çevrimiçi) <http://www.asam.org.tr>, 01 Nisan 2007.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Konusunda Türkiye’nin Yeni Açılımı, 24 Ocak 2006, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/guncel/yeni_acilim.htm, 2 Kasım 2006.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, “Avrupa Birliği Türkiye’den Ne İstiyor?”, Aralık 2001, (Çevrimiçi) <http://www.turkab.net/ab/turkisab01.htm>, 26 Ekim 2006.

Türkmen, İLTER: “Kıbrıs Konusunda Yine Sağır Diyalogu mu?”, **Hürriyet Gazetesi**, 06 Kasım 2006.

Türkmen Füsün : “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Kitapları, Ekim 2003, s. 133-164.

Ülgen, Sinan: “Tam Üyelik Müzakerelerinde Başarıyı Yakalamak”, **AB-Türkiye Gündemi**, Ed. Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No:5, Ocak 2005, s. 2-17.

Ülger, İ. Kaya: “Avrupa Dış Politikası ve AB Genişlemesi”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ed. Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 24–59.

Ülger, İrfan Kaya, Efeğil, Ertan: “1974’ten 2001’e Kıbrıs Meselesi”, **AB ve Kıbrıs/Bugünü ve Geleceği**, Ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil, Gündoğan Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Temmuz 2002, s. 19-29.

Vachudova, Milada Anna: “Strategies for Democratization and European Integration in the Balkans”, **The Enlargement Of The European Union**, Ed.by. Marise Cremona, New York, Oxford University Press, 2003, s. 141-160.

Yaşın, Gözde Kılıç: “Avrupa Birliği’nin Azınlık Anlayışı”, 19 Eylül 2005, <http://www.turkatak.gen.tr/index.php?option=content&task=view&id=305&Itemid=37>, 04 Mayıs 2007.

Yaşın, Gözde Kılıç: “Ruhban Okulu Çıkmazı”, 16 Kasım 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=331>, 11 Mayıs 2007.

Yetkin, Murat: “AB Türkiye’yi Kıbrıs Limanına Bağladı”, **Radikal Gazetesi**, 30 Kasım 2006.

Zand, Bernhard : “Armenian Genocide Plagues Ankara 90 Years On”, 25 Nisan 2005, (Çevrimiçi) <http://www.spiegel.de/international/0,1518,353274,00.html>, 03 Mayıs 2007.

Zielonka, Jan, Mair, Peter: “Diversity and Adaptation in the Enlarged European Union”, **The Enlarged European Union**, Ed.by. Peter Mair, Jan Zielonka, England, Frank Cass Publishers, 2002, s. 1-18.

Avrupa Komisyonu, **Genişleme Strateji Belgesi**, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.deltur.cec.eu.int/EnlargementStrategy2001.pdf>, 15 Aralık 2006.

Avrupa Konseyi, 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi.

Avrupa Birliği Konseyi, 2003 tarihli Katılım Antlaşması’nın 10. No’lu Protokolü’nün öngördüğü usule dair Konsey Tüzüğü, Brüksel, 29 Nisan 2004.

Avrupa Birliği Zirve Sonuç Bildirgesi, Brüksel, 16–17 Aralık 2004.

Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2000 Yılı Düzenli Raporu.

Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2003 Yılı Düzenli Raporu.

Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2004 İlerleme Raporu.

Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin 2006 İlerleme Raporu, 8 Kasım 2006.

Avrupa Komisyonu, 8 Kasım 2000 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Katılım Ortaklığı Belgesi.

Avrupa Parlamentosu Kararı, "Ermeni Sorunun Siyasal Çözümü Üzerine Karar", Belge A2-33/87, 18.07.1987.

Avrupa Toplulukları Komisyonu, Komisyon Bildirimi, 2005 Genişleme Stratejisi Kâğıdı, Brüksel, 9 Kasım 2005.

Commission Of The European Communities, Croatia 2006 Progress Report, 8 Kasım 2006

Commission Of The European Communities, Negotiating Framework for Croatia, Luxemburg, 3 October 2005.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Türkiye İle İlgili Müzakere Çerçeve Belgesi, Ekim 2005.

Türkiye ile Katılım Ortaklığı Belgesinde Yer Alan İlkeler, Öncelikler ve Koşullara İlişkin 23 Ocak 2006 tarihli KONSEY KARARI (2006/35/AT)

T.C. Başbakanlık Basın - Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2006 Yılı Dış Basın Değerlendirmesi.

Radikal Gazetesi, 24 Nisan 2007.

Sabah Gazetesi, 31 Mart 2005.

Hürriyet Gazetesi, 9 Ocak 2007.

<http://www.eu-coordinator.gov.cy/harmonization/dmlnegotiations>.

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/01/070101_eu_membership.shtml.

http://www.tesev.org.tr/etkinlik/okemal_cengiz_sunum.php.

<http://www.turkishgreek.org/kibris.htm>.

<http://www.ntvmsnbc.com>.

<http://www.cnnturk.com>.